

GÖTEBORGS UNIVERSITET
INSTITUTIONEN FÖR SOCIALT ARBETE

Motivationens möjligheter

Motivationsbegreppets konstruktion och implikationer i den kommunala missbruksvården

SW2227, Vetenskapligt arbete i socialt arbete, 30 hp
Scientific Work in Social Work, 30 higher education credits
Masternivå
Vårterminen 2014
Författare: Johan Lindwall
Handledare: Frida Petersson

Abstract

Titel: Motivationens möjligheter – motivationsbegreppets konstruktion och implikationer i den kommunala missbruksvården
Författare: Johan Lindwall
Nyckelord: motivation, missbruk, diskurs, klientkonstruktion

Det övergripande syftet med uppsatsen var att kritiskt granska motivationsbegreppet och hur det används i missbruksvården. Mer specifikt var syftet att, utifrån en diskursanalytisk ansats, analysera hur motivationsbegreppet konstrueras lokalt på tre specifika enheter i den kommunbaserade missbruksvården, samt att analysera de lokala motivationsdiskursernas implikationer. Det sistnämnda innefattade att särskilt studera hur klienter och klientkategorier konstrueras i socialarbetarnas diskussioner, hur föreställningar om ansvar och moral tillskrivs olika kategorier och vilka åtgärder som förknippas med olika klientkategorier samt hur dessa åtgärder legitimeras. Till sist ville jag också utröna hur de lokala motivationsdiskurserna är kopplade till större institutionsöverskridande diskurser. Syftet bröts ner i tre huvudsakliga frågeställningar: Vilka betydelser laddas motivationsbegreppet med? Vilka klientkategorier går att urskilja i socialarbetarnas tal om motivation? Vilka lokala motivationsdiskurser går att urskilja i socialarbetarnas konstruktioner av motivationsbegreppet och hur relaterar de till större diskurser? Materialet bestod av fältanteckningar och ljudupptagningar som inhämtats genom observationer av teamkonferenser, samt fokusgruppintervjuer, på tre kommunala enheter som dagligen kommer i kontakt med människor med en missbruksproblematik. Materialet analyserades med olika diskursanalytiska verktyg. Studiens huvudsakliga resultat var att motivation konstrueras på olika sätt i olika kontexter. I en myndighetsutövande kontext dominerar, vad jag valde att kalla, en rationell motivationsdiskurs, där *vilja*, *insikt* och *förändring* är centrala begrepp. Omotiverade klienter konstrueras inom denna diskurs utifrån en föreställning om bristande vilja till, eller insikt i behovet av, förändring samt förändringens mål och medel. Konstruktionen orienterar socialarbetares arbete mot att försöka förändra klienters vilja genom att skapa insikt hos klienter om missbrukets negativa konsekvenser och om att socialarbetarnas mål, och medel för att nå målen, är eftersträvansvärda. I en behandlingskontext dominerar, vad jag valde att kalla, en emotiv motivationsdiskurs, där *hopp*, *förmåga* och *förändring* är centrala begrepp. Omotiverade klienter konstrueras inom denna diskurs utifrån en föreställning om upplevd vanmakt, och av att inte förmå genomföra en förändring. Konstruktionen orienterar socialarbetarna mot att positionera sig med klienterna, erbjuda en hoppfull relation och stärka klienternas egenmakt och autonomi, varpå klienternas vilja att autonomt nå de mål som styr socialarbetarna, d.v.s. drogfrihet, antas öka. Båda motivationsdiskurserna avspeglar en neoliberal välfärdsdiskurs samt den i Sverige dominerande narkotikapolitiska diskursen, men i fallet med den emotiva motivationsdiskursen blandas dessa diskurser med en mer traditionell socialliberal välfärdsdiskurs samt med skadelindringsdiskurs.

Abstract

- Titel:** The prospect of motivation – the construction and implications of the notion of motivation in municipal substance abuse services
- Författare:** Johan Lindwall
- Nyckelord:** motivation, substance abuse, discourse, client construction

The overall aim of this essay was to critically examine the concept of motivation and how it is applied in addiction treatment. More specifically, the aim was to analyze how the concept of motivation is constructed locally on three specific municipal substance abuse care units using a discourse analytical approach, and to analyze the implications of local motivation discourses. The latter involved examining in particular how clients and client categories are constructed in social workers' discussions, how notions of responsibility and morality are attributed to different categories, as well as the actions associated with various client categories and how these actions are justified. Finally, I also wanted to explore how local motivation discourses relate to wider cross-institutional discourses. The purpose was broken down into three main questions: What meanings are attributed to the concept of motivation? What client categories can be distinguished in social workers' talk of motivation? What local motivation discourses can be discerned in social workers' constructions of the concept of motivation, and how do they relate to wider discourses? The material consisted of field notes and sound recordings gathered through observations of team conferences, as well as focus group interviews, from three municipal units in daily contact with persons with substance abuse problems. The material was analyzed using various tools for discourse analysis. The main results of the study was that motivation is constructed in different ways in different contexts. In an authoritative context, the dominating discourse is what I called a "rational motivational discourse", where *will*, *insight* and *change* are central concepts. Within this discourse, the construction of unmotivated clients is based on a perception of lack of will to change or lack of insight into the necessity for change, as well as into the goals and means for change. This construction orients the social workers towards trying to change the clients' views by creating awareness about the negative consequences of drug abuse and making them realize that the social workers' goals, and the means to reach those goals, are worth pursuing. In a treatment-focused context, the dominating discourse is what I called an "emotive motivation discourse", where *hope*, *capability* and *change* are central concepts. Within this discourse, the construction of unmotivated clients is based on a perception of experienced powerlessness, and of being incapable of effecting a change. This construction orients the social workers towards positioning themselves with the clients, offering a relationship characterized by hope, and strengthening the clients' empowerment and autonomy. The assumption is that the clients' motivation to autonomously achieve the social workers' goal, i.e. a drug-free existence, will increase. Both motivation discourses reflect a neoliberal welfare discourse as well as the dominant drug policy discourse in Sweden, but in the case of the emotive motivation discourse, these two are combined with a more traditional social liberal welfare discourse and a harm reduction discourse.

Innehållsförteckning

1	Introduktion	7
	Syfte och frågeställningar	7
	Avgränsning av det studerade fältet	8
	Ordval och begreppsdefinitioner	8
	Erfarenhet och förförståelse	9
	Disposition	10
2	Tidigare forskning	11
	Forskning om motivation som egenskap	11
	Forskning om motivation i det sociala arbetet	11
	Människobehandlande organisationer	14
	<i>Institutionella identiteter och kategorier</i>	15
	Mitt bidrag	16
3	Teoretiska perspektiv och analysbegrepp	17
	Socialkonstruktionism	17
	<i>Konstruktionistiska överväganden</i>	17
	Diskurser och diskursanalys	18
	<i>Diskursens avgränsningar</i>	19
	Analytisk modell och analysverktyg	19
4	Metodval och material	22
	Access till forskningsfältet	22
	Urvalet	23
	Observationer	23
	Fokusgrupper	25
	Transkribering	26
	Studiens trovärdighet	26
	Etiska överväganden	27
	Analytiskt tillvägagångssätt	27
	Presentation och läsanvisningar	29
5	Enhet A – viljans katalysator	30
	Motivationsbegreppets konstruktion	30
	<i>Vilja</i>	30
	<i>Insikt</i>	31
	<i>Förändring</i>	32
	<i>Sammanfattning</i>	34
	Klientkategorier	34
	<i>De helt omotiverade</i>	35
	<i>De bristfälligt motiverade</i>	35
	<i>De felmotiverade</i>	37
	<i>Sammanfattning</i>	38
6	Enhet B – hoppets bollplank	39
	Motivationsbegreppets konstruktion	39
	<i>Hopp</i>	39

<i>Förmåga</i>	40
<i>Förändring</i>	41
<i>Sammanfattning</i>	42
Klientkategorier	43
<i>De helt omotiverade</i>	43
<i>De bristfälligt motiverade</i>	44
<i>De felmotiverade</i>	45
<i>Sammanfattning</i>	47
7 Enhet C – förändringens väg	48
Motivationsbegreppets konstruktion	48
<i>Vilja</i>	48
<i>Insikt</i>	49
<i>Förändring</i>	50
<i>Sammanfattning</i>	51
Klientkategorier	51
<i>De helt omotiverade</i>	51
<i>De felmotiverade</i>	52
<i>Sammanfattning</i>	55
8 Sammanfattning	56
Två motivationsdiskurser	56
Motivationsdiskursernas klientpositioner	58
<i>De helt omotiverade</i>	58
<i>De bristfälligt motiverade</i>	59
<i>De felmotiverade</i>	60
<i>De motiverade</i>	61
Summering	62
9 Slutdiskussion	64
Källförteckning	66
Bilaga 1: Informationsbrev	71
Bilaga 2: Samtyckesblankett	73
Bilaga 3: Vinjetfall	74

Förord

Jag vill rikta ett stort tack till alla er som, trots er arbetsbelastning, lät mig närvara på era teamkonferenser, och som också lade tid på att medverka i fokusgrupper. Ett stort tack även till min handledare Frida, som alltid ställt upp och varit tillgänglig. Utan dina noggranna och engagerade läsningar hade det varit oerhört svårt att få struktur på mitt nästan överskådliga material. Jag vill också rikta ett särskilt tack till August, Karla och Malin, som stått ut med att minst femton av våra lätträknade kvadratmeter sett ut som ett bombnedslag, med böcker, artiklar, anteckningar och kaffekoppar i en salig röra, i nästan ett års tid.

Johan Lindwall

Göteborg den 26:e maj 2014

1 Introduktion

Motivation är en avgörande förutsättning för att vård-, behandlings- och stödsatser ska leda till att en person kommer ifrån sitt missbruk eller beroende eller för att minska de hälsomässiga och sociala skadorna av ett fortsatt missbruk. Kännetecknande för missbruk och beroende är att den enskildes motivation för att ta itu med problemen ofta är begränsad. Inte sällan söker en person med missbruk eller beroende vård som ett resultat av ett motivationsarbete, vilket ibland kan ha pågått under betydande tid. Motivationen tenderar också att vara starkast vid den tidpunkt som den enskilde söker hjälp och att variera över tid. För att vård och behandling ska vara framgångsrik är det därför viktigt att erbjuda hjälp snabbt när en person med missbruk eller beroende söker kontakt med hälso- och sjukvården eller socialtjänsten. Motivationsarbetet måste också fortsätta under behandlingen. Annars är risken stor att motivationen avtar och att förutsättningarna för behandling försämras och ytterst att personen i behov av hjälp återfaller i missbruk eller beroende samt i allvarigare fall till kriminalitet och utanförskap. (SOU 2011:35, s. 165)

Ovanstående citat är hämtat ur slutbetänkandet av en statlig utredning. I utredningen, som leddes av Gerhard Larsson, fick ett stort antal forskare och experter komma till tals. Syftet var att göra en översyn av den svenska missbruksvården och målsättningen var att, genom att presentera förslag till förändringar, skapa en kunskapsbaserad missbruksvård. Utredningen påbörjades i augusti 2008. Även om de olika aktörerna på den svenska missbruksarenan var oense beträffande många förslag när Gerhard Larsson i april 2011 överlämnade slutbetänkandet till stadsrådet Maria Larsson (KD), rådde det en spänd förväntan om hur dessa förslag skulle tas emot. Det politiska svaret dröjde. När Maria Larsson i januari 2013 till slut kallade till presskonferens kunde de närvarande konstatera att av de 70 presenterade förslagen fanns inte mycket kvar. Reformen uteblev.

Så varför låta denna uppsats inledas med ett citat från en avvisad statlig utredning? Det finns flera skäl. Utredningen ifråga är ett innehållsrikt dokument om man vill få en inblick i vad som tänks och sägs inom svensk missbruksvård. Slutbetänkandets förslag vilar på aktuella forskningsrapporter och en kunskapsöversikt (SOU 2011:6) där 41 namnkunniga forskare och experter kommer till tals. Vidare har referensgrupper bestående av brukare, anhöriga och yrkesföreträdare bistått utredningen. Med Foucaults (2011) terminologi kan utredningen sägas vara en produkt av en *kunskapsregim* vilken utgör förutsättningen för det *vetande* som finns i Sveriges missbruksvårdande praktiker. Därför är citatet i högsta grad intressant.

Citatet handlar också om samma företeelse som min uppsats behandlar, nämligen *motivation* i missbruksvården. I citatet tydliggörs hur centralt begreppet motivation anses vara, men avslöjar också föreställningar om den frånvarande motivationen, som i utsagan kopplas till återfall, kriminalitet och utanförskap. Även detta är intresseväckande.

Det tredje skälet till att ta denna omväg in i mitt uppsatsområde är mer personligt. Under höstterminen 2012 var jag sysselsatt med Larssons utredning i samband med ett paper, där jag försökte granska hur motivationsbegreppet konstruerades och gavs en specifik betydelse i slutbetänkandet. Under detta arbete började jag mer systematiskt sysselsätta mig med en fråga som jag under en längre tid blivit allt mer upptagen av, nämligen hur motivationsbegreppet används inom den svenska missbruksvården. Även om denna uppsats kan sägas handla om motivation, så är det alltså inte motivationen *som sådan* som jag är intresserad av att förstå. Istället har jag valt ett perspektiv som snarare ifrågasätter existensen av motivation som ett objektivt stabilt fenomen.

Syfte och frågeställningar

Studiens övergripande syfte är att, utifrån en diskursanalytisk ansats, kritiskt granska motivationsbegreppet och hur det används i missbruksvården. Detta vill jag göra genom att studera och analysera hur socialarbetare som kommer i kontakt med människor med en missbruksproblematik talar om och använder sig av begreppet motivation. Mer specifikt är

syftet med uppsatsen att analysera dels hur motivationsbegreppet konstrueras *lokalt* på tre specifika enheter i den kommunbaserade missbruksvården, dels de lokala motivationsdiskursernas *implikationer*. Det sistnämnda innefattar att särskilt studera hur klienter och klientkategorier konstrueras i socialarbetarnas diskussioner, samt vilka föreställningar om ansvar och moral som tillskrivs olika kategorier. I detta ligger också att analysera vilka åtgärder som är förknippade med olika klientkategorier och hur dessa åtgärder legitimeras. Till sist vill jag också försöka utröna hur dessa lokala motivationsdiskurser är kopplade till större samhälleliga diskurser. För att konkretisera syftet har det brutits ner i följande frågeställningar:

- 1 *Vilka betydelser laddas motivationsbegreppet med? Hur är motivation relaterat till andra begrepp? Vilken verklighetsbild bygger begreppet på och leder till? Hur etableras betydelsen som "sann"? Vilka glidningar eller kamper om begreppet kan skönjas?*
- 2 *Vilka klientkategorier går att urskilja i socialarbetarnas tal om motivation? Hur kopplas dessa kategorier till föreställningar om moral och ansvar? Vilka synsätt på klienterna, deras problem samt problemlösning avspeglas i dessa konstruktioner, och vilka är implikationerna för enskilda klienter?*
- 3 *Vilka lokala motivationsdiskurser går att urskilja i socialarbetarnas konstruktioner av motivationsbegreppet? Hur relaterar de lokala motivationsdiskurserna till andra större diskurser? Vilka diskurser reproduceras eller utmanas?*

Dessa frågeställningar har jag försökt att besvara genom att samla in och analysera empiriskt material från tre kommunala arbetsplatser där personalen dagligen kommer i kontakt med individer med en missbruksproblematik. Materialet har samlats in med en kombination av kvalitativa metoder, nämligen deltagande observationer och fokusgruppintervjuer. Materialet samlades in mellan oktober 2013 och februari 2014, och har analyserats med hjälp av olika diskursanalytiska verktyg.

Avgränsning av det studerade fältet

Trots att det finns flera viktiga aktörer i den svenska missbruksvården, har jag valt att fokusera på den missbruksvård som bedrivs i kommunal regi. Kommunen anses i egenskap av huvudman för socialtjänsten, ha det huvudsakliga ansvaret för missbruksvården¹, och ska tillsammans med den enskilde, och i samverkan med andra aktörer, aktivt verka för att den enskilde får den vård och behandling som är nödvändig.² Socialtjänsten har också mandat att både bevilja och neka individer resurser i form av t.ex. behandlingshemsvistelser, stödboende och annat stöd. Socialtjänsten ges även möjlighet att frihetsberöva en individ under sex månader på basis av dennes missbruk och motivation.³ Trots att den svenska missbruksvården är rik på viktiga aktörer, går det att argumentera för min avgränsning utifrån socialtjänstens centrala plats i den svenska missbruksvården.

Ordval och begreppsdefinitioner

I uppsatsen återkommer ett antal begrepp som vare sig är självklara eller värdeneutrala. Övergripande använder jag begreppet "socialarbetare" för att beteckna personalen på de

¹ Det juridiska stödet för detta återfinns i 3 kap 7 § samt i 5 kap 9 § Socialtjänstlagen (SFS 2001:453).

² Kravet på samverkan med landstingen stärktes i början av 2013 genom en förändring i socialtjänstlagen (5 kap 9 a § SoL) (SFS 2001:453).

³ Se Lagen om vård av missbrukare i vissa fall (SFS 1988:870)

enheter som jag granskar. Socialarbetare kan således beteckna både *myndighetsutövande socialsekreterare* och *behandlare*.⁴

Ett annat begrepp är ”klient”. Klient är en vanlig beteckning för personer som söker hjälp inom socialtjänsten, men återfinns även inom rättsväsendet och kriminalvården. Beteckningen klient är omdiskuterad. Vissa menar att klientbegreppet implicerar en föreställning om frivillighet, vilket innebär en paradox då socialt arbete även innefattar tvång och kontroll (Cohen 2007). Ibland framförs att ”kund” eller ”brukare” är att föredra. Dessa olika beteckningar avspeglar olika synsätt på människa och samhälle. Kundbegreppet härstammar från marknadens domäner, och inbegriper en föreställning om valfrihet och om en möjlighet att välja bort. Denna exitmöjlighet (Möller 1996) har sällan socialtjänstens klienter. Brukarbegreppet inkluderar vanligen alla medborgare som använder sig av samhälleliga tjänster (Dahlberg & Vedung 2001). Som Järvinen (2002a) påpekar så saknar socialtjänstens klienter ofta den valfrihet som förknippas med kunder och brukare. Jag använder mig i denna studie av klientbegreppet, dels då det knyter det an till tidigare forskning om klientkonstruktioner i det sociala arbetet (Järvinen & Mik-Meyer 2003a; Hall m.fl. 2003), vilket utgör ett perspektiv som min studie delar, dels då det är ett etablerat begrepp i kommunal missbruksvård.

Med ”kommunbaserad missbruksvård” menar jag det arbete som utförs i kommunal regi. Huvudparten av detta arbete utförs inom socialtjänsten. Dock har utvecklingen sedan 1990 gått mot en ökad differentiering och specialisering (Lundgren, Blom, Morén & Perlinski 2009), varför arbetet ofta delas upp i en myndighetsutövande och en behandlande del. Den senare kan organisatoriskt vara mer eller mindre integrerad i den myndighetsutövande verksamheten.

Ett annat återkommande begrepp är ”missbruk”. Missbruksbegreppet är laddat med föreställningar och värderingar, och ofta kopplat till normavvikelse och stigma. Ett speciellt problem med missbruksbegreppet är att det, när det handlar om narkotika, definieras juridiskt, då allt narkotikabruk är straffbart och ses som missbruk (SFS 1968:64). Begreppet säger då ingenting om konsumtionens frekvens, kvantitet eller konsekvenser. Ett allt vanligare begrepp är ”beroende”, vilket av många ses som mer värdeneutralt (Johansson & Wirbing 2005). Beroende kopplas ofta till ett sjukdomsperspektiv. I Socialtjänstlagen (SFS 2001:453) används missbruksbegreppet. Jag kommer i fortsättningen använda mig av termen ”missbruk”. Syftet är inte att okritiskt acceptera de föreställningar som begreppet är förknippat med, utan att istället betona att *vad som ses* som missbruk – d.v.s. det som socialarbetarna i min studie talar om – är en aktivitet som av samhället klassats som problematisk och kräver speciella åtgärder (Lindgren 1993).

Erfarenhet och förförståelse

Jag tog min socionomexamen i juni 2001 och har sedan dess arbetat inom socialtjänsten i Göteborg. Sedan första dagen har jag kommit i kontakt med människor med en missbruksproblematik. Sedan 2009 arbetar jag på en vuxenhet där en huvuduppgift är att utreda, planera och följa upp insatser för enskilda som bedömts ha ett behov av vård, behandling eller stöd för att komma ifrån ett missbruk. Insatserna är ibland av frivillig karaktär och ibland av tvångskaraktär. I arbetsuppgifterna ingår det att arbeta *motivationshöjande* och att ha ett *motivationshöjande förhållningssätt* (Socialstyrelsen 2007). Att kunna bedöma den enskildes motivation ingår också i arbetsuppgifterna, något som kan vara extra delikat när det kommer till myndighetsutövande i samband med tvångsvård.

Mina erfarenheter av arbete i denna byråkratiska apparat, har väckt mitt intresse för motivationsbegreppet. Begrepp har ibland tyckts mig användas på ett sätt där dess betydelse

⁴ Socialsekreterarna och behandlarna i min studie är alla utbildade socionomer.

anses självklar. Antingen är man motiverad eller är så man omotiverad. Vidare har det tyckts mig att en persons motivation kan bedömas på olika sätt i olika organisationer. Motivationsbegreppet dyker upp när beslut behöver legitimeras, både när det gäller bifall och avslag. Det dyker också ofta upp när en lyckad eller en havererad insats behöver förklaras. Det händer alltså mycket runt motivationsbegreppet. Identiteter skapas, beslut och olika handlingar motiveras och legitimeras, ansvar fördelas.

Att närma sig ett fält där man själv är verksam är, som många forskare med socialarbetarbakgrund lyft fram, inte okomplicerat (Billqvist 1999; Petersson 2013). God förtrogenhet med forskningsfältet är tveeggat. Förtrogenheten har varit till min nytta, då jag har kunnat använda min förförståelse och mina kontakter för att få access. Dock påverkar förförståelsen vad som observeras och vad som fokuseras (Silverman 2011; Fangen 2005). Risken är att sådant som forskaren själv håller för sant undgår den kritiska blicken. Denna studie handlar om att se det som tas för givet på nya sätt, och att se det ”naturliga” som diskursivt konstruerat. Enligt Börjesson (2003) är de mest bekanta diskurserna ofta svårast att upptäcka. Neumann (2003) lyfter å andra sidan fram det nödvändiga i en kulturell kompetens när diskursiva konstruktioner studeras. Utan detta, menar han, riskerar man att missa avgörande språkliga handlingar.

Jørgensen & Phillips (2000) föreslår att man försöker ställa sig *främmande* inför materialet och, likt en antropolog, försöker att ”sätta parentes” kring sig själv. Detta har jag försökt göra på flera olika sätt. Dels genom att hela tiden återvända till Agars (1986) lite naiva fråga: ”Vad pågår här?” och fokusera det till synes triviala i observationerna, dels genom att anamma Jørgensen & Phillips (2000, s. 30) synsätt att det är ”genom att se världen genom en bestämd teori som man kan ställa sig främmande för några av sina självklarheter och ställa andra frågor till materialet än man kan göra utifrån sin vardagsförståelse”. Att välja en diskursanalytisk modell är en strategi för att distansera mig från det till synes naturliga och självklara i materialet.

Disposition

I detta inledningskapitel har jag motiverat och redogjort för studiens syfte och frågeställningar. Jag har diskuterat några av studiens återkommande begrepp, samt redogjort för min förförståelse. I kapitel 2 presenteras och diskuterar tidigare forskning med relevans för min studie. I kapitel 3 redogör jag för mina teoretiska perspektiv samt presenterar min analytiska ingång. Jag konkretiserar min analysmodell och presenterar mina analytiska begrepp. I kapitel 4 beskriver jag mitt tillvägagångssätt. Jag redogör för de metodologiska och etiska överväganden jag gjort och hur det empiriska materialet har hanterats. Kapitlet avslutas med en läsanvisning. I kapitel 5 till 7 redovisas och analyseras det empiriska materialet. Därefter, i kapitel 8, sker en komparativ sammanfattning av studiens viktigaste resultat, vilka också relateras till den tidigare forskningen. I sista kapitlet följer en avslutande diskussion av studiens resultat samt av studiens nytta.

2 Tidigare forskning

En vanlig hållning bland konstruktionistiska forskare är att ej betrakta kunskap som fakta som kumulativt adderas till tidigare fakta (Börjesson 2003; Beronius 1999). Istället argumenteras för en *perspektivistisk* kunskapssyn där kunskapsutveckling snarare handlar om att arrangera fakta på nya meningsfulla sätt. Min studie ansluter sig till denna perspektivistiska kunskapssyn, och den forskning jag presenterar syftar till att placera in min studie i en forskningskontext. Jag kommer i denna del redogöra för tidigare forskning av relevans för min studie. På ett sammanfattande sätt redogör jag först för forskning om motivation som egenskap. Därefter behandlar jag forskning om motivation i det sociala arbetet. Till sist redogör jag för forskning som berör mötet mellan individ och människobehandlande organisationer, institutionella identiteter och kategorier.

Forskning om motivation som egenskap

Ordet motivation har sitt ursprung i medeltidslatinet *motivum* som kan översättas med ”som orsakar rörelse” (Svensson 2009). Frågan vad som orsakar rörelse var aktuell redan i den antika filosofin, även om den då inte satte mänskligt beteende i centrum. T.ex. lade Aristoteles fram en avancerad teori om förändring och rörelse, som tog hänsyn till fyra orsaker till en rörelse: materiell, verkande, formell och ändamålsorsak (Marc-Wogau 1991). Under senantiken grundade Epikuros hedonismen, som på ett annat sätt än Aristoteles sätter det mänskliga handlandet i centrum. Glädje och njutningen ses som människans drivkraft (ibid.). De hedonistiska tankarna återfinns under 1700- och 1800-talet som en förklaring till mänskligt beteende inom moralfilosofi och politisk filosofi hos t.ex. Locke och Mill (Marc-Wogau 1992). Kring förra sekelskiftet knoppades motivationsforskningen av från filosofin och blev ett intresse för den betydligt yngre beteendevetenskapen. Jenner (2004) beskriver hur instinkts- eller driftsteorier i början av 1900-talet ersatte de hedonistiska förklaringarna, t.ex. genom Freud psykoanalys. Efter en tids dominans utsattes dessa teorier för kritik, och efterhand kom dess fundament – att mänskligt beteende styrs av instinkter – att ifrågasättas. Ett nytt synsätt gjorde entré där motivation förklarades genom inläring. Hull lade på 1940 talet fram en motivationsteori med utgångspunkt i inläringsteoretiska antaganden (ibid.). Även Maslows (1987) teori om hierarkiskt strukturerade behov var en reaktion mot driftsteorierna. Maslow menade att motivationen riktas mot högre värden när underordnade behov tillfredsställts. Under andra hälften av 1900-talet fick de kognitiva teorierna allt större genomslagskraft. Kurt Lewin utvecklade en motivationsteori med fokus på tankar och förväntningar. Lewins och hans efterföljares kognitiva motivationsteorier kallas ibland konflikt- och balansteorier vilket placerar tankar, föreställningar och förväntningar i centrum (Jenner 2004).

Forskning om motivation i det sociala arbetet

Motivation anses vara ett viktigt begrepp i det sociala arbetet. Bergmark (1998) lyfter fram motivationsbegreppet som ett nyckelbegrepp i det sociala arbetet, men pekar också det svårfångade i begreppet. Groshkova (2010) har gjort en genomgång av motivationsforskning som gjorts i relation till missbruksvård, och konstaterar att motivation anses vara en nyckelfaktor för framgångsrik behandling, samt att bristande motivation är den vanligast angivna orsaken till att inte gå in i och fullfölja behandling.

I en svensk missbrukskontext har Revstedt haft ett stort inflytande på synen på motivation och motivationsarbete. Även Jenner kan nämnas i detta sammanhang (Svensson 2009). Både Revstedt och Jenner ser motivation som en inre rörelse. Revstedt definierar motivation som ”en strävan hos människan att leva ett så meningsfullt och självförverkligat liv som möjligt. Denna strävan är sammanfattningen av människans innersta natur: att vara konstruktiv, målinriktad, social och aktiv” (Revstedt 2002, s. 39). Jenner talar om beteenden eller handlingar, styrda av

en inre drivkraft, som är relaterade till mål (Jenner 1987). De utgår från ett psykologiskt perspektiv, där existensen av ett sammanhang utesluts (Svensson 2009). I Jenners fall kommer det yttre sammanhanget in i form av mål, men finns inte med som en del av rörelsen. Hos Revstedt ses även målen som inre, och han är skeptiskt till att lyfta in klientens sammanhang i samtalsrummet, då detta kan leda till onödig problemfokusering. Revstedt menar att alla individer i grunden är motiverade att förverkliga sin inneboende strävan till ett positivt och meningsfullt liv, men att olika omständigheter kan göra att kontakten med denna innersta äkta motivation går förlorad. Detta tillstånd kallar han att vara latent motiverad. Behandlaren har till uppgift att omvandla latent motivation till manifest sådan, en expertroll som innefattar rätten att tolka klienten. Då alla individer ses som i grunden motiverade, tolkas motstånd, aggression, hjälplöshet, ifrågasättanden av hjälparen och även hot, som *kontaktrebusar* vilka behandlaren ska lösa (Revstedt 2002).

Bergmark (1998) kritiserar Revstedts motivationsbegrepp och menar att han inte bara undviker frågan om var motivation egentligen är, utan också utgår ifrån ogrundade och kontroversiella teoretiska antaganden om människans natur. Synsättet, menar han, har en normativ botten som är vanlig i socialt arbete, och uttrycker inte en önskan att förstå motivation, utan snarare socialarbetarens förhoppning om det goda i varje individ. Bergmark konstaterar att begreppet ofta används ofreflekterat, och att författare gärna undviker en tydlig definition. Förekommande definitioner präglas av antingen låg anspråksnivå eller av tveksamma ställningstaganden (ibid.). Själv betraktar han motivation som en tankekonstruktion som vunnit terräng, då den tycks ge en viss ordning och begriplighet kring fenomen kopplade till beteenden och upplevelser.

Villadsen (2003) kritiserar också Revstedts motivationsbegrepp och att det ger behandlaren rätten att avgöra vilka drömmar och visioner hos klienten som är sanna, och vilka som är ett uttryck för försvar. När klientens motivation är riktad mot liberala värden som befrielse, autonomi och ansvar, anses klienten vara i kontakt med sin äkta kärna. När motivationen är riktad mot andra värden, riskerar klienten att bli betraktad som förvrängd (ibid.). Detta synsätt, menar Villadsen, legitimerar ett förföljande av klienten, till dess att de ”jag-främmande krafterna” är för fördrivna. Villadsen kopplar detta synsätt till en viss styrningsteknik, som syftar till att producera bestämda ”subjekt” med en speciell självförståelse. Socialt arbete, menar Villadsen, är en *liberal styrningspraxis* i den meningen att det bygger på en liberal föreställning om att människan besitter en grundläggande autonomi och kapacitet att fatta självständiga beslut (ibid.). Människans ses som i grunden fri och autonom, men denna autonomi kan vara förhindrad. Målet är att fjärma de barriärer som hindrar individens självförverkligande mot en ansvarstagande samhällsmedborgare. Revstedts motivationsbegrepp implicerar, enligt Villadsen, en *subjektiveringsteknik* som handlar om att arbeta med klientens självuppfattning. Den makt som utövas syftar till att konstituera en bestämd form av individualitet - det ”sanna jag” – som ska befrias. Makten uttrycks genom en ”dubbel iakttagelse” av klienten, som å ena sidan behöver mötas ”där hen är” och å andra sidan ses som en bestämd form av subjekt.

Barths & Näsholms (2006) MI-metod delar Revstedts och Jenners psykologiska utgångspunkt, men gör behandlaren roll mer nyanserad. Metoden beskrivs som *klientcentrerad* då klientens upplevelser och prioriteringar utgör utgångspunkten. Behandlaren uppgift är att skapa en atmosfär som underlättar reflektion, att spegla klientens utsagor, samt i ett samarbetsklimat föreslå alternativ. Metoden är icke-konfrontativ, men syftar ändå till att åstadkomma en förändring. MI-metoden utgår från Miller & Rollnick (2013) och använder även Prochaska & DiClementes (2006) *stages of change*-modell som ett övergripande ramverk (ibid.).

Svensson (2009) menar att normativiteten inte är lika tydlig i MI-metoden som i Revstedts fall, men ändå kommer till uttryck genom att de beteenden som ska förändras ofta definieras

utifrån det ”normala”, som innefattar drogfrihet. När socialarbetare bedömer klienters motivation är det i relation till detta mål. Grunden för detta, menar Svensson, vilar inte bara på kunskap, utan även på moraliska ställningstaganden gällande synen på drogen, på missbruket och på missbrukaren. Det är en etablerad sanning i Sverige att berusningsmedel och droger alltid är av ondo (ibid.). Vidare menar Svensson att motivation i socialt arbete oftast ses som en inre rörelse i individen, medan sammanhanget, samhället och relationer till andra människor, endast finns med i beskrivningen av målet. Motivationsarbete är oftast något som *föregår* behandling, medan behandlingen är det medel som ska leda fram till de uppsatta målen (ibid.).

Järvinen (1998) har presenterat en modell med fyra perspektiv på hjälpinsatser vid missbruk. Svensson (2009) har utvecklat denna modell genom att föra in motivationsbegreppet. Ur det *moraliska perspektivet* anses missbruket vara en privat angelägenhet. Individen är ansvarig för sin situation och även för att lösa sina problem. Viljestyrka och motivation är avgörande, individen är ansvarig för att vara motiverad. Perspektivet skapar de statiska kategorierna ”motiverade klienter” och ”omotiverade klienter”. Ur *konversionsperspektivet* ses individen som ansvarig för uppkomsten av missbruket, men menas sakna insikt om dess konsekvenser. Samhället får här uppgiften att ”överbevisa” missbrukaren, vilket öppnar upp för ett samhälleligt ansvar för motivationsarbetet. Motivation ses ur detta perspektiv mer som en inre process. Ur det *kompensatoriska perspektivet* liknas missbruk vid ett handikapp som drabbat individen. Samhället har ur detta perspektiv ett ansvar att erbjuda all nödvändig hjälp. Missbrukaren är ej aktiv i förändringsprocessen utan ska *hjälpas*, men har ett ansvar att ta emot den erbjudna hjälpen. Detta perspektiv, liksom det moraliska perspektivet, öppnar upp för en statisk syn på motivation. Ur det sista perspektivet, *behandlingsperspektivet*, ses missbrukaren som helt utan ansvar. Missbruket är en sjukdom, som i och för sig kan ha sociala eller psykologiska orsaker, och individen förväntas ej ha resurser att lösa sina problem. Ansvaret ligger på samhällets experter, som förväntas veta vad som är bäst för individen. Motivation ses som en process och motivationsarbetet handlar om att få missbrukaren att förstå att experten vill väl.

Carstens (2002) har genom att analysera samtal mellan socialarbetare och klienter som uppbär försörjningsstöd, funnit att motivationsbegreppet får sin betydelse i relation till organisationens mål. Att vara motiverad betyder ”att vilja det rätta”, vilket definieras av ett moraliskt *attitydförändrande mål*, där klienter ska fås till att anamma gemensamma moraliska föreställningar. Att vara motiverad till något annat mål är att vara ”omotiverad” i den kontext som Carstens analyserar. Motivation definieras även i relation till ett mål som handlar om att *stärka den enskildes autonomi*. I relation till detta mål får motivationsbegreppet betydelsen ”att vilja realisera sig själv”. Carstens menar att moderna välfärdsorganisationer präglas av att ha både moraliska mål och autonomistärkande mål. Problemet är att dessa mål kan vara motstridiga. Autonomimålet ger socialarbetarna möjlighet att stärka den enskildes identitet och självbestämmande, men bara när dennes önskningar sammanfaller med de moraliska målen. När den enskildes autonoma önskningar *inte* sammanfaller med de moraliska, uppstår ett dilemma, vilket kan lösas på två sätt. Antingen genom att betrakta individen som fullt autonom, och således ha *valt* att avvika från samhällets normer. Denna lösning implicerar att individen är omoralisk och fullt ansvarig för sitt handlande, och konsekvensen kan bli att individen exkluderas från hjälp. Den andra lösningen är att betrakta individen som *inte* fullt autonom. Individen menas då sakna insikt i sin situation. Denna lösning, menar Carstens, skänker legitimitet åt ett motivationsarbete med syfte att få den enskilde att *autonomt* vilja det rätta.

Ekendahl (2011) lyfter fram att motivation är ett centralt begrepp i svensk missbruksbehandling. Ekendahl visar hur svenska socialarbetares resonemang kring underhållsbehandling och tvångsvård kretsar kring tre teman: ”behandling är förändring”, ”realistiska ambitioner” och ”motivation som patentlösning”. Dessa teman, som utgör en stomme i svensk missbruksbehandlingsdiskurs, relaterar till övergripande narkotikapolitiska

mål, vilket skänker en legitimitet åt vårdformerna och tonar ner deras kontroversiella prägel. Jag förhåller mig i min uppsats till Ekendahls behandlingsdiskurs, men har ett annat analytiskt fokus, då jag urskiljer och analytiskt avgränsar socialarbetares tal om motivation som en mindre diskurs som relaterar till en större behandlingsdiskurs.

Människobehandlande organisationer

Socialtjänsten är ett exempel på, vad Hasenfeld (2010) kallar, *en människobehandlande organisation*. I sin forskning visar han att ett centralt kännetecken för dessa välfärdens hjälpinstitutioner är att producera förändring hos klienten. Klienten - organisationens råmaterial - förväntas genomgå en omformningsprocess. Denna process består dock inte bara av en konkret service, utan även innefattar en även en *moralisk* praktik. Genom diagnosticering och olika kategoriseringar sker ett normativt arbete, där klientens sociala värde bestäms. Detta ”moralarbete” är ofta outtalat eller dolt bakom ett tekniskt institutionellt språkbruk. Vilka insatser som erbjuds (eller inte erbjuds) avspeglar organisationens normativa aspekter och bestämmer klientens sociala värde. Eftersom människobehandlande organisationer till naturen är moralisk, behöver dess institutionella logik, för att behålla sin legitimitet, förhålla sig till och vara koherent med de värdesystem som finns i dess kontext. Hasenfeld menar att de människobehandlande organisationerna har genomgått en förändring från en logik präglad av omsorg och lättåtkomlighet, mot en marknadslogik med betoning på den enskilda individens ansvar. Marknadens logik uttrycker sig i vad som ofta kallas *New Public Management* (NPM). Organisatoriska enheter ses som produktions- och kostnadsenheter, konkurrerandes med den privata sektorn genom att anamma marknadens styrningsstrategier. Tydliga och utvärderingsbara metoder har genom detta fått en dominans, och mätbara mål har fått företräde framför mer svårsmåttade mål (ibid.).

Socialarbetarna i min studie kan ses som företrädare för människobehandlande organisationer. Lipsky (2010) menar att socialarbetare med direkt klientkontakt har en speciell position, präglad av dilemman. För dessa ”gräsrotsbyråkrater” är relationen till klienten central. Klienten som söker hjälp vill bli bemött som en hel person med komplexa behov. Samtidigt är gräsrotsbyråkrater anställda för att utföra organisationens uppdrag utifrån verksamhetens ramar, direktiv och begränsade resurser. En uppgift för gräsrotsbyråkrater blir därför att medla mellan klientens behov och organisationens direktiv. I detta har de ett visst handlingsutrymme - *diskretion*. Diskretionens makt består i att gräsrotsbyråkraten, i egenskap av den som har förstahandsinformation om klienten, har kontroll över hur denna information ska värderas och framställas, d.v.s. hur klienten ska *kategoriseras*, i förhållande till organisationen. Dock präglas gräsrotsbyråkratens position av begränsad kontroll över inflöde, arbetstakt, arbetets utfall, liksom av begränsade resurser, vilket måste hanteras i det givna handlingsutrymmet. För detta utvecklas ofta olika strategier, t.ex. att försöka kontrollera inflödet genom olika begränsade telefontider, tidsbokning och kösystem (ibid.).

Sahlin (2001) lyfter fram *gränskontrollen* som en viktig aspekt av människobehandlande organisationers aktivitet. Gränskontroll handlar om vem som tillåts komma in och vem som får vara kvar inom organisationen. Sahlin ser gränskontrollen som en repressiv maktform som verkar parallellt med den disciplinerande makten, som annars kännetecknar verksamheten i moderna välfärdsorganisationer (Foucault 2000; Sahlin 2001). Medan den disciplinära makten är produktiv och verkar genom incitament, korrigerande belöningar och bestraffningar, i syfte att normalisera och anpassa, så är gränskontrollen repressiv och exkluderande. Även Järvinen (2002b) lyfter fram de människobehandlande organisationernas maktutövning. Hon menar att maktutövning generellt betraktas som något negativt i de sociala arbetets organisationer, varför arbetet som utförs alltid sägs ske ”för klientens bästa”. I denna pastorala form verkar makten genom relationer, och syftar till att ”hjälpa”. Denna maktform, som har sina rötter i en gammal kristen tradition, fortlever i moderna hjälporganisationer, och legitimeras genom den

kunskapsregim som utgör förutsättningen för det vetande som finns i dessa praktiker (Foucault 2000). När klienter kommer i kontakt med den människobehandlande organisationens gräsrotsbyråkrater, kan det spela en avgörande roll hur deras *motivation* framställs, då detta kan påverka hur deras situation bedöms, vilka åtgärder som vidtas och vilka beslut som fattas.

Institutionella identiteter och kategorier

Institutionella identiteter är konstruerade i och utgör en del av en institutionell kontext. De avspeglar en institutions arbetssätt, värden och mål. Institutionella identiteter och kategorier är intimt sammanflätade. I mötet mellan individ och välfärdsinstitution är kategoriseringen av klienter en central verksamhet. Kategorisering förekommer i all mänsklig interaktion och hjälper oss att strukturera tillvaron (Berger & Luckman 1966). Dock är kategorier aldrig neutrala, utan behäftade med olika föreställningar om egenskaper, aktiviteter, moral och ansvar (Börjesson 2003). Omvänt är också vissa aktiviteter och egenskaper knutna till särskilda kategorier (Sacks 1966). Kategorier förutsätter, och får ofta sin betydelse i relation till, andra kategorier. Ofta utgör de *standardiserade relationella par*. Kategorin ”motiverade klienter” förutsätter och får betydelse genom kategorin ”omotiverade klienter”. Kategorier är dock aldrig helt stabila då andra föreställningar alltid kan artikuleras och omforma kategorins innehåll (Börjesson 2003).

Järvinen & Mik-Meyer diskuterar i antologin *At skabe en klient* (2003a) den kategorisering som sker i mötet med den enskilde individen inom de människobehandlande organisationernas ramar. En organisation kan omöjligen möta varje individ i dess helhet och komplexitet. Därför tillskrivs klienten en ”problemidentitet” som är behäftad med en specifik problembeskrivning och kopplad till en redan formulerad lösning. ”Systemet skapar klienten” menar de, och syftar på att den hjälpsökande definieras utifrån organisationen och de åtgärder den har att tillgå, snarare än utifrån sina upplevda behov och önskemål. Problemidentiteter innehåller alltid implicerade föreställningar om ansvar, kausalitet och vad som bör eftersträvas. Dessa föreställningar och värderingar är en del av organisationens *doxa*. Begreppet *doxa* är hämtat från Bourdieu (2000) och syftar på de föreställningar, regler och värden som ses som naturliga och självklara i organisationen – ”det som säger sig självt och därför ej behöver sägas” (Järvinen & Mik-Meyer 2003a, s. 14). En vanlig *doxa* i det sociala arbetet är att personlig förändring alltid är bra och eftersträvansvärt. Järvinen och Mik-Meyer menar att problemidentiteter inte är värdenneutrala utan markerar normavvikelser. När individer möter välfärdsinstitutionen påbörjas en process där de ska förvandlas från hjälpsökande människa till berättigad klient, ett ”identitetsarbete” där klientens upplevelser kodas till ett systemspråk, vilket innebär en kategorisering och ett begreppsliiggörande som passar institutionens problemförståelse och åtgärdsresurser (ibid.).

Ett exempel på en problemidentitet är ”alkoholisten”. Järvinen (2003) har, genom att analysera tre alkoholmissbrukares livsberättelser, visat att dessa avspeglar tre institutionellt och samhälleligt förankrade synsätt på missbruk, som alla är kopplade till en förnekelsesdiskurs. Denna utbredda diskurs implicerar en föreställning om att alkoholisten förnekar kontrollförlust och beroende. Om alkoholisten inte erkänner och accepterar denna identitet, riskerar hen att bli betraktad som omotiverad.

Kategorier innehåller regler för hur den enskilde förväntas uppträda (Hasenfeld 2010), detta gäller inte minst det sociala arbetets problemidentiteter (Hacking 1999). En grundläggande kategorisering sker så fort någon söker hjälp och kategoriseras som patient eller klient (Hasenfeld 2010; Juhila 2003). De som inte lyckas leva upp till dessa regler, t.ex. de som försöker få förståelse för sina kärleksbekymmer när socialarbetaren vill utreda alkoholkonsumtionen, riskerar att bli kategoriserade som besvärliga. Juhila (2003) har i sin forskning visat hur klienter som inte accepterar den klientroll som hjälpinstitutionen föreskriver, riskerar att bli betraktade som problematiska. En konsekvens av detta kan bli att

arbetet inriktar sig på att få klienten att acceptera klientrollen, varför ”hjälpen” aldrig påbörjas.

Ett vanligt relationellt kategoripar inom det sociala området, är de som ”kan men inte vill” respektive ”vill men inte kan” (Villadsen 2003; Juhila & Raitakari 2010). Dessa kategorier grundar sig på föreställningar om klientens motivation till förändring samt om klientens ansvar för sin situation.

Mik-Meyer (2004) visar hur personal på ett danskt arbetsrehabiliteringscenter kategoriserar klienter som ”fastlåsta” eller ”flyttbara” utifrån den institutionellt förankrade föreställningen att förändring alltid är av godo och eftersträvansvärt, samt utifrån föreställningen att problemet ligger i klientens inre. Klienter som inte accepterar denna problembeskrivning, riskerar att kategoriseras som fastlåsta.

Billquist (1999) synliggör hur socialarbetare på ett socialkontor kategoriserar klienter som ”värdiga” eller ”ovärdiga” utifrån underliggande föreställningar om klientens ansvar för sin situation. Dessa kategorier är handlingsorienterade och avgör i vilken grad socialarbetare är beredda att bevilja extra insatser eller att tänja på gränser.

Petersson (2013) visar hur personal på en substitutionsmottagning kategoriserar patienter, och hur dessa kategorier bygger på den binära oppositionen ”ömkansvärd” eller ”klandervärd”. En underliggande föreställning hos personalen är att behandlingen ska leda till en förändring av klienternas sociala situation. Beroende på hur olika problematiska egenskaper förklaras, kan patienterna komma att antingen klandras eller ursäktas.

Juhila, Hall & Raitakari (2010) studerar hur kategorier skapas i relation till hur socialarbetare förklarar klienters problematiska beteende på ett stödboende. Även de visar att det problematiska beteendet kan antingen komma att klandras eller ursäktas, beroende på hur det förklaras. Stödboendets olika kategorier tillskrivs i denna process moraliska egenskaper som är kopplade till ansvar.

Hacking (1999) menar att kategorisering av människor också *gör* någonting med människor. Kategoriseringar är något som individen måste förhålla sig till och som den enskildes självbild och självupplevelse både kan utmanas och förstärkas av (Goldberg 1995; Goffman 1972; Hacking 1999). Järvinen & Mik-Meyer (2003b) lyfter fram att institutionella identiteter och kategorier inte bara har en tvingande och negativ effekt på individer. En problemidentitet kan för klienten även innebära ett begreppsliggörande av sitt problem, och således innebära ett redskap i att hantera sitt liv.

Det sociala arbetets klienter klyvs ofta i kategorierna *motiverade* och *omotiverade* klienter (Svensson 2009; Bergmark 1998), och motivationsbegreppet används som en bedömningsgrund för möjligheter till förändring. Kategorierna, utgör en huvudklyvning av det sociala arbetets klienter, och är således centrala i allt socialt arbete. En av mina ambitioner i denna uppsats är att analysera hur dessa huvudkategorier konstrueras, i relation till lokala konstruktioner av motivationsbegreppet.

Mitt bidrag

I mina litteratursökningar har jag funnit en uppsjö av studier som behandlar olika aspekter av motivation. Gemensamt för denna forskning är motivation ses som något essentiellt i människans inre (se t.ex. Groschkova 2010). Den forskning som jag funnit, där motivation betraktas utifrån ett konstruktionistiskt perspektiv, har utgjorts av litteraturstudier (t.ex. Bergmark 1998; Svensson 2009). Min studie bidrar med ett nytt perspektiv, då jag fokuserar på hur personal i en konkret kontext konstruerar ”motivation”. Vidare finns det ett växande antal studier som fokuserar på hur klienter och kategorier konstrueras i en institutionell kontext (Järvinen & Mik-Meyer 2003a; Hall m.fl. 2003). Vad min studie bidrar med är ett fokus på hur kategoriseringar sker, inte bara i en speciell institutionell kontext, utan specifikt i relation till motivationsbegreppets lokala konstruktion.

3 Teoretiska perspektiv och analysbegrepp

Jag har valt en diskursanalytisk ingång för att uppnå studiens syfte. Jørgensen & Phillips (2000) menar att diskursanalys är en fruktbar teori och metod när organisationers kommunikationsprocesser studeras, liksom när förhållandet mellan organisationer och klienter analyseras. Diskursanalys bygger på en socialkonstruktionistisk och språk(post)strukturalistisk filosofi (Börjesson 2003). Det finns ett flertal olika inriktningar inom både diskursanalys och socialkonstruktionism vars utgångspunkter och ställningstaganden ger olika ontologiska och epistemologiska följder. Inte sällan kritiseras det konstruktionistiska perspektivet från positivistiskt håll och menas leda till värdenihilism eller till att världen inte finns ”på riktigt”. För att undvika sådan kritik presenterar och diskuterar jag nedan olika aspekter av konstruktionism och diskursanalys. Därefter kommer jag sammanfatta och redogöra för min analysmodell och mina viktigaste analysbegrepp.

Socialkonstruktionism

Berger & Luckmann anses med boken *The social construction of reality – a treatise in the sociology of knowledge* (1966) ha bidragit till socialkonstruktionismens etablering. Även *den språkliga vändningen* lyfts ofta fram som ett fundament, gärna exemplifierad genom Wittgensteins och Austins språkfilosofi (Wenneberg 2000). Uttrycket ”den språkliga vändningen” syftar på den vändning mot språket som primärt studieobjekt, som framförallt den analytiska filosofin gjorde på 1900-talet. Även inom den kontinentalfilosofiska skolan kan man tala om en ”språklig vändning”, och man brukar då referera till lingvisten Ferdinand de Saussures strukturalism (Börjesson 2003). Trots de ibland stora skillnader som finns mellan analytisk och kontinental tradition, menas ofta Austins *performativ och språkhandlingar*, liksom Wittgensteins tankar om *språkspel*, länka samman den analytiska och kontinentala filosofin (Hacker 2007).

Burr (1995) menar att socialkonstruktionism kan sammanfattas i fyra premisser: 1) *En kritisk inställning till självklar kunskap*. Kunskap och föreställningar ses ej som spegelbilder av en yttre verklighet utan skapas genom språkliga kategorier. 2) *En antiessentialistisk hållning till kunskap*. Vi är historiska och kulturella varelser varför vår kunskap och våra föreställningar om världen och oss själva är historiskt och kulturellt specifika. 3) *Det finns ett samband mellan kunskap och sociala processer*. Våra föreställningar om sant och falskt skapas och upprätthålls i sociala processer där språket är centralt. 4) *Det finns ett samband mellan kunskap och social handling*. En viss världsbild möjliggör vissa handlingar och omöjliggör andra. Den socialt konstruerade kunskapen som världsbilden vilar på får därför konkreta sociala konsekvenser.

Konstruktionistiska överväganden

Socialkonstruktionismen innefattar ett antal faror. Wenneberg (2000) beskriver hur perspektivet ibland blir ett ”lutande plan” som slutar i en ogrundad ideologisk position där även den fysiska verkligheten som sådan ses som socialt konstruerad. Min position är att det inte finns skäl att ifrågasätta att världen inte skulle ha en objektiv existens. Men, som Börjesson & Palmblad (2007) menar, denna värld är inte tillgänglig för oss på något annat sätt än genom språket. Detta får som följd att världen endast kan erfaras *som någonting*.

En annan fara är att glida åt andra hållet, d.v.s. att positionera sig som konstruktionist, men ändå behandla aspekter av den sociala verkligheten som ”verkliga”. Denna fråga blir särskilt aktuell när sociala problem är i fokus. Hur kan något vara ”ett problem” om problem ses som konstruktioner? Min position i denna fråga kan liknas vid vad Best (1995) kallar *kontextuell konstruktionism*. Best skiljer på strikt respektive kontextuell konstruktionism, där den strikta har konstruktionernas tillblivelseprocess i fokus och helt undviker att uttala sig om verklighetens existens, medan den kontextuella menar att konstruktioner i en viss kontext tillskrivs en reell existens och därför blir verklig till sina konsekvenser. Sahlin (2002) föreslår

med det liknande begreppet *provisorisk realism* att forskaren, för att kunna fokusera vissa konstruktioner, provisoriskt sätter ”parentes” runt andra och betraktar dem som provisoriskt reella. I min studie behandlas t.ex. de studerade enheternas politiska och ekonomiska kontext som provisoriskt reella, medan motivationsbegreppet fokuseras som konstruktion.

Diskurser och diskursanalys

Foucault är kanske den som mest intimt förknippas med diskursbegreppet (t.ex. Foucault 2011; 1993). Hans diskursbegrepp är dock undflyende och föränderligt, och man lär oftast känna hans diskursbegrepp genom konkreta fallstudier som alla har sina särskilda angreppssätt. Beronius sammanfattar Foucaults diskursbegrepp som ”praktiserat språk” eller ”framställningsordning”, vilken utgör en historiskt bestämd form för vetande och diskussion (Beronius 1986). Även Derrida har utvecklat sidor av diskursbegreppet, vilka har integrerats i Laclau & Mouffes (2001) diskursteori. Derrida (1976; 1981) bidrar genom sin dekonstruktion till en förståelse för diskursers instabilitet och föränderlighet.

I denna uppsats definierar jag diskurs som *ett bestämt sätt att tala om världen (eller utsnitt av världen)* (Jørgensen & Phillips 2000, s. 7). Hur man talar om världen har implikationer för, och står i ständig växelverkan med, både tankar, handling och praktik (Hall 1992). Vidare ser jag diskurser som *analytiska konstruktioner* (Jørgensen & Phillips 2000; Sahlin 1999), vilket inkluderar forskaren i konstituerandet av diskurserna som studeras. Detta innebär att jag inte ser diskurser som ontologiskt givna, utan som ett resultat av en viss analys ur ett visst perspektiv.

Tre vanliga diskursanalytiska inriktningar är *diskursteori*, *kritisk diskursanalys* och *diskurspsykologi* (Jørgensen & Phillips 2000). Dessa inriktningar binds samman genom att dela Burrs socialkonstruktionistiska premisser, men har utvecklat olika analytiska verktyg och angreppssätt.

Laclau & Mouffes *diskursteori* är den mest renodlat poststrukturalistiska. Laclau & Mouffe (2001) menar att diskursen konstituerar världen helt och hållet i betydelse. Denna betydelse kan aldrig helt låsas, då språket till sin natur är instabilt. Diskurser är aldrig helt slutna, utan omformas ständigt i mänskligt samspel och i kontakt med andra diskurser. Diskurser kämpar konstant om hegemoni, d.v.s. om företräde att konstruera världen. Diskurser söker hela tiden en tillslutning, men denna tillslutning hotas hela tiden av nya betydelseutvecklingar (ibid.).

Faircloughs *kritiska diskursanalys* menar, likt diskursteorin, att diskursen bidrar till den sociala världens konstituerande, men säger att det finns sociala praktiker som är icke-diskursiva (Fairclough 2010). Diskurser är hos Fairclough således både konstituerande och konstituerade i en dialektisk process. Det politiska och ekonomiska systemet bidrar till att konstituera diskurs, men fungerar i sig själva enligt andra logiker. Faircloughs modell innefattar tre dimensioner – text, diskursiv praktik och sociala praktik. Den textuella dimensionen, som innefattar tal, skrift och bilder, står i relation till den diskursiva praktiken, som är den praktik där text produceras och konsumeras. Den diskursiva praktiken står i relation till den sociala praktiken, som innefattar den ekonomiska och politiska kontext som den diskursiva praktiken är en del av. Centralt i Faircloughs diskursanalys är att studera dels *förändring* och dels hur en text bygger på element och diskurser från andra texter eller diskurser (ibid.).

Diskurspsykologin utvecklades som en poststrukturalistiskt orienterad socialpsykologi (Potter & Whetherell 1987). Den delar den kritiska diskursanalysens fokus på konkret språkbruk i direkt social interaktion, men är mindre intresserade av social förändring. Fokus ligger på små diskurser och hur människor strategiskt använder dessa som resurser för att framställa sig själva och världen på specifika sätt, och vilka sociala konsekvenser detta får.

Jørgensen & Phillips (2000) menar att de olika inriktningarna har olika styrkor och svagheter. Börjesson (2003) förespråkar en *reflexiv* diskursanalys, där den analytiska modellen konstrueras efter studiens syfte. Jag har valt att i huvudsak utgå från diskursteori men använder

mig även av redskap från den kritiska diskursanalysen och diskurspsykologin. Dessa presenteras längre fram i kapitlet, i det avsnitt där jag presenterar mina analysverktyg. Först vill jag dock diskutera diskursens avgränsningar.

Diskursens avgränsningar

Att göra en diskursanalys innebär att göra ett antal avvägningar och avgränsningar. Foucaults analytiska fokus ligger på stora diskurser och deras historiska transformationer (Foucault 1983; 1987). Börjesson (2003) skiljer på stora och små diskurser. Stora diskurser verkar över institutionella gränser medan små diskurser framställer världen lokalt i specifika sammanhang. Sahlin (1999) skiljer på offentliga och lokala diskurser. Lokala diskurser menas uppstå eller vidmakthållas varhelst ett samtal pågår och kan tyna bort, förbli lokala eller utveckla sig till offentliga diskurser. Denna studie har vare sig stora diskurser eller diskursiv förändring i sitt fokus. Istället är det de lokala diskurserna som är av intresse, d.v.s. hur socialarbetare i en speciell kontext konstruerar begreppet motivation.

Stora och små diskurser, liksom offentliga och lokala, står hela tiden i ett dialektiskt förhållande till varandra, och det kan vara svårt att avgränsa den diskurs man vill studera. Hur vet jag att det är motivationens diskurs som jag undersöker, och inte motivation som ett begrepp i en behandlingsdiskurs? (jfr Ekendahl 2011) Genom att betrakta diskurser som analytiska konstruktioner innebär det att jag inkluderar mig själv i diskursernas konstituerande (Sahlin 1999). Att urskilja en motivationsdiskurs handlar således om att anlägga ett visst analytiskt perspektiv där jag *väljer* att betrakta det lokala talet om motivation som en lokal diskurs som står i växelverkan med större diskurser och konstituerar sig gentemot angränsande diskurser. Med ett annat syfte hade andra analytiska konstruktioner kunnat göras, och andra diskurser hade kunnat utgöra studiens analytiska fokus. Även om det är fråga om ett val så dras dessa gränser inte helt godtyckligt, utan är ett resultat av studiens syfte, samt av ett försök till stringent användning av mina analysverktyg. Syftet med avgränsningarna är att de ska visa något meningsfullt som annars inte hade varit synligt.

En diskurs måste även avgränsas mot sin sociala kontext. En vanlig position är att det diskursiva och dess sociala kontext står i ett dialektiskt förhållande. Dock intar teoretiker olika positioner angående hur detta ”samhälleliga utanför” ska ses. Vissa menar att det finns sociala praktiker som är icke-diskursiva (Fairclough 2010). Andra ser även den sociala kontexten som diskursivt konstituerad (Potter & Wetherell 1987). Ekonomiska och politiska system ses då som diskursiv materialitet eller avlagring (Laclau 1990). Jag ansluter mig till det perspektiv som menar att diskurser står i ett dialektiskt förhållande med en social kontext. Rent konkret betyder det att de motivationsdiskurser jag analyserar konstitueras av sin institutionella kontext, men denna kontext påverkas i sin tur av, och bärs upp av, bl.a. hur motivationsbegreppet konstrueras och rekonstrueras av socialarbetarna i deras vardagliga tal. Vad gäller det socialas natur så ansluter jag mig till den en poststrukturalistisk position, där t.ex. det ekonomiska eller politiska systemet som utgör mina studerade enheters kontext, ses som diskursens materiella aspekter och verkningar.

Analytisk modell och analysverktyg

Diskursteorin används som en övergripande analysmodell och löper genom hela min analys. Som tydligast framträder de diskursteoretiska analysverktygen när jag analyserar motivationsbegreppets konstruktion, men de är närvarande även när klientkategoriseringar står i fokus. Jag redogör nedan för de viktigaste verktygen som jag använder mig av i min analys. Betydelse skapas enligt diskursteorin genom *artikulation*, d.v.s. genom att ord – *tecken* – förbinds med varandra. Tecken är i sig innehållslösa, men får mening genom att länkas till andra tecken. Tecknet ”träd” får således olika betydelse beroende på om det artikuleras inom en skogsindustridiskurs, eller inom en klimatkurs. Ett tecken som genom artikulation fixeras

inom en diskurs kallas *moment*. Tecken som inte får sin mening fixerad inom diskursen, utan behåller en viss mångtydighet, kallas *element*. Diskursen strävar efter *tillslutning* genom att omvandla elementen till moment och således reducera mångtydigheten till entydighet. Tillslutningen är dock aldrig fullständig, varför diskurser alltid är instabila och hota av att undergrävas genom att elementen artikuleras från tecken som den uteslutit. Dessa tecken existerar som möjliga artikulationer i det *diskursiva fältet* som utgör diskursens *konstitutiva yttre*. Diskursens yttre är konstitutivt genom att diskursens betydelse skapas i relation till vad som inte artikuleras. Det diskursiva fältet kan således ses som ett fält av möjligheter. En diskurs fixeras runt ett eller flera privilegierade moment., s.k. *nodalpunkter* som utgör fixeringens kärnbegrepp. Diskursens övriga moment positioneras runt nodalpunkter, och får betydelse i relation till dessa. Tecknet *kropp* kan t.ex. anses vara nodalpunkt i en medicinsk diskurs och momentet *undersökning* får en specifik betydelse i relation till *kropp*. Om tecknet *kropp* artikuleras till *själ* inom en religiös diskurs får det en annan betydelse (Jørgensen & Phillips 2000). Den verksamhet där tecken får innehåll genom att länkas till andra tecken kallas *ekvivalenskedjor*. Tecken som är särskilt öppna för tillskrivning av olika betydelser kallas *flytande signifikanter*. Ett och samma tecken kan således vara både nodalpunkt och flytande signifikant. När olika diskurser konkurrerar om att fixera ett element eller en flytande signifikant som ett moment kallas det en *diskursiv kamp* eller *antagonism*. Antagonism uppstår när en artikulation hindrar en annan. T.ex. är det idag sannolikt att artikulationen av *flygresor* inom en klimatkurs hindrar en artikulation av samma tecken inom en *konsumtionsdiskurs*. Vad som kan upplösa en antagonism är en *hegemonisk intervention* där entydigheten, genom *kraft*, återupprättas genom att undertrycka vissa betydelsemöjligheter och på så sätt fixera de mångtydiga elementen som moment. *Hegemoni* skapar en skenbar objektivitet. Denna objektivitet kan omvänt *dekonstrueras* för att på nytt synliggöra flertydigheten (Laclau 1993).

För att analysera hur betydelser etableras som "sanna" använder jag mig av verktyg ur Faircloughs kritiska diskursanalys (2010). Ett centralt begrepp är *modalitet*. Att analysera en utsagas modalitet innebär att fokusera på talarens grad av instämmande med en sats. Utsagorna "det är kallt", "jag tycker att det är kallt" och "det är kanske lite kallt" förbinder talaren med påståendet på olika sätt. "Sanning" kan ses som en modalitet, där utsagan uttrycks objektivt utan subjekt. Modalitet kan också uttryckas genom intonation och pauser. Vissa tilläggsord (*hedges*), t.ex. "liksom" eller "lite" används ofta för att sänka instämmandet i en utsaga. Ett annat begrepp från den kritiska diskursanalysen som används i analysarbetet, är *transivitet*. Transivitet handlar om hur händelser förbinds med subjekt (Fairclough 2010). I satsen "jag avslår klientens ansökan" konstrueras "jag" som en aktiv agent med ansvar för ett fattat beslut, medan satsen "klientens ansökan avslås" är framställer händelsen som naturlig och oundviklig. Detta verktyg har främst använts för att analysera hur ansvar förbinds (eller inte förbinds) med kategorier, samt hur olika åtgärder framställs. I detta arbete har jag även haft användning av *nominalisering* som analysverktyg. Nominalisering innebär att ett substantiv ersätter en hel process, och genom detta nedtonar en sats agentskap. Satsen "idag får många klienter avslag" framställs t.ex. som ett konstaterande av oundviklig fakta, medan "vi avslår många klienters ansökningar idag" ger en annan bild. Ett sista analysverktyg som jag hämtar från den kritiska diskursanalysen är *interdiskursivitet*. Att studera en texts interdiskursivitet innebär att studera vilka större diskurser som artikuleras till en text (Jørgensen & Phillips 2000, s. 86). Mer konkret använder jag begreppet för att undersöka vilken eller vilka större institutionsöverskridande diskurser som kommer till uttryck i och reproduceras i de lokala motivationsdiskurserna.

I arbetet med att urskilja kategorier och klientkonstruktioner är begreppet *subjektspositioner* centralt. Begreppet används generellt inom diskursanalysen för att beteckna identitet, då identiteter uppfattas som möjliga positioner i en given diskurs. Begreppet härstammar från Althusser (1976), som menade att det i en diskurs impliceras ett antal givna

positioner vilka subjekt kan inta, och till vilka vissa förväntningar är knutna. Utan en diskurs om motivation skulle t.ex. inte subjektspositionerna motiverad och omotiverad gå att studera. En diskurs mest centrala subjektspositioner kallas för *mästersignifikanter* (Laclau & Mouffe 2001). Individer *interpelleras*, d.v.s. tilltalas, av diskurser, och försätts i samma stund som de svarar an på tilltalet i en bestämd position. Specifika identiteter konstitueras genom att subjektspositionen är länkad till betydelser som ger positionen sitt innehåll.

Subjektspositioner är alltid kopplade till föreställningar om ansvar och moral. Genom att leta efter *accounts* i socialarbetarnas tal, undersöker jag dels hur olika problematiska egenskaper hos klienter förklaras, dels hur olika åtgärder från socialarbetarnas sida legitimeras. Verktygen hjälper mig således att analysera reglerna för hur olika föreställningar om ansvar och moral tillskrivs olika subjektspositioner. Begreppet *accounts* beskriver de ”reparationsverktyg” som människor använder för att förklara handlingar inför varandra som kan uppfattas som opassande (Scott & Lyman 1968). Scott & Lyman skiljer på ursäktande och rättfärdigande *accounts* (ibid.). Ursäktande *accounts* innebär att man erkänner det opassande i sin handling, men förnekar ansvar för den, medan rättfärdigande *accounts* innebär att acceptera ansvaret för den opassande handlingen, men förneka att den var klandervärd. Genom att ursäka eller rättfärdiga opassande beteenden, kan en god och klanderfri självpresentation upprätthållas.

Buttny (1993) vidareutvecklar Scott & Lymans definition och menar att *accounts* alltid förhandlas fram i specifika situationer. Han ger också begreppet en vidare innebörd, som en förståelseram utifrån vilka problematiska händelser kan betraktas. När problematiska beteende behöver förklaras sker, enligt Buttny, alltid en förhandling om moral och ansvar. Genom att spåra *accounts* i socialarbetarnas tal har jag försökt undersöka hur olika kategorier av klienter ursäktas eller klandras för problematiska beteenden, samt hur detta legitimerar olika åtgärder.

4 Metodval och material

I studien ligger fokus på det språkliga. Ett flertal angreppssätt har övervägts. T.ex. hade det kunnat vara relevant att studera motivationsbegreppet utifrån hur riktlinjer (nationella och lokala) och policydokument kommer till uttryck i socialarbetarnas tal, vad Fairclough (2010) kallar dess *intertextualitet*. Dokumentanalys hade då varit en relevant metod. Av praktiska skäl var jag dock tvungen att avgränsa mig, varför mitt fokus har varit på socialarbetares tal. Jag valde att göra fallstudier på tre kommunala arbetsplatser, där personalen dagligen kommer i kontakt med individer med en missbruksproblematik. Fallstudier rekommenderas när syftet är att få en närgången insyn i lokala praktiker (Flyvbjerg 2004; Silverman 2011). Jag valde ut tre relativt olika enheter inom den kommunala missbruksvården, och efter överväganden valde jag att använda mig av *observation* och *fokusgruppintervjuer* som metoder. Strategin var att observera en teamkonferens på varje enhet, och därefter återkomma till arbetsgruppen och genomföra en fokusgruppintervju. Jag kommer i detta kapitel redogöra för de överväganden jag gjort i samband med urval och metodval. Först redogör jag för arbetet med att få access, därefter presenteras och diskuteras urvalet. Därpå följer en genomgång av mina metodval, där jag mer ingående redogör för och diskuterar mina observationer och fokusgruppintervjuer. Därefter diskuteras studiens trovärdighet, där generaliserbarhet, reliabilitet och validitet avhandlas. Detta åtföljs av en diskussion kring de etiska överväganden jag gjort under studiens gång, varpå jag redogör för mitt analytiska tillvägagångssätt. Till sist beskriver jag hur jag presenterat analysen av det empiriska materialet.

Access till forskningsfältet

Utifrån uppsatsens syfte ville jag få en bredd i mitt urval. Jag ville få en möjlighet att se både likheter och olikheter i socialarbetarnas tal, och ur detta urskilja mönster. Med detta som styrande kriterier kom jag fram till att jag ville studera tre relativt olika enheter, och påbörjade arbetet med att få access. Access handlar om att få tillträde till det fält man är intresserad av att beforska, men också om att upprätthålla ett ”gott tillträde” under studiens gång (Fangen 2005, s. 63). Det fysiska tillträdet förutsätter en kontakt med fältets grindvakter, d.v.s. de som har en central position i den miljö som är föremål för studien och som antingen själva kan ge ett godkännande, eller förmedla kontakt till de som kan godkänna ett tillträde. Det ”sociala tillträdet” handlar om förtroende, och förhandlas konstant under forskarens närvaro (Lee 1993). Att få access till fältet krävde en del arbete, men underlättades troligen av att jag själv arbetar som socialsekreterare i Göteborg. Att jag delar erfarenheter med dem jag ville studera, ökade sannolikt benägenheten att ge mig både fysiskt och socialt tillträde. Min förtrogenhet med fältet gjorde också att jag visste vilka jag skulle kontakta.

Under hösten 2013 började jag att kontakta personer i arbetsledande positioner, vilka jag såg som möjliga dörröppnare. Sex enheter kontaktades med en övergripande information, samt en förfrågan om det fanns intresse att veta mer om studien. I ett fall fick jag ett positivt gensvar direkt. I andra fall var det svårare att etablera kontakt. Vissa enheter visade ett intresse, men valde av olika skäl att inte delta. I flera av dessa fall fick jag hjälp att hitta andra kontakter. Till sist resulterade arbetet i att tre enheter, som motsvarade mina urvalskriterier, hade visat intresse. I två fall var min kontakt redan från början i position att kunna godkänna mitt tillträde. I ett fall kunde min kontakt förmedla kontakt med den som kunde ge ett formellt godkännande.

Nästa steg i processen var att skicka ut ett informationsbrev (se bilaga 1).

Informationsbrevet innehöll en kort presentation av mig och av studien samt vad ett eventuellt deltagande skulle innebära. Jag betonade att studiens syfte och frågeställningar var preliminära, och kunde komma att ändras något under studiens gång. Brevet innehöll även detaljerad information om hur empirin skulle samlas in, hur materialet skulle hanteras samt hur resultatet skulle komma att presenteras. Kontaktpersonerna ombads dela ut informationsbrevet till alla berörda på enheten samt diskutera ett eventuellt deltagande med övriga anställda. Jag erbjöd

mig även att besöka enheterna för att muntligt informera om studien. Enheterna ansåg dock att informationsbrevet var tillräckligt.

Urvalet

Av de tre enheter som tackade ja till att delta i studien, rekryterades två från en större kommun (enhet A och B), och en från en mindre kommun (enhet C), i Västsverige. Gemensamt för dem är att de samtliga är en del av den kommunala missbruksvården, men de ser olika ut vad gäller specialisering och differentiering. Enhet C har bara myndighetsutövande socialarbetare, enhet A består av både myndighetsutövande och behandlande socialarbetare, medan enhet B inte har någon myndighetsutövning alls, utan arbetar bara med behandling och stöd.

Samtliga enheter vänder sig till vuxna människor, från 18 år och uppåt, som har en missbruksproblematik. Man gör inte någon organisatorisk skillnad på alkohol- och narkotikamissbruk, vilket innebär både för- och nackdelar för min studie. Det finns ur ett analytiskt perspektiv goda strategiska skäl *för* att hålla isär alkohol- och narkotikamissbruk. Ett viktigt skäl är att alkohol är socialt och juridiskt accepterat i Sverige, medan allt befattande med narkotika, inklusive bruk, är kriminaliserat och därför ses som missbruk (SFS 1968:64). Att använda narkotika är därför stigmatiserande på ett annat sätt än vad alkoholkonsumtion är (Goldberg 2000). Det finns också goda argument *mot* att separera alkohol- och narkotikamissbruk. Skillnaden mellan olika narkotiska substanser kan variera lika mycket som mellan alkohol och narkotika, varför andra indelningar är fullt tänkbara (Christie & Bruun 1985). Behandlingshem tar oftast emot personer med alkohol- *och* narkotikamissbruk, och läroböcker i behandlingsmetoder saluförs ofta under den breda rubriken ”missbruksbehandling”. I denna studie är det dock främst den organisatoriska aspekten som styrt. De enheter jag studerat har arbetat med, och således talat om, personer med både alkohol- och narkotikamissbruk. Då studiens syfte ej varit att specifikt undersöka skillnader i talet om motivation med avseende personer med alkohol- respektive narkotikamissbruk, utan istället att se generella mönster, menar jag att detta inte utgör ett problem. Enheternas sammansättning och arbetsuppgifter presenterar närmare i uppsatsens empiriska kapitel.

Observationer

Utifrån min förståelse visste jag att *teamkonferenser* är ett forum där klienter diskuteras. Enheternas teamkonferenser sker veckovis, och diskussionerna kan handla om att förhandsbedöma huruvida nya ärenden ska tas emot eller hänvisas vidare. Det kan också handla om att ta ställning till huruvida klienter är berättigade till olika bistånd. Ofta handlar samtalen om ärenden som ”kört fast”, där klienters problematik diskuteras utifrån en frågeställning om vilka åtgärder som ska vidtas. Utifrån mitt syfte var teamkonferenser ett lämpligt forum för att inhämta relevant material, och jag valde att göra observationer på enheternas teamkonferenser.

Observation rekommenderas som metod framförallt när syftet är att studera *naturligt förekommande* fenomen (Silverman 2011). Forskare kan ha olika grad av deltagande i ett observationstillfälle. Gold (2006) redogör för fyra positioner: fullständig observatör, observerande deltagare, deltagande observatör och fullständig deltagare. Min roll vid observationstillfällena kan beskrivas som fullständig observatör utan något deltagande (Gold 2006). Deltagande observation förespråkas ofta när syftet är att få en förståelse för hur mening och betydelse byggs upp från de studerades perspektiv (Fangen 2005; Järvinen & Mik-Meyer 2005). Mitt syfte var inte att förstå vad socialarbetarna *egentligen* menar och säger utifrån deras livsvärld, utan istället att utifrån ett specifikt forskningsperspektiv studera de aktiviteter som konstruerar världen på ett specifikt sätt. Denna ingång till observationsmetoden är inspirerad av Goffman, liksom av det etnometodologiska arbetssättet, där fokus ligger på praxis inom institutionella ramar (Järvinen & Mik-Meyer 2005). Miller (1994) använder begreppet *diskursiv etnografi* för att benämna denna perspektivstyrda ingång till observationsmetoden,

vilken inte är ovanlig i konstruktionistisk forskning.

Jag genomförde en observation per enhet. En digital ljudupptagning gjordes vid varje tillfälle. Personalen var skriftligen informerad om studiens upplägg och vad det skulle innebära att delta, liksom att en ljudupptagning skulle göras. Vid varje observationstillfälle redogjorde jag även muntligt för studien, och betonade särskilt att jag hade för avsikt att göra en ljudupptagning, och bad om deltagarnas samtycke. Jag upprepade även att alla hade möjlighet att när som helst ångra sitt samtycke utan att behöva motivera sig närmare, och att jag då skulle stänga av inspelningsapparaten och lämna lokalen. Efter att muntligen ha informerat om studien och bitt om samtycke, så försökte jag göra min närvaro så obetydlig som möjligt. Jag valde att placera mig perifert, t.ex. vid bordets hörn eller längst bort på en långsida som inte fyllts upp. Till min hjälp hade jag, förutom ljudupptagning, även block och penna. För att inte påverka socialarbetarna med mitt antecknande genom att göra plötsliga och ivriga noteringar, signalerades ”det där var intressant!”, försökte jag att konstant ha igång ett antecknande flöde.

Mitt generella förhållningssätt under observationerna var påverkat av Agars (1986) etnografiska ingångsfråga: ”Vad händer här?”. Denna kan också användas som strategi för att försöka ”förfrämliga” ett bekant område. I mitt fall var studiens syfte redan formulerat, vilket riktade mitt fokus mot motivationsbegreppet. Med Agars ord kan mitt förhållningssätt därför bäst beskrivas genom frågan: ”Vad händer runt motivationsbegreppet?”. Jag följde också Fangens (2005) råd att fokusera både den verbala och den icke-verbala kommunikationen, samt rummets och kontextens påverkan på talet. Jag fokuserade på *vad* som sades när talet på något sätt berörde motivation, *vad* som ville *uppnås* med talet, *när* tal som berörde motivation uppstod, *vem* som sa vad, och *hur* det sades. Jag fokuserade också på socialarbetarnas agerande. I detta låg fokus dels på att observera relationella aspekter, dels på rumsliga och kontextuella aspekter. Jag fokuserade också på hur socialarbetarna relaterade till mer abstrakta entiteter som t.ex. ”ledningen”. Det rumsliga och kontextuella inkluderar även olika dokument (utredningar, journaler m.m.), lagstiftning och annat som var närvarande i rummet som fysiska eller icke-fysiska objekt. I konstruktionistisk anda tittade jag inte bara på hur rummet och kontexten påverkade talet, utan även hur socialarbetarna *gjorde bruk* av detta (Järvinen & Mik-Meyer 2005), t.ex. genom att särskilt betona en specifik formulering i en lagtext för att skänka legitimitet åt en åtgärd.

En omständighet som jag var tvungen att förhålla mig till, var att de olika enheterna använde dessa möten på något olika sätt. På en enhet var nya ärenden, och fördelandet av dessa, i centrum. Detta gav mig en god inblick i hur personalen resonerade kring vilka de kan ta emot, och hur, men mindre kunskap om hur de diskuterar redan aktuella klienter. De andra enheterna använde merparten av mötestiden till att diskutera olika ”problematiska” klienter, oftast utifrån frågeställningen ”hur ska vi gå vidare?”. Dessa frågeställningar implicerade ställningstaganden till olika åtgärder och beslut. Min strategi för att hantera dessa olikheter var att ta med dessa ”luckor” som teman på fokusgruppintervjuerna. Tidsmässigt lade jag sammanlagt ungefär sju timmar på observation, om 3,5 timmar, 2, 5 timmar samt 1 timme per enhet. Skillnaderna i tid avspeglar olikheterna i konferensernas innehåll. Även om inte samtlig personal vid respektive enhet var närvarande vid mina observationstillfällen, var närvaron ändå god. Utifrån min förståelse gör jag bedömningen att närvaron avspeglade typiska teamkonferenser. Sammanlagt var 21 socialarbetare närvarande vid mina observationer om nio, fem och sju på respektive enhet.

Observationsmetoden är inte utan problem, och skillnaden mellan naturligt förekommande tal och t.ex. de svar som ett intervjusammanhang skapar, ska inte överbetonas (Silverman 2011). Min närvaro på mötena hade sannolikt en viss påverkan på hur teamdeltagarna talade och vad som sades. Likaså torde sannolikt närvaron av ljudupptagningsapparaten ha haft en påverkan. Min upplevelse var ändå att socialarbetarnas tal var obehindrat och engagerat.

Fokusgrupper

Fokusgrupper kan användas som självständig metod, men i social forskning används de ofta kombination med andra metoder för att fördjupa, bredda eller kvalificera resultat (Silverman 2011). Billinger (2005) menar att fokusgrupper bättre återspeglar den kultur som finns på en arbetsplats är t.ex. individuella intervjuer, vilket gör att metoden lämpar sig bra för konstruktionistisk forskning. En annan fördel med fokusgrupper är att talordningen blir dynamisk. Myers (1998) lyfter fram hur fokusgruppens dynamik kan underlätta att nya teman utvecklas i deltagarnas samtal. Meningsskapande sker alltid i samspel, och fokusgruppen kan utgöra en samspelsform ur vilken lokala diskurser och konstruktioner kan spåras. Jag fann därför denna metod lämplig.

Syftet med fokusgrupperna var dels att avlyssna hur deltagarna pratade om motivation, dels att fördjupa och bredda teman som jag identifierat som centrala under observationerna. En fokusgruppintervju genomfördes på respektive enhet. Varje intervjutillfälle tog ungefär en timme. Sammanlagt femton socialarbetare deltog i grupperna om sex, sju respektive två deltagare per enhet. Vid ett tillfälle utgjorde fokusgruppen samtliga anställda på enheten, men vid två tillfällen fanns ett bortfall. På en av enheterna var bortfallet större, och p.g.a. sjukdom kunde endast två av sju socialarbetare närvara. Med stöd av Toners (2009) utvärdering av validitet i små fokusgrupper, valde jag ändå att genomföra intervjun. Min roll blev något mer aktiv vid denna intervju, men min upplevelse var att intervjun ändå var dynamisk och innehållsrik. Detta är ändå en potentiell brist i min studie, då den lokala motivationsdiskursen kanske hade haft andra kännetecken om fler socialarbetare hade deltagit. Trots detta så utgör materialet från intervjun ett *möjligt* sätt att tala om motivation, och eftersom min ambition var att undersöka motivationsbegreppets möjligheter, menar jag att problemet inte är överskuggande.

Samtliga tillfällen inleddes med att jag delade ut det informationsbrev som tidigare skickats till enheterna. Jag informerade även muntligt om studiens upplägg, vad medverkan innebär samt hur materialet skulle hanteras. Jag frågade om lov att göra en ljudupptagning, och samtliga närvarande fick därefter skriva på en samtyckesblankett (se bilaga 2). Min roll under intervjuerna kan liknas vid moderatorns, vilket innebar att introducera teman som utgjorde underlag för diskussionen. Exempel på igångsättande teman är ”kan ni ge exempel på när klienter söker hjälp?” eller ”kan ni ge exempel på ärenden som ni tycker är problematiska?”. Efter att ett tema hade introducerats drog jag mig tillbaka, och lät jag gruppen diskutera fritt. Jag styrde gruppen endast de gånger samtalet uppenbart hamnade långt från ämnet, genom att återknyta till det initiala temat eller introducera ett nytt.

När samtalet handlade om motivation försökte jag styra så lite som möjligt och istället låta socialarbetarna avgöra vad som togs upp. När fokus låg på att fördjupa och bredda de teman jag identifierat som centrala i mina observationer, t.ex. ”klienter som inte fullföljer” och ”återfall”, formulerade jag frågor vilka användes som igångsättande stimuli för diskussionen.

På en enhet använde jag mig av fyra vinjetter (se bilaga 3) som kompletterande material. Anledningen var att jag ville prova ett annat sätt att introducera teman. En vinjett kan definieras som en kort historia, en situation eller ett skeende som försetts med karakteristika som forskaren kommit fram till är viktiga och avgörande i en bedömningsituation (Jergeby 2007). Vinjetter kan enligt Silverman (2011) användas i fokusgrupper som stimuli i syfte att starta ett samtal. För att skapa enkla och lättbegripliga vinjetter konstruerades de med hjälp av frågor från ASI-intervjun.⁵ Jag lät fallbeskrivningarna illustrera klienter och situationer som jag under observationstillfällena identifierat som problematiska utifrån ett motivationsperspektiv, och bad deltagarna diskutera dessa ärenden. Kom diskussionen av sig satte jag igång den igen med

⁵ ASI-intervjun (Addiction Severity Index) är ett standardiserat bedömningsinstrument som rekommenderas av Socialstyrelsen vid utredning och uppföljning, i samband med behandling vid missbruksrelaterade problem.

konkreta frågor som ”hur skulle du råda en kollega att gå vidare i ärendet?”. Precis som när teman introducerades muntligt låg fokus inte på att undersöka hur socialarbetare bedömer olika givna situationer. Vinjetterna utgjorde endast ett underlag för ett samtal där syftet var att spåra diskurser och konstruktioner i socialarbetarnas tal.

Ett alltid närvarande problem i fokusgrupper är svårigheten i att avgöra hur öppna deltagarna är (Tursunovic 2002). Även om intensiteten i samtalen varierade under intervjuernas gång, var det min upplevelse att deltagarna generellt inte kände sig hämmade att tala. Att fokusgrupperna bestod av *redan existerande grupper*, underlättar ofta diskussionen initialt (Bryman 2011). Ett bekymmer var att vissa individer ibland dominerade diskussionen, medan andra hade svårare att komma till tals. Jag försökte hantera detta genom att, vid enstaka tillfällen, avvika från min icke-styrande hållning, och istället rikta mig till de som ej kommit till tals med frågan: ”Vad säger du om detta?”. På en enhet hade diskussionen en tendens att bli något abstrakt och dekontextualiserad. Jag försökte hantera detta genom att ställa praktisknära frågor eller genom att be personalen exemplifiera det de talade om.

Transkribering

Ljudupptagningarna från mina observationer och fokusgrupper transkriberades i nära anslutning till att materialet hade samlats in. Sammanlagt hade jag drygt nio timmars inspelat material. Jag lyssnade noga igenom ljudupptagningarna innan transkriberingen påbörjades. På så sätt kunde jag identifiera partier som uppenbart var irrelevanta utifrån mitt syfte. Exempel på sådana delar kan vara när arbetsledaren tar upp allmän information om mötestider eller när havererade köksrutiner diskuteras. Dessa partier har jag inte transkriberat. Materialet transkriberades ordagrant, och jag försökte inkludera talarnas känsloläge, samt när ord sägs med emfas. Hostningar och harklingar transkriberades inte, i den mån jag inte uppfattade dem som medvetna illustrationer av känslor. För att kunna koppla det inspelade talet till rätt roller, kodade jag deltagarna numeriskt. När transkriberingen var klar hade jag 87 A4-sidor med text.

Studiens trovärdighet

Istället för att söka efter ”sanning” intresserar sig konstruktionistisk forskning för hur det går till när något kvalificerar sig som sant (Jørgensen & Phillips 2000). Jag hävdar därför inte någon högre grad av generaliserbarhet, men något om detta vill jag ändå säga. Trots att det sannolikt finns olika lokala motivationsdiskurser i olika delar av landet, är socialtjänsten uppbyggd på liknande sätt och styrs av samma lagstiftning i hela Sverige. Vidare har vi samma alkohol- och narkotikapolitik i hela landet, och det talas om en ”svensk” alkohol- och narkotikadebatt (Tops 2009; Lindgren 1993; Törnqvist 2009). Möjligen går det därför att argumentera för att de slutsatser jag har dragit ur mitt material kan ha giltighet även i socialtjänstbaserad missbruksvård i andra delar av Sverige.

Studiens reliabilitet kan inte avgöras genom att repetera studien, som är fallet i kvantitativ forskning. Den konstruktionistiska forskaren *gör* någonting med materialet (Börjesson 2003), varför den intressanta frågan är om studiens resultat bidrar med något meningsfullt till den diskussion den är en del av. Sahlin (1999) lyfter i detta sammanhang fram att diskursanalyser är relativt öppna för intersubjektivitetstest, då andra kan studera samma material för att undersöka om påstådda meningar och mönster framträder. Detta har med studiens transparens att göra. Genom att förlöpande dokumentera mitt arbete, och i detta kapitel redogöra för arbetsprocessen, har jag försökt skapa en genomsynlighet, vilket utgör den konstruktionistiska forskningens grund för kunskapsanspråk (Widerberg 2002).

Validitet har att göra med om adekvata metoder har använts och om trovärdiga tolkningar har gjorts. Genom att redogöra och argumentera för mitt metodval, samt genom att försöka göra representativa utdrag från mitt empiriska material och låta läsaren följa det tolkande analytiska arbetet, har jag försökt möjliggöra för andra att bedöma studiens validitet (Jørgensen

& Phillips 2000).

Etiska överväganden

Särskilda krav ställs på forskning som involverar människor. Vetenskapsrådet formulerar fyra etiska principer för forskningen (<http://www.codex.vr.se>): 1) Forskaren ska vara *öppen* med studien och inte dölja delar av den. 2) Samtliga deltagare ska ha en *självbestämmanderätt* över om och hur länge de vill delta i studien. 3) De som studien berör ska garanteras *konfidentialitet*. 4) Deltagarna ska försäkras *autonomi*, vilket innebär att insamlade uppgifter endast får användas för det specifika forskningsändamålet. Grundregeln är att de som forskningen avser ska vara väl informerade om, samt ha samtyckt till att delta i studien (SFS 2003:460). Samtycket ska vara frivilligt, uttryckligt och preciserat till viss forskning, samt dokumenterat (ibid.). Jag har i min metodgenomgång redogjort för hur jag försökt leva upp till dessa regler i varje steg.

För att inte informanternas identiteter ska röjas har jag valt att inte närmare specificera vilka kommuner, socialkontor eller enheter som empirin är hämtad från. Då studiens syfte inte är att analysera på basis av kön, har jag även valt att avidentifiera socialarbetarnas könstillhörighet. Ett annat övervägande jag gjort gäller arbetsledare och enhetschef, vilka varit närvarande vid två av mina observationer. En analytisk ingång i studien är *vem* som säger vad, varför det hade kunnat vara relevant att undersöka de i arbetsledande ställnings utsagor. Min bedömning efter att ha analyserat materialet var dock att det som en sådan analys tillför, ej överväger den utpekning som det skulle innebära att synliggöra deras utsagor, varför jag valt att avidentifiera även dessa.

De etiska övervägandena i denna studie omfattar inte bara socialarbetare, utan även klienterna som socialarbetarna pratar om. Frågan om sekretess har här hanterats på så vis att allt inhämtat material har avidentifierats redan vid transkriberingen. I transkriberingen uteslöt jag också information som åldrar, adresser, yrken och namn på behandlingshem som de vistats på, för att ytterligare försvåra identifikation. Trots det går det aldrig att vara helt säker på att ingen kan koppla materialet till någon enskild. Som anställd inom socialtjänsten i Göteborg omfattas jag sekretess och tystnadsplikt. Två av enheterna valde att låta mig underteckna blanketten "Påminnelse om sekretess" i samband med observationstillfället. En enhet valde att ej röja klienters namn under observationen. Ljudfiler har, innan och under transkriberingen, förvarats digitalt i en lösenordsskyddad mapp som inga obehöriga har haft tillgång till.

Denna studie sällar sig till en tradition som ofta kallas kritisk. Det finns en risk i dylika studier att socialarbetare som grupp diskrediteras. Detta är vare sig syftet med studien eller en önskvärd effekt. Jag försöker motverka denna risk genom att tydliggöra hur det ej är individers eller grupperns egenskaper eller handlande som studeras, utan hur tal, handlingar och föreställningar är *diskursivt formade* i institutionen och i samhället i stort. Vidare kan sägas att det är i mitt eget yrkesutövande, och således delvis genom min egen självobservation och självreflexion, som studiens frågeställningar väckts.

Analytiskt tillvägagångssätt

När materialet väl var transkriberat ställdes jag inför frågan hur jag skulle påbörja mitt analysarbete. Första steget var att göra mig förtrogen med materialet genom att läsa och läsa om. Genom att pendla mellan mina frågeställningar, mina teoretiska utgångspunkter, den tidigare forskningen och min förförståelse, kunde jag efterhand urskilja passager i materialet som jag fann centrala utifrån studiens syfte. Dessa passager blev föremål för vidare analys. Detta tillvägagångssätt rekommenderas av t.ex. Neuman (2003). Jag byggde i detta skede upp en modell för den vidare analysen, där jag tog intryck av modeller som Sahlin (1999), Neuman (2003) och Jørgensen & Phillips (2000) beskrivit.

I första steget identifierade jag återkommande nyckelord som socialarbetarna använde när

de pratade om motivation. Detta innebar att identifiera diskursens nodalpunkter och de element diskursen försöker fixera som moment genom konkreta artikulationer (Laclau & Mouffe 2001). Jag undersökte först dessa teckens denotationer, men fortsatte sedan att analyserade hur dessa tecken i praktiken länkas till andra tecken i ekvivalenskedjor, vilket är att analysera deras lokala *konnotationer* (Sahlin 1999). Genom att analysera vilka föreställningar som de konkreta artikulationerna implicerar, kunde jag synliggöra vilken världsbild och människosyn som artikulationerna bygger på och reproducerar. I denna del av analysen försökte jag också identifiera andra närliggande begrepp som var återkommande, men som inte artikulerades till motivation. På så sätt kunde jag dels få en inblick i motivationsdiskursens konstitutiva yttre mot vilken den definieras. I detta framträdde diskursens gränser.

I *nästa steg* låg fokus på att undersöka skillnader i hur motivationsbegreppet artikulerades beroende på *vem* som talade. Syftet var att hitta glidningar och diskursiva kamper. Framförallt undersökte jag skillnader mellan de olika enheterna, men även mellan olika yrkesroller inom respektive enhet. Jag hade förutsatt att jag skulle se en skillnad i hur motivationsbegreppet konstruerades i fokusgrupperna respektive på teamkonferenserna. Jag upptäckte dock att likheterna var betydligt större än skillnaderna inom respektive enhet, varför jag valde att släppa denna analytiska ingång.

I analysarbetets *tredje steg* låg fokus på att analysera hur de lokala motivationsdiskurserna relaterar till större diskurser. I detta använde jag mig av Faircloughs (2010) analysbegrepp interdiskursivitet. Detta arbete innebar att relatera de lokala motivationsdiskursernas artikulationer och dess implicita föreställningar, till större institutionsöverskridande diskurser.

I analysarbetets *fjärde steg* låg fokus på att spåra och analysera klientkonstruktioner. Detta skedde genom att identifiera subjektspositioner som den lokala motivationsdiskursen implicerade för klienterna, samt vilka begrepp dessa positioner ekvivalerades med. Genom att analysera hur de olika subjektspositionerna relaterade till motivationsdiskursernas nodalpunkter, kunde jag urskilja ett antal klientkategorier. Jag följde i detta skede av analysarbetet Juhilas (2003) råd att fokusera på problematiska klienter, då en analys av dessa kan innebära att annars osynliga institutionella regler synliggörs. Kategorier uppträder ofta som *standardiserade relationella par* och får sin betydelse i relation till andra kategorier (Sacks 1966). Genom att spåra de ”problematiska” kategorierna var min ambition alltså även att synliggöra den ideala ”motiverade klienten”.

Jag försökte i denna fas även kartlägga vilka handlingar som förknippades med olika klientkategorier. Jag sökte efter *accounts* (Scott & Lyman 1968; Buttny 1993) i personalens tal, för att fånga den underliggande moraliska dimensionen i klientkonstruktionerna. Denna dimension är intimt förbunden med fördelning av ansvar och skuld, en central aspekt av kategorisering. Framförallt var mitt fokus att söka *accounts* som är ”klandrande” eller ”ursäktande” (Juhila, Hall & Raitakari 2010; Petersson 2013). I detta skede av analysens tillfördes även ett maktperspektiv.

I samtliga steg i analysen hade jag ett fokus på *hur* utsagor görs. Utifrån Faircloughs (2010) begrepp *transivitet*, *modalitet* och *nominalisering* analyserade jag hur motivationsdiskursens artikulationer etablerades som sanna, liksom hur kategoriseringar och handlingar legitimerades.

Grovt sett korresponderar analysens två första steg mot studiens första frågeställning. Steg tre motsvarar studiens tredje frågeställning och det fjärde steget svarar på studiens andra frågeställning. I min resultatredovisning och analys har jag av dramaturgiska skäl inte kunna följa analysmodellens kronologi fullt ut. Jag kommer under rubriken ”Presentation och läsanvisning” redogöra för hur resultatredovisningen och analysen är strukturerad.

Presentation och läsanvisningar

I uppsatsens kommande delar redovisas och sammanfattas studiens resultat i form av tre fallbeskrivningar. Varje presentation inleds med en kort beskrivning av enhetens sammansättning och arbetsuppgifter, därefter redovisas analysen av det empiriska materialet. Efter analysen av det empiriska materialet, sammanfattas resultaten komparativt. Här relateras också de lokala motivationsdiskurser jag urskilt till större samhälleliga diskurser samt till tidigare forskning. Uppsatsen avslutas med en slutdiskussion där studiens resultat samt nytta diskuteras.

I centrum för redovisningen är utdrag och citat från studiens deltagare. Jag har inkluderat känslolägen och talmarkörer (t.ex. ”liksom” och ”då va”). Generellt har jag försökt återge deltagarnas tal så exakt som möjligt, men jag har inte tagit med alla stakningar eller harklingar, såvida dessa inte tolkats av mig som markörer. Jag har ibland också tagit bort vissa ord som enskilda deltagare använder sig av väldigt ofta och som är kännetecknande för dessa individer. Syftet har varit att skydda integriteten. Vid några tillfällen har jag också tagit bort hela sekvenser. Detta har skett när sekvenserna innehåller material som lätt skulle gå att koppla till deltagare eller klienter. Jag har försökt hålla en god balans mellan korrekt återgivning, etiska överväganden och läsbarhet. Nedan följer en lista över de transkriptionsmarkörer som jag använder.

- S1, S2, S2 etc: Myndighetsutövande socialsekreterare (även 1:e socialsekreterare och enhetschef).
- B1, B2, B3 etc: Behandlare.
- J: Johan (jag).
- (...): Anger utelämnad text.
- [Anger förtydliganden, observationer, kommentarer, känsloläge och mina tillägg.]
- - anger avbrutet tal.
- Understruket: Anger emfas.
- ”Utdrag”: Anger ett sammanhängande replikskifte eller ett citat.
- ”Tur”: Anger en ordsekvens eller replik som en deltagare yttrar utan att avbrytas i ett utdrag.

För att ytterligare minska risken för identifikation har jag låtit varje nytt utdrag börja med S1 eller B1, och nästa replik i utdraget får identiteten S2 eller B2. Det innebär att det inte går att följa en talare genom olika utdrag. Vidare är turerna radnumrerade. Om ett utdrag börjar på något annat än 1, efter att jag kommenterat eller analyserat utdraget, så innebär det att nästa utdrag tar vid där det tidigare avbröts.

5 Enhet A - viljans katalysator

Min första fallstudie utgörs av en vuxenenhet på ett socialkontor. Enhet A utgörs av nio socialsekreterare och tre behandlingsassistenter. På enheten finns således både myndighetsutövare och behandlare representerade. Till enheten hör även en enhetschef, en arbetsledare (1:e socialsekreterare), samt en samordnare som fungerar som en länk mellan myndighetsutövarna och behandlarna. Enheten vänder sig till vuxna individer över 20 år med en missbruksproblematik och/eller annan psykosocial problematik. Att utreda, bedöma, planera och följa upp insatser är en central uppgift på enheten. Exempel på insatser som enhet A kan bevilja är behandlingshem, öppenvård, stödboende, familjehem och andra stödinsatser.

Individer aktualiseras som klienter på enheten antingen genom en egen ansökan eller genom en anmälan från anhörig, från sjukvården eller från någon annan. Man arbetar således både med frivilliga insatser utifrån Socialtjänstlagen (SFS 2001:453) och med tvångsvård utifrån Lagen om vård av missbrukare i vissa fall (SFS 1988:870). Behandlarna arbetar på uppdrag av de myndighetsutövande socialsekreterarna. Uppdragen kan, förutom behandlande uppgifter, även innefatta stödjande, motiverande eller uppsökande arbete.

I detta kapitel börjar jag med att analysera motivationsbegreppet. Jag kommer att presentera de nodalpunkter jag identifierat, kring vilka den lokala motivationsdiskursen byggs upp, och visar hur dessa ges betydelse genom att länkas till andra tecken i ekvivalenskedjor. Denna del avslutas med en sammanfattning där den lokala motivationsdiskursen avtäcks. Därefter går jag över till att presentera de klientkategorier som jag identifierat genom min analys. I denna del ligger fokus på hur moral, ansvar och åtgärder är kopplade till olika kategorier av klienter, liksom hur åtgärderna legitimeras. Jag avslutar kapitlet med en sammanfattning där de identifierade klientkategorierna tydligare kopplas till diskursen artikulationer.

Motivationsbegreppets konstruktion

I min analys av det empiriska materialet fann jag att begreppen ”vilja”, ”insikt” och ”förändring” var återkommande i socialarbetarnas diskussioner om motivation. Dessa tecken utgör kärnbegrepp kring vilka andra begrepp positioneras, s.k. nodalpunkter. Nedan analyserar jag dessa tre begrepp och visar hur de ges en specifik mening genom att artikuleras med andra begrepp i ekvivalenskedjor, liksom vilka föreställningar om klienten och världen de konkreta artikulationerna bygger på och leder till.

Vilja

S: Det finns faktiskt dom som kommer hit som är motiverade och vill ha en förändring.⁶

Det inledande citatet är, trots sitt begränsade omfång, innehållsrikt. *Vilja* artikuleras tydligt till motivation, och det upprättas också en ekvivalenslänk mellan motivation, vilja och att komma till enheten. Citatet implicerar att det finns en huvudklyvning av enhetens klienter, underförstått de som de som är motiverade (de som vill och kommer) och de som är omotiverade (de som inte vill och inte kommer). Nedan följer ett replikskifte hämtat från samma fokusgruppintervju. Samtalet är igångsatt av att jag bett gruppen diskutera motivation i relation till deras klienter och arbetsuppgifter.

- 1 S1: Jag kan väl känna såhär att är dom motiverade så är det väsentligt mycket enklare att arbeta. Är dom inte motiverade så kan jag prata med väggen i tre veckor, så kanske dom kan nappa med nån liten nagel eller liknande så va [paus] så självklart är motivationen viktigt. Men många gånger när vi möter

⁶ Från fokusgruppintervjun med enhet A.

- dom här klienterna så är dom ju faktiskt omotiverade. Och resan fram till att få dom motiverade är ju ganska lång ibland.
- 2 S2: [nickar] Mm.
 - 3 S1: Just utifrån det här att dom inte kommer och dom vill inte och så va. Och hur säkra är dom på att dom vill lägga ner det här med drogandet? Alltså det är inga enkla resor att göra. Drogen är en kompis som har följt dem väldigt länge, så hur ska man få dom motiverade till att bryta med sin kompis? Det är bara att ställa det i relation till vad som helst så va. Alltså jag vill inte bryta med mina kompisar.
 - 4 B1: Det brukar vara flera resor.
 - 5 B2: Men sen beror det lite på hur ärendet är påbörjat. Många av våra klienter kommer hit själva och vill ha en förändring. Och då är dom motiverade när dom kommer innanför dörren, annars hade dom ju aldrig kommit till socialkontoret från första början.

I tur 5 artikuleras vilja till motivation som genom detta ges betydelsen vilja. Genom att artikuleras till motivation fixeras vilja som ett moment i den lokala motivationsdiskursen. Utsagor som ”att dom inte *vill*”, ”hur säkra är dom på att dom *vill* lägga ner det här med drogandet?”, ”*vill* inte bryta med mina kompisar” (tur 3) och ”*vill* ha en förändring” (tur 5) implicerar att motivation handlar om medvetna val.

Genom att artikulationen i utdraget ovan lokaliserar motivationen inom klienten, utelämnas klientens sammanhang ur motivationsprocessen. Artikulationen implicerar också en föreställning om människan som en fri aktör, som gör medvetna val. En konsekvens av detta är att individen själv blir ansvarig för sina val. Genom artikulationen ges också frånvaron av motivation betydelsen ”ovilja”, d.v.s. att inte vilja.

Vad ska man då vilja? Vilja ekvivaleras med att ”lägga ner drogandet” (tur 3), ”komma på besök” (tur 3) och ”förändring” (tur 5). Omotiverad får betydelsen inte vilja bli drogfri, samarbeta eller ha en förändring.

Utsagor som ”resan fram till att få dom motiverade” (tur 1), ”många av våra klienter kommer hit själva och vill ha en förändring” och ”då är dom motiverade när dom kommer” (tur 5) antyder att motivationen förväntas infinna sig *innan* behandlingen påbörjas. En implikation av detta är att motivation skiljs ut som något annat än behandlingsdeltagande. Motivationsarbete och behandling blir två skilda saker. Vidare indikerar utsagan ”det kan vara flera resor” (tur 4) ett *processperspektiv* på motivation, d.v.s. den är inte statisk. Tillsammans med uttalanden som ”prata med väggen i tre veckor” (tur 1) så konstrueras motivation också som någonting trögt, som är svårt att sätta igång.

Insikt

Ett annat återkommande tecken i enhet A:s diskussioner var *insikt*, ibland tydligt uttalat, ibland som ett underförstått tema. Precis som vilja är insikt ett begrepp som används i flera olika sammanhang. Genom att artikuleras till motivation fixeras det som moment, och ger motivation en specifik betydelse. Följande utdrag är hämtat från fokusgruppintervjun, och samtalet har kommit in på *när* klienter brukar söka hjälp på enheten.

1. S1: Graviditet.
2. S2: Blivit av med jobbet. När det blir lite konsekvenser av missbruket.
3. B1: Nån som har tröttnat på att ha det som dom har det. Det är också väldigt vanligt. Jag orkar inte ha det såhär längre, liksom nu måste få till nån förändring.
4. S3: Jag är trettio plus och det har fortfarande inte hänt någonting. Jag sitter fortfarande hemma och röker cannabis.
5. S1: Och polarna har skaffat familj och barn och karriär och så sitter jag här liksom [paus] men om dom har kommit till lite insikt så.
6. S2: Åkt fast för lite lobbar, blivit av med körkortet, såna grejer spelar ju också in så va.
7. S4: Och jag skulle också vilja säga att det också kan vara motiverande att öppna en paragraf sjua⁷ utan att ansöka, det är kanske är motivationen ligger, jag vet inte [paus] för det blir lite sådär [paus] ”välj nu då!”

⁷ Att ”öppna en paragraf sjua” innebär att inleda en utredning enl 7 § LVM, d.v.s. en utredning gällande tvångsvård.

lite krasst. ”Fortsätter du såhär så blir det tvångsvård men du kan också få det här behandlingshemmet eller det här. Nu har du chansen att göra något åt din situation”. Så vänder man det så. Visst det finns lite tvång i det med, men det kan bli en motivation av det. Jag har haft flera ärenden som har blivit väldigt bra när det har kommit så långt. Och man har vänt det och det har inte blivit tvångsvård.

8. S3: Ja men precis. LVM är ju ett verktyg. Det är ett verktyg och det betyder inte per automatik att det behöver bli en utredning, att det behöver bli den vården. Så visst.

Bortsett från graviditet (tur 1) så är de skäl som anges negativa händelser som antas leda till insikter, vilket ökar motivationen till förändring. I tur 3 nämns ”konsekvenser av missbruket”, i tur 4 anges att ha ”tröttnat på att ha det som dom har det”, vilket underförstår en insikt om vad missbruket innebär. I tur 5 simuleras en inre monolog i form av en förstapersonsutsaga, vilket här får effekten att illustrera hur en klient kommer till insikt.

I tur 6 länkas motivation till insikt genom en tydlig artikulation. I Svensk Ordbok (Svenska Akademien 2009) förklaras insikt i termer av inblick, förfarenhet, förtrogenhet och kännedom, och i Nationalencyklopedin (2014) definieras insikt som en term som används för att beteckna ”en plötslig tankemässig omstrukturering, vilken innebär att man direkt förstår hur ett problem ska lösas”. I praktiken länkas insikt i utdraget till att i tanken erfara att missbrukets negativa konsekvenser väger tyngre än dess positiva effekter, samt att problemets lösning ligger i att vilja ha behandling.

Uttalanden görs generellt med hög modalitet (”såna grejer spelar ju också in”, tur 7) och saknar subjekt (”LVM är ju ett verktyg”, tur 9), vilket etablerar påståendena som sanningar. I utdraget upprättas en ekvivalenskedja mellan insikt, missbrukets negativa konsekvenser och förändringsbehov. Artikulationen av insikt verkar bygga på en föreställning om motivation som en rationell och medveten inre process, där för- och nackdelar vägs mot varandra. Logiken framträder som tydligast när tvångsvård diskuteras (tur 8 och 9). ”Välj nu då!” säger S4, vilket tydliggör hur insikten om situationens möjliga utfall ska få klienten att fatta ett rationellt beslut. Genom att inte förbinda ”tvångsvård” med ett beslutande subjekt (tur 8), utan istället använda ordet ”blir”, sker en nominalisering, vilket får effekten att situationen framställs som ett obestridligt faktum samt att socialsekreterarens ansvar för beslutet osynliggörs. LVM omvandlas på så sätt från en repressiv åtgärd till något som bara händer, och klienten framstår som indirekt ansvarig för situationen.

En annan implikation av artikulationen är att klienten, för att kunna göra ”rätt” val, inte bara måste drabbas av, utan också *inse* missbrukets negativa konsekvenser. Insikt får således betydelsen att koppla missbruket till förhållanden i klientens liv, vilka socialarbetarna upplever som negativa. Att insikt menas vara något som kan väckas eller tvingas fram, legitimerar ett inträngande motivationsarbete alternativt hårdare krav på den enskilde.

I turerna 5, 6 och 7 ges exempel på insikter som kan skapa en förändringsvilja. Negativa konsekvenser ekvivaleras med att ”inget har hänt”. Medan vänner har barn och karriär, sitter ”jag fortfarande hemma och röker cannabis”. Utsagorna indikerar dels vad ett ”lyckat liv” antas vara på enhet A, dels de normativa förväntningar som klienterna har på sig.

Förändring

Ett tredje återkommande begrepp i anslutning till motivation var *förändring*. Jag har i föregående avsnitt visat hur förändring länkas till normativa föreställningar om ett gott liv som klienten förväntas eftersträva. Dessa ställs i oppositionell relation till att använda droger. Förändring ekvivaleras således med att ”sluta använda droger”. Följande samtalssekvens berör förändringens mål, och har initierats av att jag har bett intervjupersonerna diskutera arbetets målsättningar.

- 1 B1: Vårt mål är ju klientens mål. Alltså, vill klienten kunna leva med att kunna dricka på helgerna då är det väl det man får jobba efter. Det är ju inte vårt mål som [paus] vi är ju liksom ett stöd i det målet som klienten liksom vill uppnå. Men som sagt, vilja och förmåga det är två helt olika saker-

- 2 S1 [avbryter]: Samtidigt som vi stöter på många som bor på akutboenden till och från och flyttas runt och vill egentligen ingenting, och där är ju inte vårt mål samma som deras. Verkligen inte, liksom. Och där kan man ju känna som socialsekreterare ”men det händer ju ingenting” liksom. (Fokusgruppintervju)

B1 fastslår inledningsvis att klienten mål är styrande, och förändring artikuleras i påståendet till klientens målsättning, vilken enligt B1 inte behöver vara nykterhet. S1 håller inte med om detta, vilket indikerar att denna formulering inte är självklar – momentet är ej fixerat (tur 2). S1:s uttalande implicerar att förändring ekvivaleras med att klienten *inte* ska bo på akutboende och *inte* ta droger. Vidare uttrycks en frustration, orsakad av att ”ingenting händer”. Underförstått är att det *ska hända* någonting med klienter som har kontakt med enheten, vilket synliggör att klienternas förändring utgör en del av enhet A:s doxa. I nästa utdrag har diskussionen kommit in på att arbetsledning och politiker påverkar vilka mål som sätts upp för klienten. Dessa är inte alltid samma som klientens eller socialsekreterarens:

- 1 B1: Eller så sätter man upp höga mål som aldrig kommer att uppnås och så sliter man och så mår man bara ännu sämre på vägen istället. För att man ser att ”dit kommer jag ju aldrig att nå”.
- 2 S1: Ja för vår organisation ställer ju krav på oss att vi ska ju göra förändring. Alltså visa resultat.
- 3 S2: Och så är det ju inte. [paus] Alla som kommer till oss är ju inte motiverade liksom.

Inledningsvis framgår att de mål som sätts upp är för höga ibland, något som beskrivs som kontraproduktivt. Underförstått antas målen behöva sättas tillsammans med klienten, varför förändring i utsagan ekvivaleras med klientens mål. I tur 2 presenterar S1 en legitimerande förklaring till varför socialarbetarna sätter upp mål som de vet är för höga för klienterna - organisationen ställer krav på förändring och resultat. I praktiken ekvivaleras alltså förändring med resultat och organisationens mål, som är drogfrihet och en normalisering av klientens livssituation. I tur 3 kopplar S2 uteblivna resultat till att handla om klientens motivation, vilket naturaliserar organisationens mål och får dem att framstå som självklara och ofrånkomliga.

Utdraget illustrerar ett vanligt spänningsfält i det sociala arbetet, nämligen mellan nödvändigheten att möta klienten ”där hen är” och att visa resultat.⁸ Spänningen framträder tydligast mellan å ena sidan behandlarna och å andra sidan myndighetsutövarna. Behandlarna ekvivalerar förändring med klientens mål samt lyfter fram vikten av att inte ha för högt ställda mål (tur 1). Myndighetsutövarna spränger å andra sidan denna ekvivalenslänk och upprättar en ny kedja mellan förändring, organisationens mål och resultat.

Nästa fokusgruppsutdrag berör på ett liknande sätt hur mål och insatser bestäms, samt vem som har inflytande över beslut i enskilda klientärenden. Jag har ställt en fråga om huruvida de brukar vara överens med klienten om målen och hur dessa ska uppnås.

S: Inte alltid. Faktiskt. Ja, sen är det åter igen [paus] alltså det här med vår organisation styr ju mer och mer i detta, att vi inte riktigt får välja. (...) För att vi ska kunna gå in med ett behandlingshem i dagsläget ska ju vi ha provat öppenvårdsinsatser först i olika former. Att där väljer vi ju inte själva heller och inte klienten heller. Utan där är ju påverkan av organisationen. Men vi kanske skulle se att den här personen skulle må bättre av att komma till ett behandlingshem nu att [paus] de har så mycket egna resurser och nätverk runt omkring, men då har man inte provat något annat och då är ju det utslutet. (...) Så vårt beslutsutrymme är ganska litet i slutändan. Faktiskt.

I citatet stärks ekvivalensen mellan förändring och organisationens mål. Utsagan tydliggör också att förändring inte behöver länkas till vare sig klientens mål eller socialsekreterarens bedömning. Organisationen föreskriver en arbetsordning där öppenvård först ska provas och visa sig överksam, innan mer omfattande insatser kan beviljas. Förändring får genom detta en specifik betydelse på enheten, genom att länkas till en föreskriven ”gång”, vilken klienten

⁸ Enligt Lipsky (2010) är denna spänning kännetecknande för socialarbetarens situation.

förväntas vara motiverad att vandra.⁹ Inledningsvis svarar socialsekreteraren att de inte alltid är överens om målen. Utsagan följs av ordet ”faktiskt”, vilket indikerar en medvetenhet om att man ”ska” vara överens. Meningar som ”vår organisation styr ju”, ”vi inte riktigt får välja” och ”vårt handlingsutrymme är ganska litet” fungerar som ursäktande accounts (Scott & Lyman 1968). Genom utsagorna förläggs ansvaret för den bristande samstämmigheten på organisationen, och socialsekreterarna förblir klanderfria.

Sammanfattning

Min analys har visat att den lokala motivationsdiskursen på enhet A byggs upp runt tre nodalpunkter – ”vilja”, ”insikt” och ”förändring”. *Vilja* ekvivaleras med drogfrihet, samarbete med socialtjänsten och förändring. *Insikt* ekvivaleras med missbrukets negativa konsekvenser och behov av förändring. *Förändring*, som har en tydlig närvaro i diskursen, ekvivaleras med ”det normala”, drogfrihet, organisationens mål och organisationens arbetssätt. Nodalpunkterna är i sig tomma tecken, men får speciella betydelser genom ekvivalenskedjorna.

Analysen har visat att det på enhet A framförallt är behandlarna som utmanar den lokala diskursen genom nya artikulationer. Detta gäller främst nodalpunkten förändring, vars ekvivalenskedja omartikuleras genom att länkas till klientens mål istället för organisationens. Dock korrigeras behandlarnas artikulationer av socialsekreterarna, vilket visar att dessa artikulationer inte har någon institutionell förankring.

Enhet A:s lokala motivationsdiskurs bygger på och reproducerar vad jag har valt att kalla en *rationell motivationsdiskurs*. Motivation konstrueras som ett rationellt val, där missbrukets negativa konsekvenser antas vägas mot missbrukets positiva effekter. Motivation framställs som en ekonomisk kalkyl, och balansen i kalkylen avgör individens val. Diskursen implicerar en människosyn där individen ses som autonom, ansvarig, kompetent och nyttomaximerande, så länge hen har insikt och vet vad hen gör. Genom den rationella artikulationens hegemoni undertrycks andra tänkbara betydelsebildningar. I andra sammanhang skulle motivation kunna artikuleras till livsmöjligheter, förmåga eller hopp, men dessa artikulationer stängs ute i motivationsbegreppets diskursiva fält. Förmåga beskrivs som något annat än motivation, vilket indikerar att detta tecken artikuleras till en angränsande diskurs om omsorg eller funktionshinder.

Klientkategorier

Min analys går nu över till att studera klientkategorier på enhet A. Fokus kommer att ligga på klienter som på något sätt är problematiska utifrån ett motivationsperspektiv. Två grundläggande kategorier i allt hjälparbete är *hjälpare* och *klient*. Dessa roller är centrala subjekspositioner i alla hjälporganisationer, och föreskriver specifika roller åt kategorierna (Juhila 2003). Tidigare forskning om motivation implicerar två överordnade subjekspositioner för klienten – de *motiverade* och de *omotiverade*, vilka kan ses som mästersignifikanter. Dessa binära oppositioner löses dock upp i underkategorier i enhet A:s lokala motivationsdiskurs, genom att artikuleras till *vilja*, *insikt* och *förändring* på olika sätt. Att vara omotiverad innebär att på något sätt brista i antingen vilja eller insikt. Då dessa brister kan beröra såväl förändringens mål som medel, implicerar den lokala motivationsdiskursens ett antal positioner som är problematiska ur ett motivationsperspektiv, och som kan sammanfattas med kategorierna *de helt omotiverade*, *de bristfälligt motiverade* och *de felmotiverade*. Hos de helt omotiverade antas motivationen till förändring ej existera. De saknar en vilja till förändring, och detta antas handla om moral och värderingar. Hos de bristfälligt motiverade antas motivationens styrka vara för svag. De saknar en vilja till förändring då de inte har tillräckligt

⁹ Järvinen & Mik-Meyer (2003a) menar att välfärdsorganisationer karaktäriseras av att omöjliga kunna möta varje individ i dess fulla komplexitet, varför klienten istället får anpassa sig efter systemet.

god insikt i missbrukets konsekvenser och således inte heller om behovet av förändring. Hos den tredje kategorin – de felmotiverade - är det inte motivationens styrka som brister, utan dess inriktning. Dessa klienter menas således ha en vilja till förändring, men brister i insikt beträffande förändringens *medel* eller *mål*. De blir problematiska för socialarbetarna då deras motivation, av olika skäl, inte passar in i organisationens arbetsgång, inte matchar befintliga åtgärder, eller är riktad mot ”fel” mål.

De helt omotiverade

Kategorin jag valt att kalla för helt omotiverade klienter kännetecknas av att ”inte ha missbrukat klart. Nedan exemplifieras kategorin med, vad jag valt att kalla, *luttrande missbrukare*.

- 1 S1: Vi stöter på många som bor på akutboenden till och från och flyttas runt och vill egentligen ingenting, och där är ju inte vårt mål samma som deras, liksom. Verkligen inte, liksom. Och där kan man ju känna som socialsekreterare: ”men det händer ju ingenting”. liksom. Dom är inte helt lätta att arbeta med, tycker jag. Nä, men dom är kanske är rätt nöjda med att bo på [akutboende], och liksom ta lite droger och ha det ändå ganska hyfsat okej liksom. Fast vi tycker kanske inte det.
- 2 S2: Det är lite det jag menar så va, att det- För det ligger en frustration i oss som jobbar med dom. Att möta dom. Och vi upptäcker: ”Nej men vad vill dom här?”, och så vågar vi stå kvar i det här: ”Nej dom vill inget”. Hur ska vi kunna försvara det? Hur ska vi kunna försvara det nånstans, [paus] arbetsledning, politiker, alla dom här, hur ska vi kunna försvara det? ”Men dom vill ju ingenting, låt dom va”. (Fokusgruppintervju)

Den här sortens klienter beskrivs som ”rätt nöjda” med att bo på akutboende och ”ta lite droger”. Det är tydligt att den frånvarande motivationen inte handlar om oförmåga, utan om ovilja. Klienter som tillskrivs denna kategoritillhörighet kännetecknas av att inte vilja ”någonting”, ett uttalande som implicerar att motivation endast kan vara riktad mot ”rätt” mål. Riktas den mot ”fel” mål så är det underförstått inte motivation vi har att göra med. Att de beskrivs som ”rätt nöjda” antyder att kategorin *väljer* att leva som de gör. De tillskrivs således en insikt om sin situation. Missbrukets positiva effekter är övervägande, varför de inte ser något behov av förändring. Att de är beskrivs som nöjda med sin marginaliserade situation implicerar att det mer antas handla om felaktiga värderingar än om bristande insikt. Dock saknar de en insikt om att deras moral är ”fel”, vilket implicerar att ett behov av förändring. Klientkategorin kännetecknas av att vara ”svårjobbade”, och den frånvarande motivationen länkas till frustration hos socialarbetarna. Detta hänger ihop med att akutboendet är ett bistånd som behöver legitimeras såväl inför arbetsledning som politiker.¹⁰ Eftersom bistånd ska leda till en förändring, uppstår det svårigheter för socialarbetarna att motivera och legitimera ett fortsatt bistånd inför sina överordnade. Dessa svårigheter tyder på att klientkategorin orienterar socialarbetarna mot att överväga avslag på fortsatt bistånd, om en förändring inte infinner sig.

Genom den lokala motivationsdiskursens artikulation av vilja till motivation görs klienterna ”ovilliga”, och därmed ansvariga för sin situation. Då klientkategorin inte vill samarbeta med socialarbetaren, som arbetar utifrån att ”förändring är av godo” och ”droger är av ondo”, konstrueras klienten som ”fastlåst” (Mik-Meyer 2004) utifrån föreställningen ”kan men vill inte” (Villadsen 2003). Dessa klienter klandras således för sitt beteende. Då de antas veta vad de gör tillskrivs de autonomi, varför det kan göras till en fråga om bristande moral. Klienternas motivation framträder som statisk och inte möjlig att påverka.

De bristfälligt motiverade

De *bristfälligt motiverade* klienterna på enhet A kännetecknas av att behöva hjälp med att få insikt i missbrukets negativa konsekvenser, för att kunna ta steget till en varaktig förändring.

¹⁰ Detta är enligt Lipsky (2010) ett vanligt och kännetecknande dilemma för välfärdsorganisationers ”gräsrotsbyråkrater”.

Ofta är de ”inne i systemet”, men har inte fattat ett slutgiltigt beslut gällande sitt missbruk, något som väcker blandade känslor hos socialarbetarna.

Följande exempel är hämtat från teamkonferensen på enhet A. En socialsekreterare (S1) har tagit upp ett bekymmer, nämligen att klienten har återfallit i missbruk. En anhörig har gjort en anmälan och socialsekreteraren har, tillsammans med två av enhetens behandlare, gjort ett hembesök hos klienten. Han lovade då att söka abstinensbehandling. Klienten har också sagt att han känner läkaren på den aktuella kliniken, varför det inte kommer vara några problem för honom att bli inlagd. Klienten har dock inte sökt abstinensbehandling, och vare sig socialsekreteraren eller behandlarna har lyckats få tag på honom.

- 1 B1: Fast det här [att han känner läkaren] ska man ta med en nypa salt när han säger det. Han säger att han känner alla.
- 2 B2: Ja ja, jag säger bara vad han har sagt, jag säger inte att det är sant, jag säger bara vad han säger.
- 3 S1: Ja han uttrycker liksom ”nä men jag ska tala med [läkaren] på beroende [-kliniken], och så kommer jag åka dit” liksom. Så han har ju- [paus] jag vet inte- [paus] Det känns som han verkligen vet vad han ska säga liksom. Samtidigt som jag upplevde, när vi var hemma hos honom så hade han lite mer- [paus] Så kunde man ta honom lite mer på orden, kändes det som- [paus] Fast tydligt inte.
- 4 B2: Vi vet ju att han pratar och han är manipulativ och att han ljugar väldigt mycket, men det han pratade om då var just skammen mot [anhöriga]. Hur han skadat dem via sitt drickande, och jag menar, det sitter man inte och ljugar om. Men så frågade jag honom då, för han sa ju det att: ”Om två dar ska jag åka och lägga in mig”, så frågade jag honom varför just om två dar? Handlar det om att du ska dricka dom här sista [dagarna] för att sen kunna göra det? Eller vad är tanken just med dom här två dagarna? Vad är det för fel på idag? Jo det var väl lite så, sa han väl då. Men han skulle i alla fall ta sig dit, så vi sa väl att då får vi liksom lita på honom och ge honom en chans att göra detta.

Frågan tycks i diskussionen handla om huruvida klienten inte *ville* lägga in sig, d.v.s. om klienten ljugit. I tur 1 och 2 ifrågasätts klientens trovärdighet: man ska ta det han säger med ”en nypa salt”. I tur 3 utmanas dock denna framställning av klienten när S1 säger att hen upplevde att man kunde ta honom lite mer på orden. Meningen sägs med låg modalitet (”jag upplevde”) och med hedges (”kändes det som”), vilket sänker affiniteten. Därefter sker en tydlig svartmålning av klientens karaktär. Han tillskrivs egenskaper som ”manulativ” och ”lögnare”. I tur 4 används en sanningsmodalitet (”vi vet”) vilket etablerar egenskaperna som ”sanna” och förlägger dem hos klienten. Detta sätt att tala skapar effekten att klienten har ljugit, d.v.s. han *ville inte* lägga in sig, vilket konstruerar honom som en moralisk aktör med ett eget ansvar och en fri vilja. Därefter diskuteras ånyo att klienten *verkat* trovärdig och insiktsfull, när han pratat om sina anhöriga. Han har nämnt ”skammen” och hur han ”skadat dem”, något man inte ljugar om. Denna insikt har dock visat sig vara bristfällig, då det ju inte gick att lita på att klienten skulle lägga in sig. Diskussionen fortsätter med att socialarbetarna försöker komma fram till hur klienten ska kunna uppnå större insikt.

- 5 S2: Men sen har han försörjningsstöd? Visst var det så? Då bör man ställa lite krav på honom.
- 6 B1: Jag tänkte just säga det att det kan man villkora.
- 7 S1: Ja, det har ju bara [betalts ut]
- 8 S2 [avbryter]: Blåsa och lite annat. Delta i aktiviteter och så.
- 9 B2: Ja, delta på mötena som man bestämmer.

Genom att ställa tydliga och konkreta krav på att klienten, samt koppla rätten till ekonomiskt bistånd till dessa krav, ställs denne inför en situation där fortsatt missbruk riskerar att leda till avslag på det ekonomiska biståndet. Dessa åtgärder kan rättfärdigas genom att de antas fördjupa insikten om missbrukets negativa konsekvenser. Klientkategorin förknippas således med åtgärder som går ut på att manipulera förutsättningarna för klientens val, för att konsekvenserna av missbruket ska förtydligas. Efter att ha konstaterat att klienten har försörjningsstöd (tur 5) följer ett replikskifte, där den lokala motivationsdiskursens handlingsaspekter rullas ut. Försörjningsstödet ”kan man villkora” (tur 6), vilket framställs som

”rätt”. I tur 7 antyds att försörjningsstödet ”bara har” betalats ut (kravlöst), vilket framställs som ”fel”. Det blir följaktligen logiskt och ”rätt” att strama åt kring klienten. Dessa åtstramande och disciplinerande åtgärder legitimeras och rättfärdigas genom konstruktionen av klienten som en manipulativ lögnare (jfr Petersson 2013), samt genom föreställningen om människans grundläggande autonomi. Det blir till och med personalens *ansvar* att tydliggöra konsekvenserna av missbruket. Åtstramningarna rättfärdigas således genom att framställas som att de är för klientens bästa. Klientkategorin konstrueras som i grunden fri och autonom, men saknar tillräcklig information - tillräcklig insikt - för att kunna göra ett informerat val (jfr Carstens 2002). Genom denna konstruktion kan klientens beteende, svartmålningen till trots, till viss del ändå ursäktas. Den lokala motivationsdiskursen, som implicerar att människan är fri, rationell och kompetent, orienterar socialarbetarna mot att tydliggöra missbrukets negativa konsekvenser. Socialarbetarnas ansvar blir att försöka skapa insikt så att klienten sedan *kan* göra ett informerat val.

De felmotiverade

Klienter som tillskrivs denna kategoritillhörighet kännetecknas på enhet A framför allt av att de antas inte veta sitt eget bästa. Nästa utdrag är hämtat från enhetens teamkonferens. En socialsekreterare vill diskutera ett ärende som denne nyligen har tagit över från en kollega som inte är närvarande. Klienten i fråga har återfallit i missbruk och situationen beskrivs av socialsekreteraren som kaotisk:

- 1 S1: Hon är en sån som ena stunden säger att ”jag vill till [drogfritt stödboende]”, jaha och nästa dag ”ja nu vill jag till parboende”. Och så nästa gång ska hon ha behandlingshem.
- 2 B1: Det sista [den tidigare handläggaren] sa, som hon förklarar för mig innan hon gick på semester, det var att hon inledde utredning om [behandlingshem].
- 3 S1: Fast det finns inte i datorn.
- 4 B1: Nej, men nu sa [den tidigare handläggaren], det var det sista hon sa innan hon gick på semester. Sen har inte [den tidigare handläggaren] inlett men [klienten] har sagt det liksom. Och hon säger fortfarande, sa till mig sist, att hon vill till [specificerat behandlingshem]. Och jag frågade varför vill du till [det behandlingshemmet]? Jag tänker med en gång: ”Vem är det som är där?”, så.
- 5 S1: Ja, precis.
- 6 B2: Jag tänker kvinnobehandling på henne. Men det säger hon själv att hon vill inte ha någon kvinnobehandling, för hon trivs inte med kvinnor. Hon vill va med män.
- 7 S2: Nej, just därför kanske.
(...)
- 8 S3: Men kan det vara någon idé att koppla in er? [tittar på B1 och B2]
- 9 S4: Vad tänker du? [tittar på B1]?
- 10 B1: [skrattar] Ja, jag vet inte. [paus] Ja, det kan det säkert vara om [klienten]- [paus] Om det fyller någon funktion för henne. Men frågan är vad vi ska göra för henne? Ska man utreda behandlingshem på henne? Är det det?
- 11 S3: Ja, det vet inte jag. Jag måste ju prata med henne om det.
- 12 B1: Det enda jag känner med henne är att ska vi jobba med henne, så måste det vara tråkigt fyrkantigt. Alltså såhär [gestikulerar en ruta med händerna].
- 13 S1: Ja, jag satt just och tänkte på det, ett tydligt uppdrag.
- 14 B1: Ett sånt jättetydligt uppdrag, precis som jag hade sist.

I utdraget beskrivs en kvinnlig klient som *vill* ha en förändring, hon är således motiverad. Trots det framställs hon som svår att samarbeta med, då hon vill olika saker (tur 1). Yttrandet ”nästa gång ska hon ha behandlingshem” antyder att klienten ses som krävande. I tur 4 lyfter B1 att klienten vidhåller en ansökan om behandlingshem. Dock ifrågasätts hennes motiv. Uttalandet ”vem är det som är där?” (tur 4) antyder att klienten vill dit av ”fel” skäl, vilket underförstår att motivation ska vara framsprungen av ”rätt” skäl för att vara giltig. ”Fel” skäl ekvivaleras i utdraget med att en relation väckt hennes motivation att vilja till behandlingshemmet. ”Rätt” skäl tycks vara att *vilja för sin egen skull*. Utdraget avslöjar inget om klientens mål, men synliggör att hennes idé om hur målen ska nås inte är i linje med socialarbetarnas. I tur 6 tänker

B2 ”kvinnobehandling på henne”, men detta vill hon inte själv, då hon enligt socialarbetarna inte trivs med kvinnor, utan hellre vill vara med män. Att hon trivs med män utgör i utdraget ett skäl för kvinnobehandling. Socialarbetarnas arbetsuppgift blir implicit att styra klienten mot att få insikt i fördelarna med att vilja ”det rätta”, d.v.s. kvinnobehandling. Underförstått i utdraget är att både motivationens styrka och inriktning, gällande både mål och medel, måste vara rätt innan behandlingen påbörjas. Motivationen tillåts således inte födas av t.ex. relationer för att utvecklas mot andra mål eller medel under resans gång.

De felmotiverade klienterna kännetecknas av att vilja förändras, men saknar enligt socialarbetarna insikt i sina behov. Den bristande insikten handlar inte om att klienterna inte ser missbrukets negativa konsekvenser, utan gäller istället förändringens gång, d.v.s. *hur* vägen till drogfrihet ska se ut. Klienten konstrueras som svårarbetad och krävande, men ursäktas ändå, då konstruktionen bygger på föreställningen att hon ”vill men inte kan” (Villadsen 2003). Viljan till förändring finns (tur 4), men hindras av oförmågan att välja rätt väg av rätt skäl (tur 6-7). Klienten konstrueras trots allt som ”flyttbar” (Mik-Meyer 2004), även om inledningen på utdraget antyder att detta arbete är svårt.

I förhållande till den här klientkategorin positioneras socialarbetarna som experter. De besitter den insikt som klienterna saknar, vilket i citatet ovan legitimerar beslutet att neka klienten det hon vill ha. Då klienten konstrueras som värdig och flyttbar, exkluderas hon dock inte från fortsatt hjälp. Istället diskuteras hur denna fortsatta hjälp ska se ut (tur 8-14). I tur 12-14 uttalas att den måste vara ”tråkigt fyrkantig” och ”jättetydlig”, vilket antyder att hjälpen handlar om att korrigera och styra klienten. Arbetet tar inte sin utgångspunkt i klientens upplevelser, utan klienten ska styras in i socialarbetarnas problembeskrivning och lösning (jfr Järvinen & Mik-Meyer 2003a) som legitimeras genom att vara för klientens bästa.

Sammanfattning

De exempel jag analyserat ovan är relaterade till tre övergripande kategorier – *helt omotiverade*, *bristfälligt motiverade* och *felmotiverade* klienter. Kännetecknande för de helt omotiverade är att den frånvarande motivationen konstrueras som en fråga om moral och värderingar. Motivationen framträder som statisk och klienterna framställs som svårjobbade. Konstruktionen av dessa klienter legitimerar disciplinära och korrigerande åtgärder i syfte att försöka förändra viljan.

Även hos de bristfälligt motiverade klienterna antas den frånvarande motivationen ha med ovilja att göra. Dock anses oviljan i högre grad vara kopplad till bristande insikt, varför de antas vara möjliga att påverka genom att medvetandegöra missbrukets negativa konsekvenser. Genom en ökad insikt om missbrukets pris, antas incitament skapas för att vilja bli drogfri. Konstruktionen av de bristfälligt motiverade klienterna orienterar socialarbetarnas arbete mot att försöka skapa insikt genom olika disciplinära åtgärder som legitimeras genom att de behöver hjälp med att komma till insikt.

De felmotiverade klienterna, som inte vet sitt eget bästa, kännetecknas inte av att brista i sin vilja till förändring, utan antas istället ha en bristande insikt i hur förändringen ska gå till. Konstruktionen av klienterna orienterar socialarbetarnas handlingar mot att neka dem den åtgärd de själva önskar, och samtidigt bevilja stödåtgärder som syftar till att styra klienterna in i enhetens lösningsmodell, vilket legitimeras genom socialarbetarnas expertis och klientens bristande insikt.

6 Enhet B – hoppets bollplank

Min andra fallstudie utgörs av enhet B, som också är en del av den kommunala missbruksvården. Enheten har inget myndighetsutövande ansvar, utan arbetar uteslutande med samtalsbehandling. Enhet B tar emot enskilda individer från 21 år med ett alkohol- eller narkotikamissbruk, men erbjuder även par- och familjesamtal. Klienter aktualiseras på enheten antingen genom att själva kontakta enheten eller genom socialtjänsten. På enheten arbetar sex personer, alla är socionomer med vidareutbildning i samtalsterapi. En gruppchef och en enhetschef är kopplade till enheten. Dessa har dock ingen daglig närvaro på arbetsplatsen, utan är lokaliserade centralt och ansvarar för fler enheter. Redovisningen och analysen följer samma struktur som redovisningen av enhet A.

Motivationsbegreppets konstruktion

I min analys av det empiriska materialet utkristalliserade sig begreppen ”hopp”, ”förmåga” och ”förändring” som centrala i behandlarnas tal. Jag urskiljer dessa som nodalpunkter i den lokala motivationsdiskursen på enhet B. Nedan analyserar jag dessa begrepp, vilka betydelser de ges och vad de implicerar.

Hopp

B: Hoppet är väldigt med, mycket med tänker jag. Hopp och motivation det hänger ihop. Och alla kan hitta nåt hopp att göra nån förändring eller till nånting.

Citatet ovan är från den fokusgruppintervju jag genomförde med enheten, och jag har bett socialarbetarna att diskutera motivation i relation till deras klienter och arbetsuppgifter. I utdraget artikuleras *hopp* till motivation. I Svensk Ordbok (Svenska Akademien 2009) motsvaras hopp av förväntan, förtröstan och tillit. I Bonniers svenska ordbok (Sjögren & Györki 2010) anges även *utsikter*. Hopp öppnar upp för andra möjliga konnotationer än vilja. Artikulationen implicerar att motivation handlar om en upplevelse eller en känsla.

Hopp ekvivaleras i citatet med förändring. Behandlaren gör efter ordet förändring dock tillägget ”eller till nånting”, vilket öppnar upp för möjligheten att arbetets mål inte behöver vara helt fixerat, utan kan tillåtas vara rörligt. Genom ekvivalenskedjan mellan hopp och förändring konstrueras motivation som en upplevelse av att en förändring är möjlig, vilket implicerar att ”omotiverad” ges betydelsen att *sakna* hopp om att förändring är möjligt. Förändring framträder i citatet som eftersträvansvärt. Artikulationen av hopp till motivation öppnar också upp för att lyfta in klientens sammanhang, omständigheter och utsikter i arbetet.

Vi undersöker väldigt mycket (...) relationer runt omkring. Vad finns det för människor, vad finns det? Eller vad finns [paus] det kan finnas en hund, det kan finnas nån idol, eller vad som helst. Vad är det som kan, liksom, berika eller befolka ditt liv? Det är också rätt hoppfullt [paus] att vi tänker så, att vi förmedlar så. För det kan vara nån slags motgift mot det här liksom att jag är ensam och rätt värdelös alltså. Och jag kan inte, jag orkar inte, jag är maktlös. (Fokusgruppintervju)

Hoppet menas födas i relation till klientens omgivning och sammanhang, och länkas till relationer. Motivation framställs som en relationell process. Hopp uppstår i relation till klientens upplevelse av sin inre och yttre värld, och föds i ett samspel. Det är de positiva relationerna som utforskas. Motivation tycks genom att artikuleras till hopp inte främst handla om att tankemässigt få insikt i sin situation, utan mer om en känslomässig upplevelse av att förändring är eftersträvansvärt och möjligt.

I citatet tydliggörs även ekvivalensen mellan omotiverad och upplevelsen av att vara värdelös och maktlös. Momenten värdelös och maktlös konstrueras som *upplevelser* vilket implicerar att det har med individens självbild att göra. Även i nästa citat synliggörs den starka

kopplingen mellan hopp och motivation, och hur detta även kopplas till behandlarna. Utdraget är från teamkonferensen och personalgruppen diskuterar ”hopplösa” klienter.

- 1 B1: Man kan aldrig sia om hur det går. Det har gjort, tycker jag, att man kan vila tryggt i att man alltid kan förmedla hopp. För jag tycker man har sett så mycket tokiga historier där det liksom, man tänker det här kommer- [paus]. Hela nätverket runt omkring tänker att det här kommer balla ur, det här kommer inte att funka, och så händer saker. Det bara är liksom, tänker man, det här är ju nån sorts mirakel! Och där, tänker jag, att om man har varit med om några såna berättelser eller resor på personer, så står ju hoppet där. Det tror jag att vi förmedlar. Som grupp liksom.
- 2 B2: Och där, tänker jag, kopplat till det här med motivationen, för jag tänker att det är fruktansvärt centralt.

I dialogen artikuleras åter hopp till motivation. Hopp länkas också till något som behandlarna kan förmedla genom relation, samt till *mirakel*. Hopp ekvivaleras således på enheten med behandlingsrelation, med en positiv omgivning och med en positiv självbild. Artikulationen av hopp implicerar att en känslodimension kopplas till motivation, vilket indikerar en annorlunda människosyn än den rationella. Personalen positioneras i citatet som de som kan förmedla hopp då de, genom sin erfarenhet, vet att mirakel kan ske även i hopplösa situationer.

Förmåga

På enhet A visade min analys hur begreppet *förmåga* sattes i oppositionell relation till motivation. På enhet B artikuleras däremot förmåga till motivation.

B1: En del kommer här och [paus] ja dom vill undersöka om dom kan sluta och så.

Citatet ovan är hämtat från fokusgruppintervjun på enhet B och diskussionen handlar om vad som får klienter att kontakta enheten. Vissa sägs komma för att undersöka om dom *kan* sluta, vilket signalerar något annat än att *vilja* sluta. Utsagan implicerar att det handlar om förmåga. Artikulationen synliggörs även i utdraget nedan, där personalgruppen samtalar om hur de ser på motivation.

1. B1: Ja alltså en upplevelse av att jag kan förändra själv, alltså i det där ligger ju motivationen. Kan jag råda bot på en del, alltså jag tänker att, liten motivation också kan kopplas till en viss känsla av maktlöshet. Att inte kunna påverka sitt liv. Så kan man bidra med bitar in i det, så öppnar det upp motivationen och då kommer draget, då börjar man lägga i växlar själv [paus] så. (...)
2. B2: Och plötsligt märker man att personen i fråga själv sätter sig bakom ratten, som vi brukar säga. Så sitter den där. Har hoppat fram från baksätet. (Fokusgruppintervju)

I citatet ges motivation betydelsen ”en upplevelse av att jag *kan* förändra själv” vilket artikulerar motivation till förmåga. Det är viktigt att notera att förmåga ekvivaleras med *upplevelse*, vilket implicerar att det är individens självbild som diskuteras. Förmåga artikuleras också till förändring. Ordet ”själv” i första meningen är inte utan relevans, utan uttrycker ett *agentskap*. I utsagan skapas således en ekvivalenskedja mellan förmåga, förändring och agentskap, vilket ger motivation betydelsen av en upplevelse av att autonomt kunna driva sin egen förändring.

Motivationens uttryck beskrivs sedan med ett antal bilförarmetaforer. Uttalanden som ”då kommer draget, då börjar man lägga i växlar *själv*”, man ”sätter sig bakom ratten” implicerar att motivationen uttrycker sig genom ökat ”agentskap” och ökat ansvarstagande. Metaforen bygger på en föreställning om människan som en latent motiverad och ansvarstagande agent, men upplevelsen av maktlöshet kan förborga detta agentskap. Genom ökad upplevelse av egenmakt kan denna agent befrias och ”då kommer draget”. Agentskap tycks således inte vara något som klienten förutsätts ha, utan snarare något som uppstår i samband med upplevelsen av förmåga och hopp.

Förändring

Liksom på enhet A är begreppet *förändring* centralt, även på enhet B. Jag har tidigare i kapitlet visat att på enhet B kopplas upplevelsen av hopp och förmåga ihop med klienternas självbild och ökad grad av agentskap. Dessa begrepp relaterar också till förändring. Följande utdrag från fokusgruppintervjun med socialarbetarna berör dessa kopplingar.

- 1 B1: Jag tänker att vi har ett väldigt stort fokus på identitet alltså. Och att man kan förändra delar framöver, mot en annan önskad identitet, eller delar av, och det är väldigt hoppfullt i sig alltså. [paus]
- 2 B2: Och jag tänker- [paus] vad jag hör som vi säger väldigt mycket nu, vi säger "sitta vid ratten", alltså det är ju agentskapet, den personliga agensen. Det verkar ju va det som vi pratar om som [paus] nåt slags centralt begrepp. Uppnår man en större agens alltså- [paus] att vara agent i sitt eget liv [paus] då blir det en förbättring. Då är man på väg, då är det en process och så vidare. Att hjälpa till på nåt sätt att den personen ska liksom ta dom här egna ställningstagandena och "sitta vid ratten"

I tur 1 artikuleras förändring till identitet. Det framgår tydligt att det är individens självbild som ska förändras. Förändring ekvivaleras således med en *personlig utveckling* (jfr Villadsen 2003). I tur 2 återkommer metaforen "sitta vid ratten", och en ekvivalenskedja upprättas mellan förändring, agentskap och egna ställningstaganden. Förbättring kopplas vidare till "att vara på väg" och en process. Resonemanget tycks vila på föreställningen om den autonoma, ansvarstagande och kompetenta människan, och förändring innebär att *frigöra* detta subjekt. Förändring och agentskap länkas intimt med varandra, och utgör varandras förutsättningar i en process.

Ett viktigt uppdrag för enhet B är att hjälpa individer att bli drogfria. Nästa utdrag, som också handlar om målsättningar, berör temat drogfrihet:

- 1 B1: Det är- [paus] Jag tänker- [paus] Det kan inte alltid vara drogfrihet. Men det kan va att man om man kommer överens med den här personen, och man allteftersom ser att jag kanske inte lyckas med drogfrihet, men jag har fått en ordentlig kvalitetshöjning i mitt liv. Jag har fått igång relationer med en del som varit brända innan, så det är rätt mycket andra faktorer som ändå funkar. Men jag lyckas inte va, [paus] då är det en jättelyckad behandling tänker jag-
- 2 B2 [avbryter]: Och det är ett steg i drogfriheten tänker jag.
- 3 B1: Ja det är klart att det är. Men jag menar, så länge man får göra det ihop med klienten, så länge man får göra de här målen ihop med klienten, då är det inte frustration. (Fokusgruppintervju)

I tur 1 uttalas att målet "kan inte alltid vara drogfrihet", vilket implicerar att målet skulle kunna vara minskat drogande eller kontrollerat drogande, om det höjer livskvaliteten för klienten. I citatet ekvivaleras således förändring med minskat eller kontrollerat drogande och höjd livskvalitet. Detta är kontroversiellt i relation till den dominerande narkotikadiskursen, och utmanar vad som är möjligt att säga inom kommunal missbruksvård. B2 bryter snabbt in (tur 2) och försäkrar att "det är ett steg i drogfriheten". Utsagan fungerar i sammanhanget som ett rättfärdigande account (Scott & Lyman 1968), vilket möjliggör att målet i praktiken inte alltid behöver vara drogfrihet, så länge det kan konstrueras som "ett steg i drogfriheten" – vilket implicit blir det långsiktiga målet. Diskussionen synliggör genom detta regeln att drogfrihet är enhetens mål, och återupprättar en ekvivalenskedja mellan förändring och drogfrihet. I tur 3 replikerar B1 snabbt att "det är klart att det är", vilket med stark modalitet etablerar sanningen i utsagan men också avslöjar vad som *måste* sägas inom den dominerande narkotikadiskursen, för att legitimera att målet i praktiken inte alltid kan vara drogfrihet. Motivationens riktning och arbetets mål *kan* vara kontrollerat drogande, men behöver legitimeras genom att vara ett på vägen mot drogfrihet. Genom detta kan ekvivalensen mellan förändring och målet drogfrihet stå kvar, även när målet inte är i sikte.

Även om frågan om kontrollerat drogande utmanar de organisatoriska gränserna och utgör ett potentiellt dilemma, så tillåts arbetet fortgå på den moraliska gränsen så länge det kan legitimeras genom att vara ett på väg mot drogfrihet. En konsekvens av detta är att målen inte

behöver vara tydlig formulerade från början. Motivationens styrka och riktning tillåts (och förutsätts) förändras i takt med att behandlingen fortgår. Konstruktionen implicerar också att motivation och förändring inte är två separata eller självständiga storheter, utan uppstår ur och förutsätter varandra. Lika mycket som att motivation leder till förändring menas förändring kunna leda till motivation. Denna mer cirkulära syn på förändring tydliggörs i följande utdrag:

- 1 B1: Alltså jag uppfattar inte att [vi] skiljer på motivation eller behandling liksom, alltihop är ju samma.
- 2 B2: Och sen att man tänker att gå ur ett missbruk, att det är en process som inte- [paus] Den är inte linjär liksom, att ”gör a och b så händer c”, utan det går liksom som en spiral och det går fram och tillbaka. (...) Jag tänker det här med linjära processen, som inte finns, utan det är mer liksom lite annat- [paus] Att dom [klienterna] inte heller har den bilden att dom faktiskt är härifrån [borta ifrån enhet B]. Det är våran, eller våra chefers definition på att dom är härifrån. Utan dom är här. Sen att dom inte kommer på några tider, eller att dom inte hör av sig [paus] men det [paus] det fortgår.
- 3 B3: Det har ju många uttryckt. Det är rätt spännande att dom säger liksom: ”Ja jag är där [på enhet B] eller jag går där, jajamen, vi har kontakt och så”, så har det inte vart nåt på görlänge.
- 4 B2: Det kan va ett år [paus] eller två år. (Fokusgruppintervju)

I tur 1 framgår tydligt att på enhet B är behandling och motivation intimt sammanvävt. I tur 2 etableras en ekvivalenskedja mellan förändring, ”gå ur ett missbruk”, process och spiral. Att förändring och motivation är sammanvävt blir tydligt även i tur 3, och det framgår att motivations-/förändringsprocessen kan fortgå även när klienten är frånvarande. Förändring är således inte något som bara sker inom ramen för ett strukturerat program eller under en pågående och avgränsad insats. Istället involverar den klientens liv och sammanhang. Att klienter ser det som att de har kontakt med enhet B, även om de inte haft kontakt på ett eller två år (tur 4) implicerar att förändringsprocessen är en *upplevelse*. ”Förändring som process” kontrasteras också mot ”förändring som linjär” vilket länkas till ”chefer”.

Sammanfattning

Min analys visar att den lokala motivationsdiskursen på enhet B knyts ihop av nodalpunkterna ”hopp”, ”förmåga”, och ”förändring”. Dessa nodalpunkter, kring vilka den lokala motivationsdiskursen byggs, får betydelse genom sina specifika ekvivalenskedjor. Hopp ekvivaleras med förändring, behandlingsrelation, positiv omgivning och positiv självbild. Förmåga ekvivaleras med upplevelse, förändring och med agentskap. Förändring ges en något vidare innebörd på än på enhet A, och ekvivaleras inte bara med drogfrihet, utan även till högre livskvalitet och autonomi. Genomgående är det klientens *upplevelse* av hopp, förmåga, och av att förändring är möjligt, som behandlarna talar om när de talar om motivation. Vidare är det i *relationer* som dessa upplevelser föds, vilket inte bara innefattar behandlingsrelationen, utan även klientens relation till sitt sammanhang och till sig själv (självbild).

Enhet B:s lokala motivationsdiskurs bygger på och reproducerar vad jag valt att kalla en *emotiv motivationsdiskurs*. Motivation konstrueras inte som en effekt av insikt, information och rationella val, utan istället som känslomässiga upplevelser av hopp, möjlighet och förmåga. Källan för dessa positiva upplevelser är relationer i allmänhet och till behandlarna i synnerhet. I relationen väcks hopp om att förändring är möjlig, en upplevelse som behandlarna kopplar till egenmakt hos klienterna, vilket uttrycker sig i ökat agentskap, ökat ansvarstagande och ökad kompetens. Motivation konstrueras vidare som en spiralformad process. Nodalpunkterna och diskursens övriga moment är därför inte tydligt avskilda från varandra. Hopp, förmåga och förändring är istället intimt sammanvävt och utgör varandras förutsättningar.

Precis som den rationella motivationsdiskursen på enhet A, är den emotiva motivationsdiskursen på enhet B förknippad med en förställning om människan som en i grunden autonom, kompetent och fri aktör. Dock finns det två fundamentala skillnader mellan de lokala diskurserna. På enhet A har vi att göra med en rationell autonomi, något som klienten *förutsätts ha* till dess motsatsen är bevisad. På enhet B är autonomi något som klienten menas

besitta ”innerst inne” och autonomin är således något som personalen har i uppgift att befria. Vidare kan denna befrielse bara ske genom en god behandlingsrelation.

Den emotiva motivationsdiskursens nodalpunkter får mening genom att artikuleras till diskursens moment. Dessa artikulationer är inte självskrivna. I en medicinsk diskurs kan hopp länkas till bot eller lindring snarare än till förändring, och till läkemedel snarare än till relation. Förmåga kan i en funktionshinderdiskurs länkas till hjälpmedel. Förändring kan i politiskt eller strukturellt socialt arbete artikuleras till materiella förhållanden, såsom bostad eller arbete istället för till autonomi. Nodalpunkterna är således instabila flytande signifikanter och kan få en ny mening genom att artikuleras till nya moment i motivationsbegreppets diskursiva yttre.

Klientkategorier

På enhet B pratar man, precis som på enhet A, om motiverade och omotiverade klienter, men inte utifrån begreppsparet *vill/vill inte*, utan snarare utifrån *hopp/maktlös* eller *agenskap/oförmåga*. Klienter konstrueras inte i särskilt hög grad som problematiska på enhet B. Detta kan tolkas utifrån att enheten inte har det yttersta ansvaret för klienterna, vilket åligger socialtjänstens myndighetsutövande gren. Vidare besitter enhet B inte några andra resurser än sig själva, som klienterna kan åtrå. Hjälpen är således ingen ”rättighet”, utan snarare ett erbjudande som klienten kan acceptera eller välja bort. Ett tredje skäl kan vara att verksamheten på enhet B inte är självlegitimerande. Enheten behöver legitimera sin verksamhet genom att vara attraktiv och tillmötesgående. Ett fjärde skäl kan vara att den lokala motivationsdiskursen, i samspel med de skäl som nämnts ovan, implicerar mindre problematiska subjekspositioner.

De statiska subjekspositionerna *motiverade klienter* och *omotiverade klienter* löses upp i olika underkategorier på enhet B. Att vara omotiverad innebär på enhet B att uppleva sig maktlös eller oförmögen till förändring. Den lokala motivationsdiskursen implicerar positioner som på olika sätt är kopplade till hopp, förmåga och förändring. Liksom på enhet A kan dessa sorteras under kategorierna *de helt omotiverade*, *de bristfälligt motiverade* och *felmotiverade* klienterna. Hos de helt omotiverade, och hos de bristfälligt motiverade klienterna, är det framförallt motivationens styrka som brister, medan det hos de felmotiverade är motivationens riktning som är problematisk. Jag kommer nedan presentera exempel ur dessa kategorier, som jag har urskilt i min analys.

De helt omotiverade

Ett exempel på denna kategori är klienter som karaktäriseras av att uppleva sig *tvingade* att komma till enhet B. Trots det framställs de inte som särskilt problematiska, snarare är det omständigheten – att de upplever sig tvingade att komma till enheten – som är problematisk. Klientens närvaro konstrueras som en möjlighet, och arbetet inriktar sig på att undanröja hindren för att utveckla en relation. Utdraget nedan är hämtat från fokusgruppintervjun med behandlarna på enhet B. Samtalet handlar om att socialtjänstens myndighetsutövare ibland villkorar försörjningsstöd med att klienten ska ha en behandlingskontakt:

- 1 B1: Jag brukar börja utifrån den här negationen va, alltså att ”hur känns det för dig att vara tvingad hit då?”. (...) Jag börjar utifrån det här med tvångssituationen va. Jag kan bara gå till mig själv, skulle nån tvinga mig till nånting så blir jag ju tokig va. Och samma sak gäller ju våra klienter. Och där kan man börja och där kan man hitta en [paus] nån slags linje att börja där, i att nysta i hur livet ser ut. Så man kan använda sig av den situationen [paus] tvångssituationen, och ett undersökande av det som händer när nån blir tvingad till [kontakt]. (...)
- 2 B2: Jag tänker nåt liknande i det att [paus] om människor kommer hit på nåt sätt, även om dom är jättetveksamma eller under tvång eller så vidare, så kan- [paus] så är det ofta en fördel att man sätter läget som det är alltså. Och då blir det ingen kamp. Då blir det inget övertalande eller ”du, det här är bäst för dig”. ”Hur är det?” alltså. ”Jo så här är det” och då sker det ofta en förändring alltså. Det är också avdramatiserande en del så: ”Puh, gött jag kan bara komma hit”.

Kategorin kännetecknas av att inte vilja komma till enheten, utan av att uppleva sig vara dittvingad, vilket implicerar en maktlöshet. Det problematiska ligger i att behandlingsupplägget på enhet B bygger på frivillighet. Även om det är tvång som i första läget fått klienten att komma till enheten, så görs ingen artikulering av tvång till motivation. Istället konstrueras tvånget som ett problem, vilket utsagan ”skulle nån tvinga mig till nånting så blir jag ju tokig va” (tur 1) implicerar. Behandlaren arbete orienteras mot att försöka komma förbi detta initiala problem och omvandla tvångssituationen till en situation som klienten upplever som frivillig. Detta kan inte ske genom övertalning. Istället sker det genom ett undersökande av ”det som händer när nån blir tvingad”. Tvångssituationen, som motverkar motivationen, ska vändas till en situation som främjar motivationen. Tvångssituationen konstrueras som given, något som inte kan göras något åt. Detta fråntar behandlarna ansvar för situationen, och på så vis kan behandlarna positionera sig vid klientens sida. ”Vi sitter i denna situation tillsammans – hur ska vi använda den?” tycks budskapet lyda. Detta budskap legitimerar det relationsskapande arbete som menas vara förutsättningen för att väcka klientens slumrande motivation och autonomi.

De bristfälligt motiverade

Ett exempel på kategorin bristfälligt motiverade klienter, som jag i min analys kunde urskilja, var *återvändarna*. Inte heller denna kategori konstruerades som problematisk, trots att den i en annan kontext hade kunnat ses som ”fastlåst”. Utdraget är hämtat från en teamkonferens på enheten, där nya ärenden tas upp för diskussion och fördelning.

1. B1: Hade vi nån mer? Du hade en återvändare?
2. B2: Ja precis. En kille som [paus] han har gått hos mig nåt år. Och var senast i juni hos mig. Han brukar göra så att han kommer några gånger va, och sen så kommer han inte.
3. B3 [skämtsamt]: Vet du vad jag kallar det? Periodintensiv.
4. B2: Ja det är nog rätt. Alltså det har med närheten att göra, han är lite rädd för det där. Det är cannabis, men han har ju gått på heroin och tyngre droger mycket den här killen. Så nå jag tänker att jag tar upp honom för att [paus] han får komma till mig ändå den tid som är [ohörbart]. (...)
5. B4: Jag tog en också återvändare här. (...) Vi hade ju lång kontakt. [paus] Alltså han var helt drogfri då och- [paus] Nu bor han på nåt sånt referensboende och ringer igen. Och jag har inte frågat nånting mer än att han vill komma tillbaks, och han vill prata med mig igen. Så att jag får ju ta det då.

Att klienterna som diskuteras i utdraget inte lyckas bli drogfria, utan återkommer med samma problem till enheten, är inget som personalen problematiserar. Ur ett motivationsperspektiv ses det snarare som logiskt, vilket kan kopplas till den lokala motivationsdiskursen, där behandlaren's uppgift är att väcka hopp genom relationen. Eftersom motivation och förändring i den lokala motivationsdiskursen inte går att särskilja från varandra, och inte heller från livet i övrigt, så är motivations-/förändringsarbetet en cirkulär process som fortsätter även när klienten är frånvarande. Den första klienten som diskuteras framställs som någon som har kommit en bit på vägen mot drogfrihet, han har tidigare använt heroin, men nu använder han cannabis (tur 4). Möjligen har ett tidigare mål varit att bli fri från heroinet och nu återvänder klienten och önskar bli fri från cannabis. Sättet att konstruera denna klientkategori implicerar en inneboende autonomi som behöver respekteras för att utvecklas. När denna autonomi utvecklas så antas individens upplevelse av egenmakt öka, och med detta förmågan till att ta ansvar för en förändring som i slutändan kan leda till drogfrihet. Den andra klienten som diskuteras har inte återvänt för att ta ytterligare ett steg på vägen mot drogfrihet. Istället antyds omvända – klienten var tidigare drogfri, men nu har något skett som gör att klienten vill ha en ny kontakt. Inte heller detta framställs som problematiskt eller klandervärt. Behandlaren's arbete orienteras, liksom i fallet med den första klienten, mot att ta emot och erbjuda en relation, vilken är förändringsarbetets plattform.

De felmotiverade

De felmotiverade klienterna antas vara motiverade till förändring, men kännetecknas av att inte dela enhetens syn på förändringens medel eller mål. Ett exempel på dessa klienter är de som jag har valt att kalla *omoraliska missbrukare*. Med omoraliska menar jag att klientkategorin medvetet utmanar enhetens moraliska mål, något som kan illustreras genom följande fokusgruppsutdrag:

- 1 B1: Jag hamnar ibland i ett dilemma därför jag jobbar mycket med det där haschprogrammet. (...) Man hjälper folk med att gå igenom abstinensen på cannabis. Då kommer det nån och säger såhär liksom mer: ”Ja, nä jag vill ha hjälp med att dra ner, jag vill bara röka på helgerna. Men jag vill inte sluta helt”. Och då blir man ju liksom [paus] som kommunaltjänsteman lite sådär- [paus] Då hamnar man lite sådär i ett visst dilemma. ”Jaha, ska jag hjälpa folk att fortsätta missbruka fast mer kontrollerat?” Eftersom droger är definierade som [att] allt bruk är missbruk. Och illegalt. Det har jag varit med om några gånger.
- 2 B2: Sen tänker jag kunskapen att det är rätt svårt för nån som haft ett beroende att röka bara på helgerna. [paus] Att det är- [paus] Det går att problematisera rätt mycket runt vad vår erfarenhet säger om det upplägget så.
- 3 B1: Jo, men då har jag sagt såhär till dom där- [paus] Då har jag sagt ungefär såhär: ”Jaha, javisst, okej - försök med det då så får vi se. Men då ska du veta att om du inte lyckas så har vi ett program där vi hjälper dig att gå igenom abstinens helt och hållet, så det är bara att säga till”. Och det var speciellt två fall, det gick väl några månader, sen ringde han och sa: ”Du, kan vi köra det där programmet, det här funkar inte”, för det gör det ju inte. Men jag bara tänker att man har hamnat i ett dilemma där utifrån vad som gäller.

De omoraliska klienterna kännetecknas av att inte vilja bli missbruksfria, utan av att vilja få en bättre kontroll över, eller minska på missbruket. Det problematiska ligger i att som behandlare ”hjälpa folk att fortsätta missbruka” (tur 1). Klientens mål är riktat mot en förändring som utmanar enhetens gränser. Vi ser i tur 1 att lagens definition på missbruk är moraliskt styrande, vilket även bekräftas med utsagan att ”man har hamnat i ett dilemma där utifrån *vad som gäller*” (tur 3). B1 benämner situationen som ett ”dilemma”, vilket B2 gör ett försök att lösa genom att hävda att det är ett ”svårt” mål (tur 2). Genom att åberopa *erfarenhet* undviker B2 att göra påståendet till en normativ fråga. Det *går inte* att ha kontrollerat drogande som uttalat mål. ”Sanningen” etableras genom objektiv modalitet, och diskvalificerandet av klientens mål legitimeras utan att framställas som ett normativt uttalande. B1 behåller dock ståndpunkten att det är ett dilemma (tur 3), vilket tyder på att gränsen inte är helt fixerad. Arbetet med de omoraliska klienterna tillåts fortgå kring gränsen, utan att detta leder till exkludering eller disciplinära åtgärder. Hur kan detta komma sig?

Utsagan ”jaha, javisst, okej - försök med det då så får vi se” och ”men då ska du veta att om du inte lyckas så har vi ett program där vi hjälper dig att gå igenom abstinens helt och hållet, så det är bara att säga till” simulerar en dialog med klienten (tur 3) och synliggör att detta arbete på enhetens moraliska gräns behöver legitimeras genom att göras till ett steg på vägen mot drogfrihet. I praktiken tycks dock det överordnade målet vara att respektera och stärka klientens autonomi, snarare än att upprätthålla de moraliska målen. Detta sker enligt behandlarna genom att möta klienten där hen är, och inte gå emot klientens önskan. Den implicita föreställningen tycks vara, att i relationen med behandlaren kan en process påbörjas där klienten aktualiseras som en allt mer kompetent och ansvarsfull person, ett identitetsarbete där klientens autonomi stärks, och resulterar i en förmåga att fatta det beslut som en ansvarsfull medborgare skulle fatta (”kan vi köra det där programmet, det här funkar inte”). Denna underliggande föreställning är nödvändig för att legitimera arbetet med den ”omoraliska” kategorin. Klientkategorin, som i ett annat sammanhang kunde ha konstruerats utifrån föreställningen ”kan men vill inte” (Villadsen 2003; Juhila & Raitakari 2010) eller som ”fastlåst” (Mik-Meyer 2004), blir här konstruerad som ”kan men vill inte... än” och därmed som ”flyttbar”. Detta blir möjligt med den underliggande föreställningen om att ett autonomt,

kompetent och ansvarstagande subjekt kan befrias i behandlingsrelationen (jfr Villadsen 2003). Behandlarnas arbete orienteras mot att erbjuda och upprätthålla relationen, i syfte att befria detta subjekt.

Ett annat exempel på kategorin felmotiverade klienter är de som jag har valt att kalla *de tunga missbrukarna*. Dessa kännetecknas av att ha en ”tyngre” problematik, och är problematiska då målet drogfrihet inte är inom synhåll, vilket innebär att andra mål måste upprättas. Dessa mål kan dock strida mot samhällets och enhetens moraliska mål. På enhet B:s teamkonferens noterade jag att personalen inte nekade någon klient kontakt, även om förutsättningarna för att uppnå drogfrihet många gånger framställdes som ytterst små. Utdraget nedan är från fokusgruppintervjun där jag har följt upp detta tema genom en fråga om huruvida enheten tar emot och tänker att de kan hjälpa alla klienter.

- 1 B1: Vi vill ju hjälpa alla och vi tror att vi kan hjälpa många. Men rent realistisk när man tittar på det så går ju inte alla härifrån och är drogfria, om man tittar på det så. Men riktningen finns ju där på nåt sätt.
- 2 B2: Jag tänker vi kan hjälpa alla med nånting. Vi kan inte hjälpa alla till drogfrihet, men vi kan hjälpa till. Och det är en inställning vi har, att ”kom hit så försöker vi hjälpa till”. Sen kan det va att vi hänvisar eller följer med till nästa ställe eller, eller att man oftast blir kvar. [paus] Men det innebär inte att- [paus] Jag tänker att det beror på hur man tänker att- [paus] När blir man hjälpt, eller vad har man för tankar om det alltså. Med ett välkomnande mottagande, och sen att vi gör det vi kan, kanske ihop med andra bitar, men att vi ändå gör [paus] gör så mycket vi kan här.
- 3 B3: Jag tänker också på dom som kommer som på nåt sätt vill undersöka om dom- [paus] Om det finns nån möjlighet att sluta och bli hjälpt och så. Man kanske inte har jättemycket hopp, men nån typ av hopp har man att man kan bli hjälpt. Och man går in och, tillsammans med oss då får möjlighet att vrida och vända och se om [paus] alltså våga ta det här steget ”ska jag” liksom, ”känner jag tillräckligt starkt för detta”? Och sen tänker jag det här som nån av er sa, det här med att [paus] alltså vad är det vi ska hjälpa? Det är olika saker. Alltså vår målsättning är ju att dom personer som kommer hit skall [paus] få koll på sina droger och alltså naturligtvis leva drogfritt, men- [paus] Jag tänker [paus] att man kan hjälpa till med att, i den processen, att man själv tar ett beslut för hur man vill ha det och att man hjälper till att arbeta kring det beslutet. Och det kan ju, mer att man [paus] alltså får [paus] alltså känner att man själv har koll på vad som händer i mitt liv, mer än att andra styr då. Att det [paus] det är ju det många vill ha hjälp med, eller som liksom behandlingen handlar om.

En del klienter antas alltså komma till enheten för att undersöka ”om det finns nån möjlighet att sluta och bli hjälpt” (tur 3). Utsagan ”man kanske inte har så jättemycket hopp, men nån typ av hopp har man” (tur 3), underförstår att det ändå är hoppet som drivit dem till enheten. I uttalandet ”undersöka om det finns nån möjlighet att sluta”, länkas ”att sluta” till *möjlighet* vilket är något annat än vilja. Underförstått är att de som inte går drogfria från enheten kännetecknas av att sakna en upplevelse av att det är möjligt att sluta. De upplever sig inte *förmå*. Yttrandet ”känner jag tillräckligt starkt för det här” är besläktat med att vilja, dock används ordet ”känner” vilket underförstår att det inte är ett rationellt viljemässigt beslut det handlar om, utan en upplevelse. Läst i sitt sammanhang torde utsagan kunna tolkas som att det handlar om klientens upplevelse av att förändring är möjlig eller inte. Klientkategorin kännetecknas av att inte kunna ”hjälpas till drogfrihet” (tur 2), men de kan ändå hjälpas till något, i praktiken till bättre kontroll på drogerna och sitt liv. Då detta mål strider mot enhetens moraliska målsättning (drogfrihet) behöver målet legitimeras genom att drogfriheten är inriktningen, även om alla inte når dit. Konstruktionen orienterar behandlarnas arbete mot att tillsammans med klienten utforska möjligheter och resurser.

Klientkategorin konstrueras utifrån föreställningen ”vill men kan inte” (Villadsen 2003) även om ”vill” får en lite annorlunda innebörd då det inte så mycket handlar om en rationell medveten vilja att nå specifika mål, utan snarar om en relationellt bunden upplevelse av hopp om förändring. Oavsett detta så konstrueras kategorin som ”flyttbar” (Mik-Meyer 2004). Arbetet orienteras mot att stärka klientkategorins autonomi, vilket är möjligt så länge misslyckandet med att nå drogfrihet kan legitimeras med att ökad kontroll över drogerna är ett steg på vägen mot drogfrihet. Dessa klienter är således förknippade med ett ansvar hos

behandlarna att väcka klientens motivation och autonomi. Genom att väcka hopp i en relation där möjligheter utforskas förväntas kategorin få en ökad förmåga att själva kunna fatta rätt beslut. Implikationen är att klienten har en inneboende strävan mot självförverkligande, en inneboende autonomi som är hindrad på grund av upplevelsen att förändring inte är möjlig.¹¹

Sammanfattning

I min analys av enhet B har jag visat att de tre övergripande kategorierna *helt omotiverade*, *bristfälligt motiverade* och *felmotiverade* klienter får en annan innebörd än på enhet A. Bristande motivation antas i den lokala motivationsdiskursen på enhet B hänga ihop med en upplevelse av vanmakt och av oförmåga. Såväl de helt omotiverade som de bristfälligt motiverade klienterna, antas ha en latent motivation. Behandlarnas arbete orienteras mot att positionera sig med klienterna och erbjuda en god behandlingsrelation. Detta väcker, enligt behandlarna, hopp. Relationen syftar också till att stärka klienternas autonomi och upplevelse av egenmakt. När denna upplevelse växer, antas klienten få en ökad förmåga att fatta ansvarsfulla beslut i sitt liv. De felmotiverade klienterna anses vara motiverade, men inriktningen på denna motivation strider mot enhetens moraliska mål då de strävar efter ett kontrollerat eller minskat drogande. Dock anses även dessa klienter vara latent inriktade mot drogfrihet, men de antas behöva komma närmare målet för att uppleva att det är tänkbart eller möjligt. Konstruktionen orienterar socialarbetarna mot att möta klienten ”där hen är”. Då detta inte bara utmanar enhetens moraliska mål, utan även den dominerande narkotikadiskursen i Sverige, behöver detta särskilt legitimeras genom att konstrueras som ett steg på väg mot drogfrihet.

¹¹ Jfr. Villadsens diskussion av Revstedts motivationsbegrepp i *Det sociale arbejde som befrielse* (2003).

7 Enhet C – förändringens väg

I den tredje fallstudien är vi åter i ett myndighetsutövande landskap. Enhet C är en vuxenenhet och samtliga anställda arbetar med myndighetsutövning, vilket gör den annorlunda än enhet A. Enheten vänder sig till vuxna personer över 18 år, de flesta har en missbruksproblematik men enheten tar också emot individer med psykiska funktionshinder. På enheten arbetar sju socialsekreterare, samtliga socionomer, en 1:e socialsekreterare och en enhetschef. Man blir aktuell på enheten genom en egen ansökan om bistånd, eller genom en anmälan från tredje part.

Motivationsbegreppets konstruktion

Min analys av det empiriska materialet jag samlat in på enhet C visar på en konstruktion av motivationsbegreppet som liknar den på enhet A. De nodalpunkter jag urskilt är ”vilja”, ”insikt” och ”förändring”. Analysen nedan följer samma struktur som de tidigare fallbeskrivningarna.

Vilja

S: Jag tyckte inte att det är självklart [paus] jag tycker att det handlar om förmåga [paus] vilja och förmåga och egna resurser, så jag tycker inte att det är någon självklar historia. Sen kan man ju säga att tar inte personen nån gång ett eget ansvar, och vill personen inte nån gång, vill personen verkligen inte och tar personen aldrig nåt ansvar så kommer han inte bli missbruksfri. Alltså det är ju självklart så va [paus] men sen har vi väl olika ansvar i att stötta i det. Och i att personen får ta konsekvenser för [paus] leva med sina konsekvenser av att leva som den gör. Det tycker jag får vara en avvägning utifrån personens förutsättning och förmåga och vad den lever i och så. (Fokusgruppintervju)

I citatet ovan talar en socialsekreterare om vad hen menar att motivation egentligen är. Begrepp som nämns är *förmåga*, *vilja*, *egna resurser* och *ansvar*, vilket visar att dessa begrepp alla är närliggande. Socialsekreteraren betonar att det inte är ”självklart” vad motivation är. Även citatets pauser tyder på en låg affinitet med det sagda. Men en sak är dock självklar: ”Vill personen verkligen inte och tar personen aldrig nåt ansvar så kommer han inte bli missbruksfri”. Utsagan görs med en stark och objektiv modalitet, vilket skapar en sanningseffekt. Underförstått är att om viljan inte finns där så spelar förmåga och resurser ingen roll. Om man har förmåga och egna resurser, men saknar vilja, kan man knappast kallas motiverad. Däremot kan man vara motiverad om man saknar förmåga och resurser men, trots detta, *vill*. Detta implicerar att vilja är överordnat begrepp, och således en nodalpunkt.

Vilja ekvivaleras med att *ta ansvar* och med det doxiska målet *missbruksfri* vilket implicerar en ekvivalens mellan vilja och förändring. I utsagan används ordet ”tar” i relation till ansvar, vilket implicerar att individen förutsatt ha en förmåga och en autonomi, snarare än att detta är något som ska befrias (jfr Villadsen 2003). Därmed kopplas ansvar till vilja snarare än till förmåga, vilket synliggör att ansvar normalt är något som har med moral att göra.

Förmåga och resurser är ändå närliggande begrepp. Längre ner i citatet resonerar socialsekreteraren om när socialtjänsten behöver stötta personens motivation, och när personen får ta konsekvenserna av att sina handlingar, och menar att detta måste vara en individuell avvägning. Det underförstådda är, att om det handlar om ”ovilja” så får klienten ”ta konsekvenserna” av att leva som den gör, men om socialsekreteraren bedömer att det handlar om bristande förmåga eller resurser så kan personen behöva stöttas. Utsagorna implicerar att motivation artikuleras till vilja, medan förmåga och egna resurser, som i och för sig kan både stödja och stjälp motivationen, är element det diskursiva fältet och utgör ett konstitutivt yttre. Förhållandet mellan vilja och förmåga tydliggörs i följande citat:

S: Motivation kan ju vara en färskvara. Eller, man kan ju faktiskt känna motivation när man är på sin dagbehandling eller på AA, men när man kommer hem eller kommer till sina kompisar som sitter och missbrukar så kanske man inte är där [paus] eller jag menar, det behöver inte va så konstant. Och sen

handlar det väl om vilja. [paus] Eller vad är vilja och vad är förmåga? För jag kan ju se på Ann [ett vinjetfall] till exempel, att hon kanske vill jättestarkt ibland, men det kan man väl se att hon har ju svårt att hålla kvar en vilja eller tanke eller en riktning. Och är hon då motiverad, jättestarkt motiverad kanske ibland, så har hon ju svårt att hålla kvar saker. Eller det är ju ganska flyktiga saker. (Fokusgrupp)

I citatet ovan artikuleras motivation till *färskvara*, underförstått är motivation något flyktigt. Längre ner i citatet sägs att det kan vara ”svårt att hålla kvar” en vilja. Uttrycket ”svårt att hålla kvar” implicerar att det handlar om en ”oförmåga” att hålla kvar viljan (man kan ju knappast vara ”ovillig att hålla kvar en vilja”). Vilja och oförmåga synliggörs i citatet som två skilda saker, där vilja artikuleras till motivation, och förmåga framställs som en egen kraft, med makt att understödja eller förstöra motivationen. Artikulationen av vilja implicerar en rationalitet och att motivation handlar om medvetna val. Motivation lokaliseras genom artikulationen till något inre. Vidare implicerar artikulationen att ”omotiverad” ges betydelsen ovillig att bli missbruksfri, och ovillig att ta ansvar.

Insikt

Av föregående avsnitt framgick att personliga konsekvenser av att missbruka legitimeras i den mån det pågående missbruket kan kopplas till en ovilja att bryta, snarare än en oförmåga. Det tycks dock inte handla om att klienterna ska straffas genom konsekvenserna, snarare tycks det handla om att det ska bli tydligt för klienterna vad deras livsstil leder till. Med andra ord ska klienterna komma till *insikt* om konsekvenserna av att leva som de gör.

Följande utdrag är hämtat från fokusgruppintervjun. Ett vinjetfall har använts som utgångspunkt för diskussionen, och i vinjetten beskrivs en man som länge använt amfetamin och cannabis. Medan han tidigare upplevde amfetaminmissbruket som kontrollerat och positivt, har det de senaste åren accelererat och blivit okontrollerat. Han har förlorat sitt arbete och sin lägenhet. Mannens önskan är nu att få hjälp att återgå till ett kontrollerat amfetaminmissbruk som han upplevde att han hade tidigare i livet. Han önskar också få hjälp med att åter etablera sig på bostadsmarknaden. Cannabismissbruket ser han som oproblematiskt både nu och tidigare i livet. Vi kommer in i diskussionen när socialsekreterarna diskuterar klientens egna mål:

1. S1: Just när det saknas motivation till att sluta helt [paus]. Utan komma tillbaka på en nivå-
2. S2 [avbryter]: Som inte jag kan tro- [paus] Jag kan ju inte tro på hans mål. Eller, jag kan ju inte tro på hans väg till ett bra liv fungerar. Och nånstans är det väl där jag skulle ändå börja. [paus] Med att [paus] prata om vad jag ser och vad jag tänker utifrån min professionalitet. Sen kommer man väl- [paus] Eller jag menar det, [paus] man kommer väl inte jättelångt med det, det är ju inte lätt med nån som röker cannabis. Det är ju inte lätt med förändringsarbete med nån som alltid- [paus] Nån som alltid har THC- [paus] Eller han är ju alltid påverkad av THC, så det är ju inte lätt att jobba med förändringsarbete eller så, vad det gäller en sån person, och få honom att se sin [paus] insikt i det hela. (...) Sen är det inte heller lätt med någon som är mitt i ett cannabismissbruk att motivera. Eller, väldigt ofta sitter de inne i att det bara är omvärlden som tycker att det är ett problem och som ser konsekvenserna av det. Så det ser väl trögarbetat ut.

I tur 2 uttalar sig socialsekreteraren om mannens mål och menar att dessa inte går att tro på. Socialsekreteraren ser utifrån sin professionalitet som klienten inte ser, och i slutet av tur 2 uttalar vad det är som klienten saknar, nämligen ”insikt”. Att socialsekreteraren och omvärlden tycker ”att det är ett problem” och ”ser konsekvenserna” implicerar att insikten handlar om att se missbrukets negativa konsekvenser samt att koppla problem till missbruket. Bristande insikt får genom artikulationen betydelsen att inte koppla problem till missbruket. Samtalet fortsätter sedan och nästa citat berör hur man skulle arbeta motivationshöjande med klienten:

Och sen också, som sagt var, vad är det som har gjort att saker försvinner vad gäller [paus] eh ja, att man sitter och benar upp orsak och verkan och vänner som försvinner och [paus].

Citatet beskriver ett rationellt företag där orsak ska länkas till verkan vilket antas leda till insikt om missbrukets konsekvenser. Underförstått är att denna insikt ökar klientens förändringsmotivation. Motivationsarbetet konstrueras som en akt som innefattar att övertyga klienten om att organisationens mål (drogfrihet) är eftersträvansvärt. Detta legitimeras genom hänvisning till kunskap, professionalitet och erfarenhet, vilket döljer målens normativa sida.

Förändring

S: Nånstans måste vi ändå väcka en vilja eller intresse för förändring, för annars går det ju inte.
(Fokusgruppintervju)

Även på enhet C var *förändring* ett återkommande tema i anslutning till motivation. I citatet ovan länkas vilja med förändring. Detta kan låta banalt, men ur ett större perspektiv är det långt ifrån självklart. Arbetet som utförs på enheten handlar inte primärt om att människor ska kompenseras för brister eller få ett minskat lidande, utan syftar till att klienter ska förändras. Citatet synliggörs således den doxa som styr mötet med klienterna (jfr Ekendahl 2011).

Förändring får sin betydelse genom att ekvivaleras till särskilda mål och hur dessa mål ska nås. Att förändring normalt ekvivaleras med drogfrihet har varit tydligt. Kontrollerat drogande är inte ett mål som går att tro på. Dessa föreställningar avspeglar den dominerande narkotikadiskursen i Sverige. Men klienten förväntas inte bara vilja bli drogfri. Förändringen är också bunden till enhetens arbetsgång. Nedanstående utdrag berör när klientens vilja och organisationens arbetsgång inte är kompatibla. Utdraget är hämtat från fokusgruppintervjun, och en av socialsekreterarna beskriver ett dilemma som han uppstått i ett ärende:

S: Det är en person som har kontakt med [en frivilligorganisation]. Det är [ett specifikt behandlingshem som personen vill till] och då har han träffat nån person som varit nykter i 20 år efter att ha varit på [behandlingshemmet]. Och jag kan ju se att hans behov kanske ser annorlunda ut, eller att han skulle behöva andra saker och- [paus] På [frivilligorganisationen] är dom ju väldigt: ”Ja men det är väl bara att skicka iväg honom till [behandlingshemmet], gör det liksom utan att utreda”, och [klienten] då tycker att jag är skitjobbig. (...) Nä, men så att det är lite såhär att det är jättebra att du vill, men att man, [paus] ja, försöka bredda, och vi får faktiskt åka- [paus] Få lite olika studiebesök, och vi får faktiskt utreda hur din situation ser ut och om dom kan möta det och så. [paus] Sen kan det va skitsvårt, eller det är en balans för att man ska- [paus] Ja, det här med min bedömning och deras vilja [paus] man kan inte bara säga att ”Nej jag bestämmer att du ska dit”, och sätta den personen där, för då kommer det aldrig funka, utan jag måste ha med den personen. Att den ska tycka, eller den måste ju se det också. Gör han inte det så är det ingen idé.

Klienten i fråga har alltså ansökt om ett specifikt behandlingshem, något socialsekreteraren kopplar ihop med att han har träffat någon som blivit nykter genom en vistelse just där. Möjligen har detta väckt hopp hos klienten, som blivit motiverad. Klientens motivation är alltså riktad mot rätt mål (nykterhet/drogfrihet), men riktningen är ändå inte godkänd. Istället ska en utredning kartlägga klientens behov, varpå rätt behandlingsinsats ska matchas utifrån denna kartläggning. Men socialsekreteraren kan inte bara säga att ”nej jag bestämmer att du ska dit”, utan hen ”måste ha med personen” på sitt spår. Intressant är att det är klienten som ska se samma sak som socialsekreteraren, inte tvärt om. Utredningen blir ett redskap som, genom hävdad objektivitet, samtidigt konstruerar och legitimerar ”rätt” insats, liksom socialsekreterarens syn på klientens problematik, som den rätta. Förändring artikuleras således också till *kunskap*, vilket ytterligare legitimerar socialsekreterarens bedömning. Logiken implicerar en bakomliggande föreställning om att det är möjligt att i förväg bedöma vem som kan bli hjälpt, och hur detta ska gå till. Förändring förbinds med en i förväg fastställd process, en ”gång”, och processen sätts igång när klientens motivation matchar denna ”gång”. Konstruktionen bygger på föreställningen att om socialsekreteraren bara gör rätt bedömning, och personens motivation har ”rätt” riktning och styrka, så kommer insatsen leda till det i

förväg uppsatta målet. En implikation av detta är att klienten, om ”rätt” behandling erbjuds, görs ansvarig för utebliven eller avbruten behandling, då konstruktionen implicerar att misslyckanden har med klientens vilja att göra. Förändring konstrueras som en linjär process och som något som ligger utanför klientens vardagliga liv. Missbruket får formen av ett ”fel” som, efter en korrekt bedömning och rätt vald insats, kan processas bort. I nästa citat åskådliggörs hur arbetsgången inte bara handlar om att socialarbetarna ska göra professionella bedömningar, utan även har andra kopplingar:

S: Tanken är att man ska försöka hitta lösningar på hemmaplan och så kostnadseffektivt som möjligt. Men däremot ska klientens behov- [paus] Ska tillgodoses. Så det innebär ju inte att man inte skickar iväg en människa på behandling, jag menar, om- [paus] Ja, eller på behandlingshem om det är det som man anser vara behovet. Sen kan ju det va tufft, och det är skitjobbigt ibland och det beror på hur ekonomiska tiderna är och hur det ser ut runt omkring. (Fokusgruppintervju)

Citatet synliggör hur organisationens regler styr socialsekreterarna mot att först försöka hitta kostnadseffektiva lösningar på hemmaplan. Arbetsgången är således inte bara kopplad till kunskap utan även till ekonomi. I utdraget framkommer tydligt hur en professionell och en ekonomisk diskurs kämpar om företräde att få utforma den väg, vilken klienten förväntas vara motiverad att vandra, och som klienten behöver uppfatta som den rätta.

Sammanfattning

Min analys av materialet från enhet C har visat att den lokala motivationsdiskursen är snarlik den på enhet A och byggs upp runt nodalpunkterna ”vilja”, ”insikt” och ”förändring”. Artikulationerna bygger på och reproducerar en *rationell motivationsdiskurs* snarlik den på enhet A. Medan min analys av enhet A visade på glidningar i motivationsbegreppet beroende på om behandlare eller myndighetsutövande socialsekreterare talade, visar min analys av enhet C att det kan finnas glidningar även bland myndighetsutövande socialsekreterare. Detta är som tydligast när *vilja* diskuteras. Även om jag i min analys kunnat urskilja vilja som ett privilegierat begrepp, har modaliteten generellt varit lägre.

Vad min analys av den lokala motivationsdiskursen på enhet C, tydligare än på enhet A har visat, är hur *förändring* – som är ett centralt begrepp i den lokala motivationsdiskursen – artikuleras från fler diskurser. Genomgående i mina tre fallbeskrivningar har en slitning synliggjorts mellan klientens mål och organisationens mål. Detta spänningsfält har lösts på olika sätt på enhet A och enhet B. På enhet C har artikulationen av förändring till kunskap och till ekonomi tydligt visat att en professionell diskurs och en ekonomisk diskurs kämpar om att få bestämma innehållet den förändring som klienten förväntas vara motiverad till.

Klientkategorier

Eftersom den lokala motivationsdiskursen på enhet C är uppbyggd kring nodalpunkterna *vilja*, *insikt* och *förändring*, konstrueras de ”omotiverade klienterna”, på olika sätt, i relation till dessa tecken. Den lokala motivationsdiskursen implicerar ett antal problematiska klientpositioner, vilka jag tidigare har sammanfattat i tre övergripande kategorier. I min analys av enhet C har jag identifierat tre exempel ur två av dessa kategorier, vilka presenteras nedan.

De helt omotiverade

Ett exempel på denna kategori, som jag urskilt genom min analys av enhet C, är de som kännetecknas av att vara *nybörjare*. Dessa klienter antas sakna en vilja till förändring, då de enligt synsättet inte inser nödvändigheten av att förändras. Utdraget nedan, som är hämtat från fokusgruppintervjun, handlar om denna klientgrupp, som menas vara svåra att motivera till drogfrihet:

- 1 S1: Alltså, ibland med unga killar till exempel, som lever- [paus] Och som kanske just har börjat, och som kanske tycker att det här livet är ganska kul och spännande fortfarande, så kan man väl känna att- Nä den här motivationen finns inte nu, för att det här drar för mycket, det här är för roligt. När vinsterna, ja att man ser att vinsterna är så stora fortfarande, eller överväger, så att man kan förstå att personen väljer det framför det andra, så kan man väl känna att - nä men den personen vill ju ha det här för det här är fortfarande så attraktivt, och den är inte motiverad till förändring.
- 2 J: Hur brukar ni arbeta med dem?
- 3 S1: Alltså är det inte LVM-mässigt och det är SoL, ja dels får man väl vara ganska tydlig, och då handlar det väl om försörjningsstöd också, att [paus] det är ju inte sånt här man får försörjningsstöd till att leva, eller det är ju inte det man ska använda försörjningsstödet för att leva som du gör nu utan då förväntar man sig andra insatser också. Faktiskt. Nä sen så får man väl försöka med det. Och det är skitsvårt att konkurrera med nåt som är ganska attraktivt faktiskt. [paus] Men man får väl försöka prata om nackdelar och resurser och [paus] ser den nånting? Vad märker den själv? Vad tänker den själv? Omkring det vad tänker den, var vill han va om fem år? Hur vill han att livet ska se ut om fem år och sådär.

Dessa ”unga killar” kännetecknas av att fortfarande tycka att missbrukslivet är kul och spännande, och de konstrueras som omotiverade till förändring. Vinsterna antas överväga de negativa konsekvenserna, varför denna kategori klienter väljer missbruket framför annat. Kategorin kännetecknas således av att *vilja* missbruka, något som implicerar en autonomi.

Dock kännetecknas kategorin av att *fortfarande* tycka att missbruket är övervägande positivt, och av att inte vara motiverad *nu* (tur 1). Dessa ord implicerar att nöjdheten är temporär och kan komma att förändras. ”Nybörjarna” konstrueras således utifrån ett tidsperspektiv. Detta kan hänga ihop med att denna typ av klienter kännetecknas av att vara unga. Även om de antas ha insikt sin nuvarande situation (vinsterna *är* för stora), så saknar de insikt om missbrukets *framtida* konsekvenser. Denna konstruktion öppnar upp en lucka, och socialarbetarnas arbete orienteras mot att försöka skapa insikt om framtida konsekvenser hos klienterna. Detta sker genom att prata om eventuella tecken på missbrukets nackdelar (”ser den någonting?”) och om framtida konsekvenser (”var vill han va om fem år?”, tur 3).

Att socialarbetarnas handlingar orienteras mot att korrigera klientens moral, blir tydligt i tur 3, där hot om avslag impliceras, om klienten inte vill ha andra insatser också. Att villkora eller avslå försörjningsstödet antas inte enbart ha en disciplinerande effekt på klientkategorins moral, utan förväntas också bidra till insikt om missbrukets negativa konsekvenser. Utsagan att socialbidrag inte är till för att leva ”som du gör nu” (missbruka) följs av ordet ”faktiskt” (tur 3). Ordet fungerar i sammanhanget som ett rättfärdigande account (Scott & Lyman 1968), vilket fyller funktionen att neutralisera det eventuella klandervärda i att avslå försörjningsstödet.

De felmotiverade

Ur denna kategori har jag i min analys urskilt två exempel. Det första exemplet är de som anses vara *otåliga* och kännetecknas av att ifrågasätta den organisatoriska arbetsgången. Följande utdrag är hämtat från en teamkonferens där en ”otålig” klient diskuteras.

- 1 S1: Sen är det [klienten] då som hörde av sig här i förra veckan. Jag och [en kollega] gjorde ett hembesök, för när han ringde så lät han väldigt skakig. Han ringde och ansökte om stöd för att komma iväg till [ett behandlingshem], helst samma dag. (...) Han varit inlagd för abstinensbehandling en gång och gjort abstinensbehandlingar polikliniskt det senaste året, förstod jag det som. (...) Han hade när vi träffade honom i torsdags hade han varit nykter i två dagar, men väldigt skakig. Bara på den timmen det tog för mig och [kollegan] att ta oss dit så hade han tagit två öl då och då var han ju inte lika skakig. Men vi rekommenderade honom att ändå söka igen då för en abstinensbehandling. Och det gjorde han. Sista [behandlings-]dan var igår. [paus] Nu igår hade vi en diskussion kring det här med hans ansökan [paus] och jag förklarade, eller vi förklarade ju gången redan när vi var hemma hos honom, det här med behandlingshem och liksom ta ett steg i taget och påbörja abstinensbehandling först, då. Idag, nu på morgonen, ringde han för att säga att han har funderat över detta och tänker att det är lika bra att ta

tillbaka ansökan för han kan inte vänta på nästa SU¹² för att fram till dess så har han antingen hunnit återfalla och då är allt förlorat ändå. Eller så har han klarat det och då är det skit, inte skit samma, så sa han inte, men då är det ju strunt samma. Så [paus] men så pratade vi en stund och han vidhåller sin ansökan. Men när jag pratar med honom så låter det som han lägger ju väldigt mycket av sitt beroende utanför sig själv. Precis som att han själv inte har någon möjlighet att styra över detta på något sätt, är mitt intryck av honom. Alltså som om det vore en kraft som styr över honom som han inte kan ha någon kontroll över.

- 2 S2 [avbryter]: Är det enda han tror, att det enda är behandlingshem? Eller så är det att vara nykter och [paus] det finns ingenting där emellan?
- 3 S1: Nä, jag sa ju det att vi har ju stödinsatser vi kan erbjuda liksom under tiden han har en utredning hos oss, och han frågade lite vad det innebär.

Redan i tur 1 kan man ana att klientens önskan om snabb handläggning ses som problematisk. Implicit konstrueras klientens självupplevda behov, att komma iväg till behandlingshem snarast, som en *negativ egenskap* hos klienten. Han framställs som otålig. Klienten påstås vidare förlägga sitt beroende utanför sig själv, som om beroendet vore en kraft han inte har kontroll över. Klientens upplevda behov indikerar kontrollförlust (ett kriterium för beroende och således ett legitimt skäl att behöva hjälp), men verkar i utdraget kopplas till ansvarslöshet och impulsivitet. Underförstått är att en ”god” klient kan och bör vara uthållig och ta ansvar.

Min analys visar även hur klientens motivation och upplevda behov inte passar in i enhetens arbetsordning. Denna ordning beskrivs som en ”gång” där klienten ska ta ett steg i taget. Genom användandet av substantivet ”gången” sker en nominalisering, vilket tonar ner personalens ansvar i frågan. Det är inte socialsekreteraren som bestämmer gången fram till ett bistånd. Nominaliseringen leder till en naturalisering där gången framställs som given och ej möjlig att ifrågasätta. Då gången är given, blir det klientens motivation och oförmåga att anpassa sig till denna som blir problemet.

I tur 2 bryter S2 in och frågar om behandlingshem är det enda som klienten kan tänka sig, och S1 svarar att klienten kan erbjudas stödinsatser medan han utreds (tur 3). Replikskiftet kan tolkas som att det inte bara är oförmågan att vänta som är problematisk, utan att även den önskade behandlingsformen kan strida mot enhetens arbetsgång. Underförstått ska motivationen, för att leda fram till hjälp, vara riktad mot den behandlingsinsats som organisationen anser är lämpligast samt vara kompatibel med gången fram till denna. Trots att klienten konstrueras som impulsstyrd och problematisk, finns det inget i utdraget som tyder på att klientens bristande egenskaper legitimerar några repressiva åtgärder. Istället orienteras socialsekreterarnas arbete mot att bevilja stödåtgärder till dess att en utredning är gjord och ett behandlingsalternativ kan presenteras. Men vad ska dessa stödinsatser syfta till? Utdraget öppnar upp för tolkningen att klientens bristande egenskaper ska stärkas och bearbetas så att klientens motivation och mål passar in i ”gången” så att hjälpen blir möjlig. Genom att konstruera klienten som problematisk legitimeras ett korrigerande arbete som har den dubbla funktionen att samtidigt stärka (”orka” ända fram) och underkuva (”passa in”) klienten (jfr Foucault 1980 & 2002; Hörnqvist 2012).

Ett annat exempel på kategorin felmotiverade klienter som jag identifierat på enhet C, är *de som lägger ribban för lågt*. Dessa kännetecknas av att tycka att livet är problematiskt, men har en bristande insikt om att problemen bör kopplas till missbruket, en koppling som socialsekreterarna gör. Klienterna antas vara motiverade till att genomföra en förändring i livet, men vill också fortsätta missbruka.

S: Det är ju svårt att i en vårdplan [paus] eller jag tänker att [paus] det är ju inget man själv tror på att han kan fortsätta med sitt cannabis och ta amfetamin då och då.

¹² Det politiskt tillsatta sociala utskott där vissa beslut i individärenden fattas, t.ex. beslut om behandlingshem.

Citatet är hämtat från fokusgruppintervjun med enheten och ett vinjettfall (bilaga 3) har använts som underlag för diskussionen. Mannen i vinjetten, som har haft ett långvarigt narkotikamissbruk och har blivit bostadslös, vill ha en förändring i sitt liv. Den förändring som han önskar är att få en bostad, samt att få bättre kontroll över narkotikan. Han har ingen ambition att sluta helt med narkotika, då han menar att ett kontrollerat bruk är oproblematiskt. Klientens problembeskrivning och lösning är inget som enheten kan ställa upp på. Målen låter sig inte formuleras ”i en vårdplan”. Mannen ”vill fel”.

Och så är det ju jättetypskt också, tänker jag, det här med att man förstår kanske att man inte kan använda amfetamin så ofta, men cannabis tycker man inte är nåt problem. Men [paus] att det bara är omgivningen som ser att det är problem. För man ser att han inte tänker som man ska göra [skrattar]. Ja, det är jättesvårt.

Trots att en vinjett utgör underlaget för diskussionen så konstrueras problematiken som ”jättetypsk”, vilket indikerar att den här kategorin av klienter är vanligt förekommande på enheten och har en institutionell förankring. Implicit förstår vi att klienterna saknar en insikt som omgivningen och socialsekreterarna har – att de har missbruksproblem. Kategorins motivation är problematisk, då den har fel riktning. Men då problematiken konstrueras som en fråga om bristande insikt, impliceras ett ansvar hos socialarbetarna att arbeta med kategorin.

Jag tycker det är jättesvårt att jobba med folk medan dom håller på med cannabis och [paus] men det ser inte så kritiskt ut så jag kan ju inte se [paus] å vad hemsk jag är [paus] jag tänker tvång hela tiden. Men jag menar [paus] för jag tänker det ser ju inte ut som något LVM i faggorna heller. Vi hoppas på kontraktsvård [skrattar]. (...) Sen skulle jag ju vara väldigt tydlig i att dit han vill, och det sättet han vill dit, är inget jag tror på. Och det tror inte jag fungerar. Och det är inget jag kan ställa upp på i längden eller så [paus] att stötta honom i det, för jag tror inte att det funkar. (...) Men sen får man väl ändå kanske försöka möta honom i att, ja det är väl bra om han kan [ta] amfetamin mindre, ja möta honom nästan där då, då är väl det bra då om han kan göra det mindre. Och ibland så kan man ju faktiskt [paus] ibland händer det ju också att man kommer fram med folk som vi säger ”ja då försöker vi jobba mot det här då” och så gör man det och pratar mycket om det och så. Och sen kan ju faktiskt personen komma fram till att, ja nä men det var ju dom här målen då och hur funkar det, och nä det kanske inte funkar.

Klientens önskemål utmanar de doxiska fundamenten att ”droger är av ondo” och att målet för enhetens klienter är ”drogfrihet”. Men då detta antas bero på en bristande ”insikt” så kan han inte fullt ut hållas ansvarig. Arbetet med denna typ av klienter beskrivs som ”jättesvårt”. Utsagorna ”jag tänker tvång hela tiden” och ”vi får hoppas på kontraktsvård” indikerar en önskan om att med repressiva åtgärder begränsa individens autonomi och frihet, för att på så sätt skapa en förändring. Men klienten uppfyller inte kriterierna för dessa medel. Socialsekreterarens skratt efter dessa utsagor kan tolkas som en ursäkt, och sänker affiniteten i utsagorna.

Trots att det framställs som svårt och oattraktivt, orienteras socialsekreterarnas arbete mot att ändå initialt möta klienten. Men då han utmanar den dominerande narkotikapolitiska diskursens mål, legitimerar detta arbete inte sig självt. Utsagan att man ändå kanske får ”försöka möta honom” i hans önskan att missbruka mindre, måste legitimeras med att personen, genom detta, kan komma till insikt om att de uppsatta målen inte fungerar. Socialsekreterarnas arbete legitimeras således som att konstrueras som ett steg i att bli drogfri. Klientens mål kan således vara en utgångspunkt för arbetet, men utsagorna ”det är inget jag tror på” och ”det är inget jag kan ställa upp på i längden” indikerar att insikten behöver infinna sig inom en viss tid för att arbetet ska tillåtas fortskrida. Kategorin konstrueras som *möjligen* ”flyttbar”, vilket orienterar socialsekreterarna mot att *försöka* omforma klientens motivation. Att ”möta” klienten handlar inte om att stärka dennes autonomi och självständighet, utan om att styra och påverka klienten. Syftet med att ”möta” klienten är att få en plattform att väcka ”insikt” om att enhetens mål är riktiga och att socialsekreterarna vet klientens bästa.

Sammanfattning

Jag har genom min analys av enhet C visat tre exempel på klienter som, genom att på olika sätt länkas till den lokala motivationsdiskursens nodalpunkter, kan relateras till de övergripande kategorierna helt omotiverade och felmotiverade klienter. *Nybörjarna*, som är ett exempel ur de helt omotiverade klienterna, antas tycka att missbrukets positiva sidor överväger de negativa, och *vill* därför missbruka, enligt synsättet. Dock saknar de insikt om, vad socialsekreterarna anser vara, missbrukets *framtida* konsekvenser. Konstruktionen orienterar socialsekreterarna mot att bedriva ett motivationsarbete som dels innefattar att villkora andra bistånd för att tydliggöra att livsstilen är ”fel”, dels att samtala om klienternas framtid, vilket antas bidra till insikt om missbrukets konsekvenser. De felmotiverade klienterna, som på enhet C exemplifierats av *otåliga klienter* och *de som lägger ribban för lågt*, antas ha en vilja till förändring. De otåliga klienterna brister dock i insikt om att hans behov behöver utredas och bedömas av socialsekreterarna, för att ”rätt” åtgärd ska kunna sättas in. Den bristande insikten handlar således om förändringens *medel* - att en given arbetsgång är nödvändig. De som lägger ribban för lågt tillskrivs också en önskan om förändring, men antas sakna insikt om vilket *mål* som är det eftersträvansvärda. I båda fallen orienteras socialsekreterarnas arbete mot att bevilja stödinsatser i syfte att stötta och samtidigt korrigera klienterna till dess att motivationen har rätt inriktning, vilket legitimeras genom konstruktionen att de saknar, och behöver hjälpas, till insikt.

8 Sammanfattning

Syftet med uppsatsen har varit att analysera hur motivationsbegreppet konstrueras lokalt på tre enheter i den kommunbaserade missbruksvården, samt att analysera de lokala motivationsdiskursernas implikationer. Det sistnämnda har innefattat att särskilt studera hur klienter och klientkategorier konstrueras i socialarbetarnas diskussioner, hur föreställningar om ansvar och moral tillskrivs olika kategorier, vilka åtgärder som förknippas med olika klientkategorier samt hur dessa åtgärder legitimeras. Till sist har jag också velat utröna hur de lokala motivationsdiskurserna är kopplade till större institutionsöverskridande diskurser.

I mina empiriska kapitel har jag visat hur begreppet motivation ges specifik betydelse genom konkreta artikuleringar. Jag har visat vilka privilegierade tecken som är kopplade till motivation, och hur dessa tecken relaterar till andra tecken genom ekvivalenskedjor. Jag har också visat vilka föreställningar och antaganden som de konkreta artikuleringarna bygger på och reproducerar. Jag har försökt visa på hur särskilda betydelser av motivation etableras som ”sanna”, samt vilka glidningar och kamper om begreppet som förekommer. Därefter har jag visat hur olika klientkategorier konstrueras och förses med specifika kännetecken. Jag har fokuserat på de kategorier som, ur ett motivationsperspektiv, framställs som problematiska. I min analys har jag visat hur dessa kategorier är förknippade med olika föreställningar om moral och ansvar. Jag har också försökt att visa hur kategorierna är kopplade till olika åtgärder från socialarbetarnas sida, samt hur dessa legitimeras genom konstruktionerna.

I det följande kommer jag först att sammanfatta och diskutera hur begreppet motivation konstrueras på de studerade enheterna. Därefter relateras de lokala motivationsdiskurser jag urskilt till större institutionsöverskridande diskurser. Till sist sammanfattas och diskuteras de klientkategorier som jag urskilt. Perspektivet är komparativt och syftar till att synliggöra skillnader. Sammanfattningen innebär således en analytisk renodling, byggd på idealtypiska konstruktioner. I det empiriska materialet är artikuleringar aldrig helt stabila, och det finns alltid utmanande artikuleringar som omöjliggör diskursiv tillslutning. Min analys har dock visat att det finns hegemoniska artikuleringar på respektive enhet, och det är dessa som jag i sammanfattningen lyfter fram.

Två motivationsdiskurser

Om jag i min analys hade betraktat min studies tre enheter som en gemensam social praktik, och försökt urskilja *en kommunal motivationsdiskurs*, hade jag fått konstatera tydliga glidningar och uppenbara diskursiva kamper. Vilja och insikt artikuleras ofta till motivation tillsammans, men sällan samtidigt som hopp och förmåga. Förändring artikuleras däremot till motivation tillsammans med samtliga andra nodalpunkter, men ges olika betydelser beroende på om artikuleringen sker tillsammans med vilja-insikt eller med hopp-förmåga. Sammanfattningsvis visar ovanstående att motivation är en flytande signifikant och begreppets betydelse är allt annat än självklar. Jag har också urskilt att olika artikuleringar kan kopplas till olika kontexter och till olika subjektpositioner. När vilja och insikt artikuleras är det oftast i en myndighetskontext, medan när hopp och förmåga artikuleras är det oftast i en behandlingskontext.

Genom att analysera var de olika artikuleringarna äger rum, och vem som gör respektive artikulering, har jag kunnat urskilja och avgränsa två lokala motivationsdiskurser: en *rationell motivationsdiskurs*, respektive en *emotiv motivationsdiskurs*. Den rationella motivationsdiskursen byggs upp kring nodalpunkterna vilja, insikt och förändring, och den emotiva motivationsdiskursen runt nodalpunkterna hopp, förmåga och förändring.

Nedan följer en övergripande figur där de två motivationsdiskurserna presenteras och förtydligas. Presentationen är idealtypisk, och utgör en analytisk renodling av motivationsdiskurserna. Syftet är att utifrån ett komparativt perspektiv överskådligt sammanfatta och tydliggöra skillnader.

Figur 1: Två lokala motivationsdiskurser

	Rationell motivationsdiskurs	Emotiv motivationsdiskurs
Motivationens natur och ursprung	Tankemässig/rationell Vilja Insikt Kalkylerande	Upplevelsemässig/emotiv Förmåga Hopp Relationell
Motivationens lokalisering	Inom individen	I relationen till andra
Människosyn	Rationell autonomi Förmåga till ansvar förutsatt att individen är informerad Kompetent att fatta beslut förutsatt att individen är informerad	Relationell autonomi ”Innerst inne” förmögen till ansvar, men upplevelsen av maktlöshet kan förborga förmågan ”Innerst inne” kompetent att fatta beslut, men maktlöshet kan förborga kompetensen
Motivationsarbete	Skapa insikt om missbrukets negativa konsekvenser Koppla problem till missbruk Sker före och är något annat än ”behandling/förändring” Skapa insikt om att organisationens problembeskrivning och lösning är den rätta Linjär process Drogfrihet som mål – inga kompromisser	Skapa relation Förmedla hopp Främja upplevelsen av att förändring är möjlig och önskvärd Stärka autonomi Pågår samtidigt och är samma sak som behandling/förändring Spiralformad process Drogfrihet som mål – kompromisser möjliga om dessa kan konstrueras som ett steg på vägen mot drogfrihet

I figuren förtydligas skillnader mellan diskurserna. Den rationella motivationsdiskursen kan, i renodlad form, sägas framställa motivation på följande vis. Genom insikt om att missbruket skapar problem, och genom insikt om att missbrukets negativa konsekvenser överstiger dess positiva effekter, väcks en rationell och medveten vilja till förändring. Förändring innebär att acceptera och underkasta sig såväl de mål som organisationen föreskriver, som de åtgärder som organisationen menar leder till målet, efter att ha fått insikt i att detta är eftersträvansvärt. Den emotiva motivationsdiskursen, i renodlad form, framställer motivation enligt följande. Motivation uppstår ur, och likställs med, en upplevelse av hopp om att något annat än det varande är möjligt. Denna upplevelse av hopp är också intimt förknippad med en upplevelse av att förmå göra en förändring. Upplevelsen av hopp och förmåga föds genom relationer i allmänhet och behandlingsrelationen i synnerhet. Förändring innebär en successivt ökande autonomi och känsla av egenmakt, vilken antas leda till ökat ansvarstagande och beslutskompetens, och i slutändan därför till drogfrihet

Den rationella motivationsdiskursen bygger på och reproducerar en föreställning om människan som autonom, kompetent och fri. Individen framställs som en nyttomaximerande varelse som, efter att ha övervägt tillgängliga alternativ, fattar rationella val gällande sitt liv. Klienter konstrueras som moraliska aktörer med ett grundläggande ansvar för sin egen välfärd. Men för att kunna fatta rationella beslut behöver individen ha insikt i sin situation. Diskursen bygger således på en föreställning om att människan besitter en *rationell autonomi*.¹³ Betonandet av individens ansvar, frihet och kompetens att göra autonoma val beträffande sin välfärd är centrala teman i *neoliberal välfärdsdiskurs* (Rose 1999; Hasenfeld 2010; Fairclough 2010). Denna diskurs kopplas till den förändring som välfärdsstater genomgick i slutet av 1980-talet och början av 1990-talet, där förhållandet mellan stat och individ antog en ny form (Rose 1999). Från att ha varit ombesörjande, blev statens roll att vara ”möjliggörande”.

¹³ Enligt Biesta (2003) kännetecknas föreställningen om rationell autonomi av uppfattningen att mänskliga subjekt självständigt, utan vägledning av andra, kan fälla egna omdömen enbart med hjälp av förnuftet.

Individens ansvar kom att betonas och människan försågs med en nyttomaximerande natur. Välfärdsstaten utvecklades mot att skapa incitament för individen att autonomt vilja styra sig själv och ta ansvar för sin välfärd. Sanktioner kom att användas för att motverka beroende och passivitet (Rose 1999). Syftet var att skapa aktiva entreprenörer, vilket Rose kopplar till övergripande politiska och ekonomiska mål. Hasenfeld (2010) menar att den neoliberala välfärdsdiskursen är intimt förknippad med marknadens logik, vilken tar sig uttryck i styrningsformer som övergripande kallas *New Public Management*. Karaktäristiskt för dessa är ett fokus på mätbarhet och resultat, vilket avspeglas i hur begreppet förändring konstrueras i den rationella motivationsdiskursen. Den rationella motivationsdiskursen bygger också på och reproducerar den dominerande svenska missbruksbehandlingsdiskursen, vilken reflekterar de övergripande narkotikapolitiska målen (Ekendahl 2011).

Den emotiva motivationsdiskursen uppvisar en högre grad av *interdiskursiv blandning* (Fairclough 2010). Neoliberal välfärdsdiskurs blandas med mer traditionell välfärdsdiskurs. Den emotiva motivationsdiskursen bygger på och reproducerar en föreställning om människan som relationellt och emotivt orienterad. Individen ses som styrd av *upplevelser*. Dock är det den autonoma och ansvarstagande agenten som, genom behandlingsrelationen, ska befrias från vanmaktens föreställningsvärld. Människosynen kan sammanfattas med begreppet *relationell autonomi*.¹⁴ Autonomi förstås inte som något som individen besitter, utan som något som behandlarna har som mål att utveckla eller befria. Befrielse sker i socialt samspel, genom en relation präglad av hopp och omsorg, och tillåts ta tid. Den traditionella välfärdsdiskursen kopplas till socialliberala värden, och bygger på teman som socialt skydd, tillgänglighet och omsorg (Hasenfeld 2010). Men när socialarbetarna diskuterar förändringens *mål* visar min analys att den neoliberala välfärdsdiskursen artikuleras genom den människosyn som impliceras. Det är den autonoma och kompetenta beslutsfattaren som ska "befrias". Även den dominerande svenska missbruksbehandlingsdiskursen reproducerar i den emotiva motivationsdiskursen, genom att det moraliska målet är drogfrihet. Dock blandas detta med en skadelindringsdiskurs där högre livskvalitet och bättre kontroll på droger är centrala teman. Skadelindringsdiskursen behöver dock legitimeras genom att konstrueras som ett led i att nå drogfrihet.

Motivationsdiskursernas klientpositioner

Nedan följer en sammanfattning av de klientkategorier som jag urskilt i min analys av de tre enheterna. För att förstärka sammanfattningens komparativa karaktär presenteras den rationella motivationsdiskursens klientkategorier tillsammans med den emotiva motivationsdiskursens kategorier.

De helt omotiverade

I min analys har dessa exemplifierats av luttrande missbrukare, nybörjare och "hittvingade" missbrukare. Men kategorin konstrueras på olika sätt i den rationella respektive den emotiva motivationsdiskursen.

¹⁴ Relationell autonomi, i den bemärkelse som Christmans (2004) använder begreppet, behåller autonomibegreppets liberala innebörd, men betonar hur relationer spelar en viktig roll både för autonomins utveckling och utövande.

Figur 2: De helt omotiverade

	Rationell motivationsdiskurs	Emotiv motivationsdiskurs
Kännetecken	Saknar vilja ”Kan men vill inte” Fastlåst Ansvarig Klandras	Vanmakt Upplevelse av att inte kunna Flyttbar Ej ansvarig Ursäktas
Åtgärder	Villkora bistånd / hot om avslag Koppla missbruk till framtida konsekvenser Disciplinär makt/repressiv makt	Konstruera situationen som given Positionera sig med klienten Erbjuda relation Väcka hopp Pastoral makt/subjektivering

Som klientposition i *den rationella motivationsdiskursen* förklaras kategorins bristande motivation genom ”bristande vilja”. Kategorin kännetecknas av att ha insikt i sin situation, men missbrukets positiva effekter är övervägande. Kategorin menas ”inte ha missbrukat klart” och vill således ingen förändring. De helt omotiverade klienterna menas *kunna* men inte *vilja* bli drogfria. Då klientkategorin kännetecknas av att ha insikt men ändå inte vilja, så tillskrivs klienterna en bristande moral och klandras för sin situation. Underförstått menas kategorin vara autonom, fri och kompetent, och därigenom ansvarig för sin situation. De åtgärder som jag urskilt som förknippade med kategorin är främst av disciplinär art och innefattar krav på insatser och villkorat försörjningsstöd, ibland även med hot om repressiva åtgärder i form av exkludering och tvångsvård. Unga klienter kan konstrueras utifrån framtidsperspektiv, vilket öppnar upp för ett motivationsarbete som innefattar att, parallellt med de disciplinerande åtgärderna, skapa ”insikt” om missbrukets framtida konsekvenser. Åtgärdernas legitimitet bygger på föreställningen om den ”bristande viljan”. Både disciplinär och repressiv makt kommer till uttryck. Den disciplinära makten handlar om att styra och korrigera, medan den repressiva makten har med gränskontroll att göra, d.v.s. om vem som får komma in och vem som får stanna kvar i organisationen.

Som subjektposition i *den emotiva motivationsdiskursen* karaktäriseras kategorin av maktlöshet. Klienterna menas inte ha någon tilltro till behandling och har inte kommit frivilligt till enheten. Genom att förklara den bristande motivationen i termer av maktlöshet så ursäktas kategorin, och tillskrivs inte heller några negativa egenskaper. Istället är det tvångssituationen som görs till ett problem. Klienternas närvaro konstrueras som en möjlighet. Den åtgärd som är förknippad med kategorin innebär att omvandla tvångssituationen så att den upplevs som frivillig. Detta sker genom att konstruera situationen som ”given” och opåverkbar. Socialarbetarna positionerar sig vid klienternas sida och försöker inleda en relation. Underförstått är att relationen kan utgöra en möjlighet att väcka hopp, och genom detta stärka deras autonomi. Den makt som kommer till uttryck låter sig bäst förstås i termer av subjektivering och liberal styrningspraxis (Villadsen 2003). Makten uttrycker sig genom en ”dubbel iakttagelse” av klienterna vilken innefattar att möta dem ”där de är” och samtidigt uppfatta dem med en inneboende specifik subjektivitet, nämligen den liberala människans autonomi. Makten är i högsta grad produktiv då klienten konstrueras utifrån en föreställning om ett specifikt subjekt som ska befrias. ”Befrielsen” innebär att producera den liberala ideologins kompetenta samhällsmedborgare (ibid.).

De bristfälligt motiverade

Denna övergripande kategori har i min analys exemplifierats av manipulativa lögnare och av återvändare.

Figur 3: De bristfälligt motiverade

	Rationell motivationsdiskurs	Emotiv motivationsdiskurs
Kännetecken	Saknar insikt Ambivalent Flyttbar Ej fullt ansvarig Klandras och ursäktas	Vanmakt Upplevelse av att inte kunna ”Vill men kan inte... än” Flyttbar Ej ansvarig Ursäktas
Åtgärder	Arbetsplaner Villkorat bistånd Skapa insikt (tydliggöra missbrukets negativa konsekvenser) Koppla problem till missbruk Disciplinär makt	Erbjuda relation Väcka hopp Stärka autonomin Höja livskvaliteten Pastoral makt/subjektivering

Som subjektposition i *den rationella motivationsdiskursen* kännetecknas kategorin av att ha en bristande insikt om missbrukets negativa konsekvenser, vilken leder till en bristande vilja att förändras. Kategorin antas ha en begynnande insikt, men denna är inte tillräckligt djup. I den mån klientkategorin uppvisar en förändringsmotivation, så är denna för svag för att leda till målet (drogfrihet). Kategorin antas inte heller koppla sina problem till missbruket. Personalen, som har insikt, gör denna koppling. Konstruktionen bygger på föreställningen att kategorins möjlighet att välja – klientens autonomi – hindras av bristen på insikt. Kategorin är i grunden rationell, autonom och ansvarig, men kan inte göra ett informerat val. I det empiriska materialet har jag min analys visat att kategorin ibland kännetecknas av att förneka, manipulera och ljuga. Genom att denna kategori klienter tillskrivs negativa egenskaper kan disciplinära sanktionerande åtgärder legitimeras. Då den bristande motivationen i grunden förklaras i termer av ”bristande insikt”, kan kategorin ur ett motivationsperspektiv ändå ursäktas. Detta fördelar ansvar på socialsekreterarna, som orienteras mot att hjälpa kategorin till insikt. Kategorin kännetecknas således av att vara ”flyttbar” och motivationen menas vara möjlig att påverka, t.ex. genom att upprätta arbetsplaner vars efterlevnad villkoras med rätten till andra bistånd. Med hjälp av olika disciplinära medel, så som belöningar och indragna förmåner, ska klienten hjälpas till insikt om drogfrihetens fördelar och missbrukets nackdelar. Även denna kategori är förknippad med disciplinära makttekniker.

Som subjektposition i *den emotiva motivationsdiskursen* kännetecknas kategorin av en upplevelse av vanmakt, och klienterna antas sakna hopp om förändring. Genom denna konstruktion kan den bristande motivationens ursäktas. Åtgärder som förknippas med kategorin är att alltid vara tillgänglig när klienten är redo, att erbjuda en relation, utforska positiva relationer och företeelser i klientens omgivning, stärka klientens autonomi och försöka väcka hopp. Kategorin ses som ”flyttbar” men processen kan vara lång. Relationen är i centrum och förändringsprocessen antas fortgå även när klienterna är frånvarande. Föreställningen bygger på att klientens autonomi sakta utvecklas genom att klienten själv får styra över när kontakten är av vikt. Klienten antas ha en latent motivation som kommer till uttryck i takt med att autonomin stärks. Åtgärderna är ett uttryck av relationens pastorala makt (Järvinen 2002b) samt liberal styrningspraxis och dess specifika subjektiveringsteknik (Villadsen 2003).

De felmotiverade

Denna kategori exemplifieras i min analys av klienter som inte vet sitt eget bästa, otåliga klienterna, omoraliska missbrukarna, och klienter som lägger ribban för lågt.

Figur 4: De felmotiverade

	Rationell motivationsdiskurs	Relationell motivationsdiskurs
Kännetecken	Vill förändras men saknar insikt om vilket mål som är eftersträvansvärt Vill förändras men saknar insikt om vilken väg som är den rätta Ej ansvarig Ursäktas Flyttbar	Vill förändras men har fel mål Ursäktas Flyttbar
Åtgärder	Stödåtgärder med syfte att korrigera motivationen Disciplinär makt	Arrangera möte/erbjuda relation Börja där klienten är Stärka autonomin Pastoral makt/subjektivering

I den *rationella motivationsdiskursen* kännetecknas kategorin av att ha insikt i missbrukets konsekvenser och om behovet av förändring. Kategorin ”vill” således ha en förändring. Dock antas de brista i insikt om antingen vilket mål som är eftersträvansvärt, eller om hur målet ska nås. Kategorin anses vara ”flyttbar”, och socialarbetarna har ett ansvar för att hjälpa. Klienterna beskylls många gånger för sitt problematiska beteende, vilket legitimerar ett korrigeringsarbete, men då det problematiska beteende i grunden konstrueras som en effekt av bristande insikt, så ursäktas även denna kategori utifrån ett motivationsperspektiv, varför de anses berättigade till hjälp. De åtgärder som är förknippade med kategorin är främst olika stödåtgärder. Med dessa åtgärder ska klienterna ”mötas där de är”, men syftet med detta möte är inte att stärka kategorins autonomi, utan att skapa en plattform utifrån vilken klienten kan påverkas och styras till att acceptera organisationens mål och medel. Maktuttrycket främst disciplinärt, dock i mer subtil form än hos de bristfälligt motiverade klienterna. Makten är styrande och korrigerande och har en produktiv dubbel funktion som samtidigt stödjer och omformar klienten till anpassning (Foucault 1980 & 2002; Hörnqvist 2012).

Som subjektposition i *den emotiva motivationsdiskursen* kännetecknas kategorin av att ha hopp om förändring men inte dela enhetens mål. Åtgärden förknippad med kategorin är ändå att erbjuda en behandlingsrelation. Då den emotiva motivationsdiskursen inte konstruerar motivation som något som kan separeras ut från behandling det övriga livet, utan istället som en spiral, behöver målsättningen initialt inte alltid vara ”rätt”, varför åtgärden att ställa upp på klientens mål blir möjlig och logisk. Då organisationens mål inte är i sikte, behöver dock arbetet särskilt legitimeras genom att konstrueras som ett steg på vägen mot drogfrihet. Precis som med de övriga klientpositionerna i den emotiva motivationsdiskursen är åtgärderna förbundna med ”den dubbla iakttagelsen” av klienten, d.v.s. med den produktiva subjektiveringens makt (Villadsen 2003) och med relationens pastorala makt (Foucault 1980 & 2002; Hörnqvist 2012; Järvinen 2002b).

De motiverade

Genom min analys av de problematiska klienterna, har även de ideala klienterna kunnat synliggöras. Nedan redogör jag för de *motiverade* klienterna, så som de framträder när de problematiska klienternas binära oppositioner undersöks.

Figur 5: De motiverade

	Rationell motivationsdiskurs	Emotiv motivationsdiskurs
Kännetecken	Vill förändras Tar ansvar Har insikt om att: -missbruket är problemens orsak -organisationens utredning kan kartlägga behovet -organisationens åtgärd är rätt -organisationens mål är eftersträvansvärt	Beredd att gå in i en behandlingsrelation Hopp om förändring Upplever en ökande egenmakt Upplever en ökande förmåga Upplever en ökande autonomi

Den implicerade subjektspositionen inom *den rationella motivationsdiskursen* för den motiverade klienten kännetecknas av att ha en rationellt grundad vilja till förändring. Klienten har således fattat ett medvetet och rationellt beslut kring detta. Viljan bygger på en insikt om att livets negativa förhållanden är orsakade av missbruket, d.v.s. en insikt om missbrukets negativa konsekvenser. Den motiverade klienten inser att organisationens mål är eftersträvansvärt och nås genom de medel som organisationen erbjuder. Målen är vanligtvis drogfrihet och normalitet, och vägen dit handlar om samarbete och om att acceptera föreslagna åtgärder. Vidare kännetecknas de motiverade klienterna av att vara uppriktiga och lättarbetade.

Inom *den emotiva motivationsdiskursen* kännetecknas den motiverade kategorin av att vara beredd att gå in i en behandlingsrelation för att där utforska sin självbild, relationer till sin omgivning och, i detta arbete, få en förhöjd känsla av hopp, förmåga och kompetens som leder till ökad makt över sitt liv och ett ökat ansvarstagande där personen *autonomt* börjar fatta ”rätt” beslut, d.v.s. beslut som leder till drogfrihet. Personen ”sätter sig bakom ratten” och börjar styra i sitt liv.

Summering

I min analys har jag försökt visa att innebörden av att vara omotiverad och av att vara motiverad kan variera betydligt, beroende på hur motivationsbegreppet konstrueras. På enheterna jag har studerat pågår det alltid kamper och glidningar i diskussionerna, och ovanstående sammanfattning är en idealtypisk renodling av mönster som jag urskilt. Uppställningarna förtydligar möjliga och förekommande konstruktioner, och kan därför bidra med att synliggöra invanda föreställningar och handlingsmönster. Hur man konstruerar motivation får konsekvenser för mötet mellan individ och organisation. De klienter som söker hjälp på de enheter där en rationell motivationsdiskurs dominerar, kan övergripande sägas bli bemötta utifrån ett *moraliskt perspektiv* eller ett *konversionsperspektiv* (Järvinen 1998). Vad som avgör huruvida det är det moraliska perspektivet eller konversionsperspektivet som är aktuellt, är i vilken grad personen själv tillskrivs ansvar för sin situation. De klienter som söker hjälp i den kontext där en emotiv motivationsdiskurs dominerar, tenderar generellt att bli bemötta utifrån ett *behandlingsperspektiv* eller, i undantagsfall ett *kompensatoriskt perspektiv* (ibid.) och ansvarsfrågan är i dessa fall mindre central för klienterna.

De två motivationsdiskurserna har betydande olikheter. De har också viktiga likheter. Motivation konstrueras på båda enheterna som något betydelsefullt, och som något som är förknippat med förändring. Förändring är således inte något som ”bara sker”, utan förutsätter motivation. Genom att överhuvudtaget länka motivation till förändring uppstår ett dilemma, vilket löpt genom hela min analys. Dilemmat synliggörs bäst hos de klienter som är motiverade till ”fel” mål eller insats, vilket hänger ihop med att båda enheterna förutsätter, eller har som mål att stärka, en inneboende *autonomi*. Carstens (2002) lyfter fram att välfärdsorganisationer ofta laborerar med två parallella mål - ett ”moraliskt” mål, som handlar om att förändra klienters attityd (t.ex. att sluta missbruka), och ett autonomistärkande mål. Inte sällan krockar dessa mål i det sociala arbetet, vilket skapar dilemman som måste lösas. I den kontext där den

rationella motivationsdiskursen dominerar har jag urskilt två strategier. Den första går ut på att konstruera klienten som fullt autonom. Konsekvensen blir att klienten tillskrivs en bristande moral. Denna strategi används när klienten antas ha fullt ansvar för sin situation. Den andra strategin innebär att konstruera klienten som *innerst inne* autonom, men p.g.a. bristande insikt oförmögen att fatta rationella beslut. Genom denna konstruktion kan klientens moral räddas, och ett motivationsarbete legitimeras. I den kontext där en emotiv motivationsdiskurs dominerar har jag urskilt en huvudsaklig strategi att lösa dilemmat. Strategin går ut på att konstruera klientens autonomi som förhindrad, varför hen inte kan förväntas ha "rätt" mål i sikte *än*. Sålunda kan andra mål, t.ex. kontrollerat drogande, vara styrande i initialskedet, men dessa måste legitimeras genom att ses som ett steg på vägen mot drogfrihet.

9 Slutdiskussion

Ordet motivation har, som nämndes inledningsvis, sitt ursprung i medeltidslatinet *motivum* ("som orsakar rörelse") (Svensson 2009). Frågan om vad motivation *är*, är således en av mänsklighetens mest fundamentala frågor. Vad orsakar rörelse? Frågan har varit aktuell sedan den antika filosofin, och svaren har varierat genom historien. Är rörelse ett resultat av en tidigare rörelse och har således sin orsak i det förflutna? Eller är rörelse ändamålsenlig och har sin orsak i framtiden? Dessa frågor är fortfarande högaktuella inom delar av både filosofi och neurovetenskap. Trots frågans komplexitet används begreppet på ett tämligen självklart sätt av oss alla. Även om vi, vid en direkt fråga, kan uttrycka en viss tvekan, så agerar vi i praktiken utifrån relativt stabila uppfattningar om motivationens natur.

Utifrån studiens socialkonstruktionistiska ansats har motivation förvandlats till "motivation", och frågan har istället kommit att handla om *hur* motivation *blir*. Motivation är något som jag har sett som ett *begrepp*, vars existensberättigande är kopplat till i hur hög grad det hjälper oss att sortera i ett kaos av mänskliga rörelser (Bergmark 1998). En grundläggande förutsättning för att motivation överhuvudtaget ska kunna existera som begrepp är att människan tillskrivs en annan natur än andra existerande ting. Man pratar naturligtvis inte om motivation när vinden sätter löven i ett träd i rörelse. Människan antas således inte vara bestämd av sitt förflutna, utan tillskrivs något *mer* än andra ting, där motivationen bor. Vad detta "mer" är, varierar genom tid och över rum. I denna uppsats har jag visat att det också kan variera mellan olika kommunala enheter som kommer i kontakt med missbrukare.

På två av de studerade enheterna har jag visat hur människan skiljs åt från andra ting genom att tillskrivas rationalitet. Genom denna rationalitet skapas ett rum för motivationen, och människan använder detta rum för till att väga för- och nackdelar mot varandra, varefter ett rationellt val görs som syftar till att skapa en rörelse mot det nyttigare alternativet. Denna rörelse ses som ett uttryck för motivation. På den tredje enheten har jag visat hur människan skiljs åt från andra ting genom att tillskrivas en relationell och emotiv natur, i vars rum motivationen har sin hemvist. Genom relationer förändras människans upplevelse av sig själv, om världen och av sina möjligheter. Denna upplevelse både innebär och skapar en rörelse mot självförverkligande och mer ansvarfulla handlingar. Denna rörelse menas uttrycka motivation. I mina tre fallstudier har min analys visat hur de lokala motivationsdiskurserna reflekterar den kontext där de produceras och reproduceras. Hur motivationsbegreppet konstrueras lokalt har implikationer inte bara för hur socialarbetarna ser på sina klienters problem, utan även på hur man bedömer deras moral och ansvar för sina bekymmer. Detta påverkar i sin tur hur klienter bemöts och vilka åtgärder man bedömer som riktiga och lämpliga i enskilda klientärenden.

Min poststrukturalistiska utgångspunkt erkänner inte förekomsten av någon "sann" människosyn eller "sanna" relationer bortom eller bakom "avslöjade" diskurser. Dock kan man, med stöd av vad Sahlin kallar *provisorisk realism*, ändå diskutera vilka konsekvenser olika motivationsdiskurser får för den enskilde. Jag har i min analys uppmärksammat hur förändring, artikulerad i en rationell motivationsdiskurs, får innehållet att "vilja rätt insats" och "vilja rätt mål". Jag har också visat att förändring är länkat till resultat och ekonomisk styrning. Neoliberal välfärdsdiskurs är intimt förbunden med New Public Management (Hasenfeldt 2010), och ett typiskt kännetecken för detta styrsätt är just ett fokus på det mätbara, resultat och ekonomi. I takt med allt högre krav på evidensbaserade metoder, där fokus just ligger på *metoder*, och inte t.ex. relationer eller livsomständigheter i övrigt, finns det en risk att "den rätta insatsen", alltså det som individen förväntas vara motiverad till för att motivationen ska vara godkänd, eller för att överhuvudtaget ses som motiverad, blir ett allt smalare nålsöga att ta sig igenom. I analysen jag visat att motivationen som regel är godkänd i samma ögonblick som den sammanfaller med organisationens problembeskrivning och problemlösning. En konsekvens av ett avsmalnande nålsöga blir att motivationsbegreppets beteckningsområde också krymper, och begreppets potentiellt exkluderande effekt kan komma att drabba fler

människor med en missbruksproblematik.

I den kontext där motivation artikuleras inom en emotiv motivationsdiskurs, har min analys visat att den ekonomiska styrningen och resultatfokuseringen inte är lika explicit. Istället för metod betonas relation. Arbetet tillåts gå i en spiralförelse, målet kan vara flexibilitet och förändras under arbetets gång. Trots att mer traditionella välfärdsprinciper har en plats i denna kontext, så har min analys visat att även denna motivationsdiskurs avspeglar neoliberala värden. Centralt i den neoliberala omvandlingen av välfärdsstaten var, enligt Rose (1996) att få den enskilde medborgaren att uppfatta sig som autonom. När den enskilde medborgaren uppfattar sig som autonom, kan staten styra på distans. Min analys har visat att agentskap är ett centralt begrepp, och ibland till och med ett överordnat mål, i den kontext där den emotiva motivationsdiskursen dominerar. Agentskapet ska befrias, och i samma ögonblick som detta sker är den autonoma produktiva individen född.

Vad kan då sägas om min studies nytta? Vare sig studiens syfte eller perspektiv lämnar utrymme till att påstå att det finns ett mer ”rätt” sätt att konstruera motivation. Vad jag istället har kunnat göra är att understryka begreppets möjligheter. Min studie kan, i och med detta, i bästa fall bidra med en ökad medvetenhet och en ökad reflexivitet. Genom att synliggöra det som kanske tidigare inte varit helt synligt, genom att undersöka olika konstruktioners implikationer, mekanismer och konsekvenser, kan studien potentiellt utgöra ett underlag för självreflexion i missbruksvården och således, i bästa fall, bidra till en reflexiv utveckling. Genom att medvetandegöra föreställningar och mekanismer som kan ha en exkluderande verkan, eller andra verkningar som anses oönskade, kan studien bidra till en diskussion om hur en mer inkluderande, mer flexibel och mer attraktiv missbruksvård kan möjliggöras.

Men det finns ett djupare problem som rör all konstruktionistisk forskning. Om den sociala verkligheten är konstruerad i socialt samspel, hur kan man då argumentera för att den ”sanning” som forskaren får fram är ett bättre sätt att framställa verkligheten på än något annat sätt? Min uppfattning är att det kan man inte i någon egentlig mening. Betyder det att man kan skriva eller säga vad som helst? Som Börjesson (2003) påpekar så finns det i varje given tid och plats en begränsad repertoar av giltigheter. Konstruktionistiska ”sanningar” kan således bara vinna giltighet genom att accepteras som giltiga, och denna acceptans kan de bara få genom att *tillföra* något i ett samtal eller diskussion. Mitt mål med denna studie är att den, i bästa fall, ska bidra med något i ett pågående samtal om missbruksvård, och genom detta öka reflexiviteten i detta pågående samtal, om än så bara en aning.

Källförteckning

- Agar, M. H. (1986): *Speaking of ethnography. Qualitative research methods series 2*. London: Sage.
- Althusser, L. (1976): Ideologi och ideologiska statsapparater. I: L. Althusser, *Filosofi från proletär klasståndpunkt*. Staffanstorps: Cavefors.
- Barth, T. & Näsholm, C. (2006): *Motiverande samtal – MI. Att hjälpa en människa till förändring på hennes egna villkor*. Lund: Studentlitteratur.
- Berger, P. & Luckmann, T. (1966): *The social construction of reality. A treatise in the sociology of knowledge*. New York: Doubleday.
- Bergmark, Å. (1998): *Nyckelbegrepp i socialt arbete*. Lund: Studentlitteratur.
- Beronius, M. (1986): *Den disciplinära maktens organisering. Om makt och arbetsorganisation*. Lund: Arkiv avhandlingsserie.
- Beronius, M. (1999): *Genealogi och sociologi. Nietzsche, Foucault och den sociala analysen*. Stockholm & Stehag: Symposion.
- Best, J. (1995): Typification and Social Problems Constructions. I: J. Best (red.), *Images of Issues. Typifying Contemporary Social Problems*. New York: Aldine de Gruyter.
- Biesta, G. (2003): Demokrati – ett problem för utbildning eller ett utbildningsproblem? I: *Utbildning & Demokrati*, 12 (1) s. 59-80.
- Billinger, K. (2005): Fokusgrupper – en datainsamlingsmetod. I: S. Larsson, J. Lilja & K. Mannheimer (red.), *Forskningsmetoder i socialt arbete*. Lund: Studentlitteratur.
- Billqvist, L. (1999): *Rummet, mötet och ritualerna. En studie av socialbyrå, klientarbetet och klientskapet*. Doktorsavhandling. Göteborg: Institutionen för socialt arbete. Göteborgs Universitet.
- Bourdieu, P. (2000): *Outline of a Theory of Practice*. Cambridge: Cambridge University Press.
- Bryman, A. (2011): *Samhällsvetenskapliga metoder*. Malmö: Liber.
- Burr, V. (1995): *An Introduction to Social Constructionism*. London: Sage.
- Buttny, R. (1993): *Social accountability in communication*. London, Newbury Park & New Dehli: Sage Publications.
- Börjesson, M. (2003): *Diskurser och konstruktioner - en sorts metodbok*. Lund: Studentlitteratur.
- Börjesson, M. & Palmblad, E. (2007): Introduktion. I: M. Börjesson & E. Palmblad (red.), *Diskursanalys i praktiken*. Malmö: Liber AB.
- Carstens, A. (2002): ”Motivation” i visitationssamtal på aktiveringsområdet. I: M. Järvinen, J. E. Larsen & N. Mortensen (red.), *Det magtfulde møde mellem system og klient*. Aarhus: Aarhus universitetsforlag.
- Christie, N. & Bruun, K. (1985): *Den goda fienden: Narkotikapolitik i Norden*. Stockholm: Raben & Sjögren.
- Christman, J. (2004): Relational autonomy, liberal individualism, and the social constitution of selves. I: *Philosophical Studies*, 117 (1-2), s. 143–164.
- Cohen, S. (2007): *Visions of social control. Crime, punishment and classification*. Cambridge: Polity Press.
- Dahlberg, M. & Vedung, E. (2001): *Demokrati och brukarutvärdering*. Lund: Studentlitteratur.
- Derrida, J. (1976): *Of Grammatology*. Baltimore: John Hopkins University Press.
- Derrida, J. (1981): *Positions*. Chicago: University of Chicago Press.
- Ekdahl, M. (2011): Socialtjänst och missbrukarvård: bot eller lindring? *Nordic studies on Alcohol and Drugs*, 28 (4) s. 297-319.
- Fairclough, N. (2010): *Critical Discourse Analysis. The Critical Study of Language*. Harlow: Pearson Education Limited.
- Fangen, K. (2005): *Deltagande observation*. Malmö: Liber AB.

- Flyvbjerg, B. (2004): Five misunderstandings about case-study research. I: C. Seale m.fl. (red.), *Qualitative Research Practice*. London: Sage.
- Foucault, M. (1980): Thruth and power. I: *Power/Knowledge. Selected Interviews and Other Writings 1972-77*. Hemel Hempstead: Harvester Wheatsheaf.
- Foucault, M. (1983): *Vansinnets historia under den klassiska epoken*. Lund: Arkiv förlag.
- Foucault, M. (1987): *Övervakning och straff*. Lund: Arkiv förlag.
- Foucault, M. (1993): *Diskursens ordning: Installationsföreläsning vid Collège de France den 2 december 1970*. Stockholm: B. Östlings bokförlag. Symposion.
- Foucault, M. (2000): The subject and power. I: J. D. Faubion (red.), *Power. The Essential Works of Michel Foucault 1954 – 1984. Vol. 3*. New York: The New Press.
- Foucault, M. (2002): *Sexualitetens historia. Band 1: Viljan att veta*. Göteborg: Daidalos.
- Foucault, M. (2011): *Vetandets arkeologi*. Lund: Arkiv förlag.
- Gold, R. L. (2006): Roles in Sociological Field Observations. I: N. K. Denzin (red.), *Sociological Methods. A sourcebook*. New Brunswick & London: Aldine Transaction.
- Goldberg, T. (1995): Narkotika. I: T. Goldberg (red.), *Samhällsproblem*. Stockholm: Liber.
- Goldberg, T. (2000): *Narkotikan avmystifierad: ett psykosocialt perspektiv*. Stockholm: Academic Publishing of Sweden.
- Goffman, E. (1972): *Stigma. Den avvikandes roll och identitet*. Stockholm: Norstedts Akademiska Förlag.
- Groschkova, T. (2010): *Motivation in substance misuse treatment*. *Addiction Research and Theory*, 18 (5), s. 494-510.
- Hacker, P. M. S. (2007): Analytic philosophy: Beyond the linguistic turn and back again. I: M. Beaney (red.), *The analytic turn. Analysis in early analytic philosophy and phenomenology*. New York & London: Routledge.
- Hacking, I. (1999): *Social konstruktion av vad?* Stockholm: Thales.
- Hall, S. (1992): The West and the Rest: Discourse and Power. I: S. Hall & B. Gieben (red.), *Formations of Modernity*. Cambridge: Polity Press.
- Hall, C., Juhila, K., Parton, N. & Pösö, T. (red.) (2003): *Constructing Clienthood in Social Work and Human Services. Interaction, Identities and Practices*. London & Philadelphia: Jessica Kingsley Publishers.
- Hasenfeld, Y. (2010): The Attributes of Human Service Organizations. I: Y. Hasenfeld, *Human Services As Complex Organization*. Los Angeles, London, New Dehli, Singapore & Washington DC: Sage.
- Hörnqvist, M. (2012): *En annan Foucault. Maktens problematik*. Stockholm: Carlssons Bokförlag.
- Jenner, H. (1987): *Motivation hos missbrukare och behandlare*. Lund: Studentlitteratur.
- Jenner, H. (2004): *Motivation och motivationsarbete - i skola och behandling*. *Forskning i fokus*: nr 19. Stockholm: Liber.
- Jergeby, U. (2007): *Att bedöma en social situation. Tillämpning av vinjettmetoden*. Stockholm: Nordstedts.
- Johansson, K. & Wirbing, P. (2005): *Riskbruk och missbruk*. Stockholm: Natur och Kultur.
- Juhila, K. (2003): Creating a 'Bad' Client: Disalignment of Institutional Identities in Social Work Interaction. I: C. Hall, K. Juhila, N. Parton & T. Pösö (red.), *Constructing Clienthood in Social Work and Human Services. Interaction, Identities and Practices*. London & Philadelphia: Jessica Kingsley Publishers.
- Juhila, K., Hall, C. & Raitakari, S. (2010): Accounting for the Clients Troublesome Behavior in a Supported Housing Unit. Blames, Excuses and Responsibility in Professionals' Talk. I: *Journal of Social Work*, 10 (1) s. 59-79.
- Juhila, K. & Raitakari, S. (2010): Ethics in Professional Interaction: Justifying the Limits of Helping in a Supported Housing Unit. I: *Ethics and Social Welfare*, 4 (1), s. 57-71.

- Järvinen, M. (1998): *Det dårlige selskab: misbrug, behandling, omsorg*. København: Socpol.
- Järvinen, M. (2002a): Mötet mellan system och klient – om forskning i socialt arbete. I: *Dansk Sociologi*, 13 (2) s. 73-84.
- Järvinen, M. (2002b): Hjälpens universum – ett maktperspektiv på mötet mellan klient och system. I: A. Meeuwisse & H. Swärd (red.), *Perspektiv på sociala problem*. Stockholm: Natur och Kultur.
- Järvinen, M. (2003): Alkoholfortællinger i et institutionelt landskab. I: M. Järvinen & N. Mik-Meyer (red.), *At skabe en klient - institutionelle identiteter i socialt arbejde*. København: Hans Reitzels Forlag.
- Järvinen, M. & Mik-Meyer, N. (2003a): Inledning: At skabe en klient. I: M. Järvinen & N. Mik-Meyer (red.), *At skabe en klient - institutionelle identiteter i socialt arbejde*. København: Hans Reitzels Forlag.
- Järvinen, M. & Mik-Meyer, N. (2003b): Institutionelle paradokser. I: M. Järvinen & N. Mik-Meyer (red.), *At skabe en klient - institutionelle identiteter i socialt arbejde*. København: Hans Reitzels Forlag.
- Järvinen, M. & Mik-Meyer, N. (2005): Observationer i en interaktionistisk begrebsramme. I: M. Järvinen & N. Mik-Meyer (red.): *Kvalitative metoder i et interaktionistisk perspektiv. Interview, observationer og dokumenter*. København: Hans Reitzels Forlag.
- Jørgensen, W. J. & Phillips, L. (2000): *Diskursanalys som teori och metod*. Lund: Studentlitteratur.
- Laclau, E. (1990): *New reflections on the revolution of our time*. London: Verso.
- Laclau, E. (1993): Power and representation. I: M. Poster (red.), *Theory and contemporary culture*, New York: Columbia University Press.
- Laclau, E. & Mouffe, C. (2001): *Hegemonin och den socialistiska strategin*. Göteborg & Stockholm: Glänta produktion/Vertigo Förlag.
- Lee, R. M. (1993): *Doing research on sensitive topics*. London: Thousand Oaks & New Dehli: Sage Publications.
- Lindgren, S-Å. (1993): *Den hotfulla njutningen. Att etablera drogbruk som samhällsproblem 1890-1970*. Doktorsavhandling. Stockholm. Symposium.
- Lipsky, M. (2010): *Street-Level Bureaucracy. Dilemmas of the Individual in Public Services*. New York: Russel Sage Foundation.
- Lundgren, M., Blom, B., Morén, S., & Perlinski, M. (2009): Från integrering till specialisering. Om organisering av socialtjänstens individ- och familjeomsorg 1988-2008. *Socialvetenskaplig Tidskrift* (2), 162-183.
- Marc-Wogau, K. (1991): *Filosofin genom tiderna: Antiken. Medeltiden. Renässansen*. Stockholm: Thales.
- Marc-Wogau, K. (1992): *Filosofin genom tiderna: 1600-talet. 1700-talet*. Stockholm: Thales.
- Maslow, A. H. (1987): *Motivation and personality*. New York: Harper & Row, publishers inc.
- Mik-Meyer, N. (1999): *Kærlighed og opdragelse i socialaktivering*. Köpenhamn: Gyldendal.
- Mik-Meyer, N. (2004): *Dømt til personlig udvikling. Identitetsarbejde i revalidering*. Köpenhamn: Hans Reitzels Forlag.
- Miller, G. (1994): Toward ethnographies of institutional discourse. *Journal of contemporary ethnography*, vol. 23, s. 280-306.
- Miller, W. R. & Rollnick, S. (2013): *Motiverande samtal. Att hjälpa människor till förändring*. Stockholm: Natur & kultur.
- Myers, G. (1998): Displaying options: Topics and disagreement in focus groups. I: *Language in Society*, 27 (1) 85-111.
- Möller, T. (1996): *Brukare och klienter i välfärdsstaten: om missnöje och påverkansmöjligheter inom barn- och äldreomsorgen*. Doktorsavhandling. Stockholm: Nordsteds Juridik.

- Nationalencyklopedin. (2014): *Insikt*. <http://www.ne.se/insikt> (Hämtad 2014-05-04).
- Nationalencyklopedin. (2014): *Vilja*. <http://www.ne.se/vilja/343180> (Hämtad 2014-05-04).
- Neumann, I. B. (2003): *Mening Materialitet Makt. En introduktion till diskursanalys*. Lund: Studentlitteratur.
- Petersson, F. (2013): *Kontroll av beroende. Substitutionsbehandlingens logik, praktik och semantik*. Doktorsavhandling. Malmö: Égalité.
- Potter, J. & Wetherell, M. (1987): *Discourse and social psychology. Beyond attitudes and behaviour*. Los Angeles, London, New Dehli, Singapore, Washington DC: Sage Publications Ltd.
- Prochaska, J. O., Norrcross, J. C. & DiClemente, C. C. (2006): *Changing for good. A revolutionary six-stage program for overcoming bad habits and moving your life positively forward*. New York: HarperCollins Publisher.
- Revstedt, P. (2002): *Motivationsarbete*. Malmö: Liber Utbildning AB.
- Rose, N. (1996): Governing "Advanced" Liberal Democracies. I: A. Barry, T. Osborne & N. Rose (eds.), *Foucault and Political Reason*. London: UCL Press.
- Rose, N. (1999): *Powers of Freedom: re-framing political thought*. Cambridge: Cambridge University Press.
- Sahlin, I. (1999): Diskursanalys som sociologisk metod. I: K. Sjöberg (red.), *Mer än kalla fakta. Kvalitativ forskning i praktiken*. Lund: Studentlitteratur
- Sahlin, I. (2001): Gränskontroll och disciplin – strategier för kontroll och förändring. I: H. Ólafsdóttir (red.), *Skyldig eller sjuk? Om valet av påföljd för narkotikamissbruk*. Helsingfors: Nordiska nämnden för alkohol- och drogforskning (NAD).
- Sahlin, I. (2002): Sociala problem som verklighetskonstruktioner. I: A. Meeuwisse & H. Swärd (red.), *Perspektiv på sociala problem*. Stockholm: Natur och Kultur.
- Sacks, H. (1966): *The search for help. No one to turn to*. Doktorsavhandling. Stencil. Berkely: Sociology Department, University of California.
- Scott, M. B. & Lyman. S. M. (1968): Accounts. I: *American Sociological Review*, 33 (1) s. 46-62.
- SFS 1968:64. *Narkotikastrafflag*. Stockholm: Justitiedepartementet.
- SFS 1988:870. *Lag om vård av missbrukare i vissa fall*. Stockholm: Socialdepartementet.
- SFS 2001:453. *Socialtjänstlag*. Stockholm: Socialdepartementet.
- SFS 2003:460. *Lag om etikprövning av forskning som avser människor*. Stockholm: Utbildningsdepartementet.
- Silverman, D. (2011): *Interpreting qualitative data*. Los Angeles, London, New Dehli, Singapore & Washington DC: Sage.
- Sjögren, P. A. & Györki, I. (2004): *Bonniers svenska ordbok*. Stockholm: Bonnier.
- Socialstyrelsen. (2007): *Nationella riktlinjer för missbruks- och beroendevård. Vägledning för socialtjänstens och hälso- och sjukvårdens verksamhet för personer med missbruks- och beroendeproblem*. Stockholm: Socialstyrelsen.
- SOU 2011:6. *Missbruket. Kunskapen. Vården. Missbruksutredningens forskningsbilaga: delbetänkande*. Stockholm: Fritze.
- SOU 2011:35. *Bättre insatser vid missbruk och beroende - Individ, kunskapen och ansvaret: slutbetänkande*. Stockholm: Fritze.
- Svenska Akademien (red.). (2009): *Svensk Ordbok*. Stockholm: Nordstedts.
- Svensson, K. (2009): Motivationsarbetets utgångspunkter. I: E. Johnsson, L. Laanemets & K. Svensson (red.), *Narkotikamissbruk - debatt, behandling och begrepp*. Lund: Studentlitteratur.
- Toner, J. (2009): Small is not too Small: Reflections Concerning the Validity of Very Small Focus Groups (VSFGs). I: *Qualitative Social Work*. 8 (2) s. 179-192.

- Tops, D. (2009): Den svenska narkotikapolitikens födelse. I: E. Johnsson, L. Laanemets & K. Svensson (red.), *Narkotikamissbruk - debatt, behandling och begrepp*. Lund: Studentlitteratur.
- Tursunovic, M. (2002): Fokusgruppsintervjuer i teori och praktik. I: *Sociologisk forskning*, 1 s. 62-89.
- Törnqvist, D. (2009): *När man talar om knark. Drogdebatt i svensk dagspress 1970-1999*. Doktorsavhandling. Umeå: Sociologiska institutionen, Umeå Univsersitet.
- Vetenskapsrådet. (2014): <http://www.codex.vr.se> (Hämtad 2014-05-04).
- Villadsen, K. (2003): Det sociale arbejde som befrielse. I: M. Järvinen & N. Mik-Meyer (red.), *At skabe en klient - institutionelle identiteter i socialt arbejde*. Köpenhamn: Hans Reitzels Forlag.
- Wenneberg, S. (2000): *Socialkonstruktivism – positioner, problem och perspektiv*. Malmö: Liber.
- Widerberg, K. (2002): *Kvalitativ forskning i praktiken*. Lund: Studentlitteratur.

GÖTEBORGS UNIVERSITET
INST FÖR SOCIALT ARBETE

Information angående studie i samband med masteruppsats

Mitt namn är Johan Lindwall och jag arbetar som socialsekreterare i SDF Angered. Vid sidan av mitt arbete skriver jag min masteruppsats i missbruks- och beroendevetenskap med inriktning mot socialt arbete vid Göteborgs Universitet, och jag vill här ge en kort information om den planerade studien. Bakgrunden till studien är att jag i mitt arbete med människor som har en missbruks- eller beroendeproblematik blivit intresserad av begreppet motivation. Motivation är centralt i allt socialt arbete. Inte sällan antas betydelsen av begreppet vara självklart utan att vidare behöva definieras. I mitt arbete har jag blivit mer och mer uppmärksam på hur begreppet används och har tyckt mig se att det kan få olika betydelser och användas på olika sätt i olika sammanhang. I denna studie vill jag försöka studera detta närmare.

Preliminär titel

Motivation i missbruksvården – konstruktion, identitet och ansvar.

Syfte

Studiens preliminära övergripande syfte är att studera och analysera motivationsbegreppet och hur det används i missbruksvården. Detta vill jag göra genom att studera och analysera hur socialarbetare som kommer i kontakt med personer med en missbruks- eller beroendeproblematik talar om och använder sig av begreppet motivation i sitt dagliga arbete. Jag är intresserad av att öka förståelsen för hur föreställningar om ”motiverade” respektive ”omotiverade” klienter konstrueras och vad dessa föreställningar - eller institutionella identiteter - får för konsekvenser för den enskilde. I detta ingår också att studera hur dessa föreställningar är kopplade till idéer om samhällets respektive individens ansvar i missbruksvården.

Studiens genomförande

Studien genomförs genom att jag träffar er arbetsgrupp vid två tillfällen: dels vid en teamkonferens/metodhandledning där jag deltar som observatör, dels vid en fokusgruppsintervju. Intervjun tar cirka en timme och kommer att spelas in digitalt.

Vad innebär det att delta?

Studien följer Vetenskapsrådets etiska regler vilket innebär att alla berörda ska vara informerade om studiens syfte och genomförande. Utöver forskningsetik omfattas jag som anställd inom Göteborg Stad av gällande regler och policys avseende tystnadsplikt.

Ert deltagande är helt frivilligt och ni kan när som helst välja att avbryta ert deltagande utan närmare motivering. Allt material som samlas in vid mina observationstillfällen och vid

intervjuer kommer att avidentifieras, d.v.s. inte kunna kopplas till någons person. Insamlade uppgifter kommer att förvaras under sträng sekretess och oåtkomligt för obehöriga. Resultatet kommer att presenteras på ett sådant sätt att deltagares liksom klienters personliga integritet skyddas.

Ytterligare information om studien lämnas av nedanstående ansvariga.

Johan Lindwall
Tel: 070-2698832
Email: lindwall.johan@gmail.com

Handledare:
Frida Petersson

Institutionen för socialt arbete

Box 720

405 30 Göteborg

frida.petersson@socwork.gu.se

031-786 6383

GÖTEBORGS UNIVERSITET
INST FÖR SOCIALT ARBETE

**Samtycke för deltagande i studien ”Motivation i missbruksvården –
konstruktion, identitet och ansvar”**

Härmed samtycker jag till att delta i nämnda studien och att medverka i en fokusgruppintervju. Jag har tagit del av såväl skriftlig som muntlig information om studiens syfte och uppläggning (bilaga 1). Jag har också informerats om innebörden av mitt deltagande, att mitt deltagande är helt frivilligt och jag när som helst kan välja att avbryta mitt deltagande utan närmare motivering. All information jag ger kommer behandlas på ett sätt så att så att min eller andras identitet inte röjs och alla uppgifter kommer att förvaras under sträng sekretess och oåtkomligt för obehöriga. Ytterligare information om studien lämnas av ansvariga, se bifogat informationsbrev.

.....
Datum och ort

.....
Namn och namnförtydligande

Diskussionsunderlag - vinjetter

Fall 1

Nils är en 45-årig man, ensamstående utan barn. Han har avslutat grundskola men hoppade av gymnasiet och började arbeta som bagare. Nils började dricka alkohol på helger till berusning när han var 14 år. När han var 18 testade han cannabis och i när han var 20 provade han amfetamin. När han var 22 använde han ofta amfetamin på helger för att ”festa” med sina kompisar. Cannabis använde han också då och då för att varva ner. Bortsett från några drogfria perioder, som längst 6 månader, använde han amfetamin på helgerna fram till han var 40 år och kunde ändå upprätthålla sitt arbete. De senaste fem åren har han upplevt att situationen har förvärrats. Han har började först använda amfetamin även i veckorna för att ”komma upp” och efter ett tag upplevde han att han behövde ta amfetamin för att komma igång med aktiviteter överhuvudtaget. Han har aldrig injicerat, utan tar amfetaminet oralt. Han säger själv att han tar relativt låga doser, dock dagligen. Han röker fortfarande cannabis ”då och då”. Nils förlorade för 3 år sedan sitt arbete p.g.a. misskötsel, och förlorade för ca två år sedan sin lägenhet p.g.a. hyresskuld. Han bor nu runt hos olika bekanta som missbrukar, vilket tär på hans relationer. Han beskriver att han nu inte har några nära vänner kvar och situationen upplevs som ohållbar. Uppbär försörjningsstöd. Han beskriver sig själv som nedstämd, men ej suicidal. Han har inga psykotiska symtom. Ingen kontakt med psykiatrin. Han har knappt någon kontakt med anhöriga. Har tidigare varit dömd till skyddstillsyn för narkotikabrott, men har idag inga kontakter med kriminalvården. Ett tidigare behandlingsförsök i öppenvård, men avbröt detta då han upplevde att det ”inte gav honom något att prata”. Har aldrig vårdats för abstinensbehandling. När Nils kommer till socialkontoret säger han vill ha det som han haft det tidigare – han vill återgå till ett mer kontrollerat missbruk. Han vill använda amfetamin då och då för att krydda tillvaron och ”ha det lite bra”. Cannabis upplever han inte som något problem, han har inga ambitioner att vilja sluta med cannabis. Nils säger att om han får hjälp till ett eget boende, och slipper bo runt bland andra missbrukare, så kommer hans liv kunna bli som det en gång har varit.

Fall 2

Lena är en 33-årig kvinna, ensamstående utan barn. Har fullföljt gymnasiet, ekonomisk linje, och därefter arbetat i en butik. Debuterade med alkohol när hon var 15-år, men drack då bara på helgerna. När hon var 28 år sprack en relation och hon började i samband med detta successivt att dricka allt mer då hon upplevde ruset som ”en tröst”. De senaste 6 månaderna har hon druckit sig till kraftig berusning nästan varje fredag och lördag. Det kan bli upp till två flaskor vin per tillfälle dessa gånger. Tar ofta en återställare dagen efter. På vardagarna dricker hon ett till två glas vin, sällan mer. Vid ett tillfälle, för ca ett år sedan, accelererade även drickandet på vardagarna och Lena sökte sig till slut till sjukvården för abstinensbehandling. Hon beskriver att hon fick sig ”en tankeställare” av detta, varför hon är noga med att inte dricka för mycket på vardagarna. Hon upplever sitt drickande som problematiskt och hon är rädd att det åter ska accelerera. Hon har de senaste åren haft en allt högre sjukfrånvaro från sitt jobb, ofta på måndagar. Hon arbetar hos en liten arbetsgivare, hon är den enda anställde, och arbetsgivaren har inga möjligheter att betala för en behandling. Lena har kontakt med en vårdcentral och har i perioder ätit antidepressiv medicin, men ej upplevt att detta hjälpt henne. Lena har kontakt med sina föräldrar som är oroliga för henne. Hon har också ett nyktert kontaktnät, men är rädd att de håller på att tröttna på henne. Hon bor i en egen lägenhet. När Lena kommer till socialkontoret berättar hon att en väninna tipsat henne om ett specifikt behandlingshem. Lena ansöker om att

få komma till ett behandlingshem för att komma ifrån sin vanliga miljö och för att få en chans att bli fri från sitt missbruk.

Fall 3

Rickard är 47 år. Han familjehemsplacerades när han var 3 år då hans föräldrar missbrukade narkotika. Han har gått i grundskola, men aldrig haft något arbete därefter. Han har en snart vuxen son som bor hos modern. Rickard har nästan ingen kontakt med dem. I journalanteckningar från hans barn- och ungdom beskrivs han som utagerande och stökig. Han har spenderat flera år av sitt liv på anstalt. Han har aldrig haft någon egen lägenhet utan bott ibland hos missbrukande vänner och ibland i olika bostadsboenden via socialtjänsten. I journalanteckningar från sjukvården framkommer att han i vuxen ålder diagnostiserats med ADHD och antisocial personlighetsstörning. Man misstänker också en bipolär sjukdom, men detta har inte utretts fullt ut då Rickard har svårigheter att komma på tider samt då han ej haft några längre missbruksfria perioder. Rickard har ett heroinmissbruk sedan 25-års åldern. Han debuterade med alkohol som 12-åring, cannabis strax därefter. Han säger själv att han provat de flesta droger. Rickard har vårdats med stöd av LVM ett flertal gånger, men detta har ej gjort något bestående förändring, trots ambitiösa upplägg med eftervård och planeringar med olika stödboenden. Han har också vårdats frivilligt enligt SoL på behandlingshem flera gånger, utan mätbara bestående resultat. Han har haft substitutionsbehandling vid ett tillfälle, men skrevs ut p.g.a. sidomissbruk. Rickard, som nu är bostadslös och i aktivt intravenöst heroinmissbruk, kommer nu till socialkontoret och ansöker på nytt om en behandlingshemsvistelse. Förutom heroin använder han bensodiazepiner och cannabis. Han vill komma till ett behandlingshem för att bli fri från sitt missbruk.

Fall 4

Ann är 28 år. Hon bor med sin kille i dennes lägenhet. Enligt Ann ”röker han lite cannabis men har inget direkt missbruk”. Killen jobbar på ett lager. De har varit ihop i tre månader. Hon har ett barn från en tidigare relation som är familjehemsplacerat. Barnet är 6 år. Hon har viss kontakt med barnet, men det är väldigt begränsat p.g.a. att Ann har ett narkotikamissbruk. Ann var dock drogfri under graviditeten. Ann har betyg från grundskolan, men hoppade av gymnasiet. Hon säger själv att hon ”hamnade i fel sällskap” och börjande dricka och röka cannabis. Ann har ingen kontakt med sin pappa men viss kontakt med sin mamma. Relationen är konfliktfylld. Ann har också två syskon som båda missbrukar narkotika. Ann har haft kortare anställningar på caféer och i restaurang- och krogbranschen, men har nu varit arbetslös i 6 år. Hon har aldrig haft en egen lägenhet, utan bott hos vänner eller pojkvänner. Ann debuterade med alkohol som 13-åring. På gymnasiet börjande hon med cannabis och i tjugoårsåldern med amfetamin. Livet har sedan dess, säger hon, kretsat mycket kring droger. Hon har utretts med stöd av LVM två gånger, men dessa utredningar har avslutats med att hon tagit emot frivilliga insatser. Hon har vårdats på behandlingshem vid ett tillfälle och vid ett annat tillfället har hon bott på ett stödboende och haft samtalsbehandling öppenvård. Hon har återfallit i missbruk efter båda behandlingstillfällena. Hon har de senaste 6 månaderna använt cannabis och amfetamin 4-5 dagar i veckan. Ann har ingen kontakt med psykiatri, men i en utredning som gjorts på ett behandlingshem har en psykolog skrivit att hon uppfyller kriterierna för en personlighetsstörning av borderlinekaraktär. Ann blir nu aktuell då hennes mamma gjort en anmälan om missbruk. Ann blir kallad till kontoret och säger att hon vill ha behandling frivilligt i öppenvård i hemmakommunen. Hon är däremot inte beredd att lämna sin kille och åka iväg till ett behandlingshem.